

TEORIJA IN PRAKSA

1/1997

DRUŽBOSLOVNA REVUJA

TEORIJA IN PRAKSA

Družboslovna revija

Let. XXXIV št. 1
Januar-februar 1997, UDK 3,
ISSN 0040-3598

USTANOVITELJ IN
IZDAJATELJ/Publisher
Fakulteta za družbene vede v
Ljubljani

GLAVNI UREDNIK/Editor
Igor Lukšič

SEKRETARKA/Secretary
Irma Vidmar-Vozelj

OBLIKOVALEC
NASLOVNICE/Designer
Ismar Mujezinović

IZVEDBA
Epromak

Tisk: Jože Moškrič

UREDNIKI/Associate Editors
Ivan Bernik, Anton Grizold,
Marko Lah, Igor Lukšič,
Breda Luthar, Vlado Miheljak

UREDNIŠKI SVET/Editorial Advisory
Board

Marjan Brezovšek, Ljubica Jelušič,
Maca Jogan, Stane Južnič, Andrej
Kirn, Zdravko Mlinar (predsednik),
Ivan Ribnikar, Marjan Svetličič,
Niko Toš, France Vreg

MEDNARODNI UREDNIŠKI
SOSVET/International Advisory
Board

Luigi Graziano
(University of Torino, Italija),
Michael T. Greven
(University of Hamburg, Nemčija),
Stein Kuhnle
(University of Bergen, Norveška),
Arend Lijphart
(University of California, USA),
Philippe Manigart
(Bruxelles, Belgija),
Helmut Willke
(University of Bielefeld, Nemčija).

Članki se referirajo v:

Political Science Abstracts, Sociological Abstracts, Cobiss, IBZ-International
Bibliography of Periodical Literature, IBZ-DC-ROM, IBR-International Bibliography
of Book Reviews of Scholarly Literature, IBR-CD-ROM

Uredništvo/Editorial board
1000 LJUBLJANA, Kardeljeva pl. 5, tel. 341-589

Teorija in praksa je dostopna na internetu
[HTTP://WWW.UNI-LJ.SI/~FD_TIP/INDEX.HTML](http://WWW.UNI-LJ.SI/~FD_TIP/INDEX.HTML)

Naročnina za 1. polletje 1997
za študente in dijake 3.000,00 SIT, za druge individualne naročnike
4.000,00 SIT, za podjetja in ustanove 8.000,00 SIT, za tujino 9.000,00 SIT
Cena tega zvezka v prosti prodaji je 2.000,00 SIT

Revija izhaja ob podpori Ministrstva za znanost in tehnologijo in Ministrstva za kulturo R. Slovenije.
Po mnenju Ministrstva za kulturo RS šteje revija med proizvode, za katere se plačuje 5% davek od prometa proizvodov.
Poštnina plačana v gotovini.

959201465

TEORIJA IN PRAKSA

družboslovna revija

Letnik XXXIV, št. 1, str. 1-178

Ljubljana, januar-februar 1997

ČLANKI

VELJKO RUS: Vračanje v kapitalizem ali v tržno ekonomijo?	5
DARKO LUBI: O pojmi razorožitev in razoroževanje	15
GLIGOR ATANASOVSKI: Teorije o elitah	30
JERNEJ PIKALO: V drobovju liberalne demokracije	39

IN MEMORIAM

GIGI GRAZIANO: Adolf Bibič (1933–1996)	53
ADOLF BIBIČ: Evropeizacija politične družbe in civilne družbe	56

INTERVJU

BIRGIT ROMMELSPACHER: Teorije o rasizmih (Darja Zaviršek)	61
---	----

REPLIKA

PRIMOŽ JUŽNIČ: Kaj merimo z bibliometričnimi metodami in česa ne bi smeli?	71
--	----

HRVAŠKA

RADOVAN VUKADINOVIČ: Hrvaška zunanja politika	84
SINIŠA TATALOVIČ: Analiza vojne na Hrvaškem	99

PREVOD

KLAUS VON BEYME: Naveličanost nad politiko in politična znanost	119
MICHAEL TH. GREVEN: Ali je demokracija moderna?	129

PRIKAZI, RECENZIJ

Klaus von BEYME: Transition to Democracy in Eastern Europe (Marjan Brezovšek)	143
Donald A. WITTMAN: The Myth of Democratic Failure (Marjan Brezovšek)	144
Bruce RUSSET & Harvey STARR: Svetovna politika (Kristina Plavšak)	146
W. E. HERFEL, W. KRAJEWSKI, I. NINILUOTO, R. WOJCICKI, ur.: Theories and Models in Scientific Processes; A. ULE: Znanje, znanost in stvarnost; J. H. WATT in C. A. Vanlear (ur.): Dynamic Patterns in Communication Processes (Andrej Pinter)	149
John GLEDHILL: Power and Its Disguises: Anthropological Perspectives on Politics (Jernej Pikalo)	154

AUTHOR'S SYNOPSES

157

KAZALO LETNIKA 1996

161

CONTENTS

ARTICLES

VELJKO RUS: Back to Capitalism or Towards Free Market Economy?	5
DARKO LUBI: On the Concepts of Disarmament	15
GLIGOR ATANASOVSKI: Theories on the Elite	30
JERNEJ PIKALO: In the Bowels of Liberal Democracy	39

IN MEMORIAM

GIGI GRAZIANO: Adolf Bibič (1933–1996)	53
ADOLF BIBIČ: The Europeisation of Political and Civil Societies	56

INTERVIEW

BIRGIT ROMMELSPACHER: Theories on Racisms (Darja Zaviršek)	61
--	----

REPLICATION

PRIMOŽ JUŽNIČ: What May and What May not be Measured by Bibliometric Methods?	71
---	----

CROATIA

RADOVAN VUKADINOVIĆ: The Foreign Policy of Croatia	84
SINIŠA TATALOVIĆ: An Analyses of the War in Croatia	99

TRANSLATION

KLAUS VON BEYME: Weariness with Politics and Political Science	119
MICHAEL TH. GREVEN: Is Democracy "In"?	129

PRESENTATION, REVIEWS

Klaus von BEYME: Transition to Democracy in Eastern Europe (Marjan Brezovšek)	143
Donald A. WITTMAN: The Myth of Democratic Failure (Marjan Brezovšek)	144
Bruce RUSSET & Harvey STARR: World Politics (Kristina Plavšak)	146
W. E. HERFEL, W. KRAJEWSKI, I. NINILUOTO, R. WOJCICKI, Eds.: Theories and Models in Scientific Processes; A. ULE: Knowledge, Science and Reality; J. H. WATT in C. A. Vanlear (ur.): Dynamic Patterns in Communication Processes (Andrej Pinter)	149
John GLEDHILL: Power and Its Disguises: Anthropological Perspectives on Politics (Jernej Pikalo)	154

AUTHORS' SYNOPSES

157

1996 INDEX

161

Veljko RUS*

IZVIRNI
ZNANSTVENI
ČLANEKVRAČANJE V KAPITALIZEM ALI V TRŽNO
EKONOMIJO?

Povzetek. *Autor zastavlja vprašanje ali je za postsocialistične dežele vrnitev v kapitalizem sploh možna. Nesporno je, da v te dežele prodira tržna regulacija, ki se razširja po področju ekonomije, hkrati pa prehaja tudi na področje družbenih dejavnosti. Tržni odnosi imajo tako tudi moralno, politično in civilizacijsko funkcijo. Privatizacija se je zgodila na netržen način kot privatizacija kapitala brez trga kapitala. Politična elita bi tedaj morala uveljaviti vsaj neke kriterije pravičnosti, ki jih avtor predlaga in analizira. Sledi analiza učinkov privatizacije na socialno strukturo. Na koncu avtor analizira še delavsko delničarstvo in soupravljanje. Njegova teza je, da delavsko delničarstvo ne vpliva na soupravljanje.*

Ključni pojmi: *privatizacija, kapitalizem, tržna regulacija, vzhodna Evropa, kriptokapitalizem*

5

Uvod

Z "vračanjem v kapitalizem" si nekdanje realsocialistične dežele že drugič v tem stoletju utirajo pot v zgodovinsko brezpotje. To se najbolj jasno kaže v razraščanju takoimenovanega "kriptokapitalizma" (Zajiček 1993), katerega glavna značilnost je vsesplošna dezorganizacija družbenega življenja. Kriptokapitalizem v bivših realsocialističnih deželah je pravzaprav eksperimentalni dokaz, da vračanje v kapitalizem ni več mogoče in da gre pri tem za zgodovinski anahronizem, katerega produkt je simbioza realsocialistične kulture in zgodnjekapitalistične strukture.

Zgodovinski paradoks je v tem, da se razvite industrijske družbe poslavljajo od kapitalizma in prehajajo v postkapitalistično družbeno ureditev v času, ko se realsocialistične vračajo v kapitalizem. Medtem ko se v zahodnih deželah oblikuje postkapitalizem, za katerega je značilen "kapitalizem brez kapitalistov" (Drucker 1992:66), se s podporo takorekoč vseh političnih strank v bivših realsocialističnih deželah oblikuje nov razred kapitalistov in njim komplementarnih razrednih sindikatov.

Namesto da se nerazsodno sili v kapitalizem, bi se torej morali vprašati, ali je vračanje v kapitalizem sploh mogoče? Kot svetuje Drucker, bi morali "ponovno premisliti in redefinirati vlogo, moč in funkcijo kapitala in lastnine", saj je očitno,

*Akademik dr. Veljko Rus, redni profesor na Fakulteti za družbene vede.

da v "postkapitalizmu kapital služi zaposlenim, medtem ko so v kapitalizmu zaposleni služili kapitalu" (Drucker 1992,60).

Toda če vračanje v kapitalizem ni več mogoče, ne da bi zabredli v kriptokapitalizem, je prav tako nemogoče vračanje v realsocializem. To družbeno ureditev lahko presežemo le z intenzivnim nadomeščanjem državno-planske regulacije s tržno regulacijo. Pri tem pa seveda ne gre za nekakšno neoliberalno "odmiranje države", ampak za prehod od planske regulacije k neokorporativistični regulaciji družbenega dogajanja. Neokorporativistična regulacija namreč ne izključuje tržne regulacije, ampak jo – nasprotno – predpostavlja.

To, kar je treba posebej poudariti, pa je, da se tržna regulacija ne bo širila samo na področje ekonomije, ampak tudi na področje družbenih dejavnosti, se pravi na področje šolstva, zdravstva, socialnega varstva itd.

Trženje in morala recipročnosti

Uvajanje tržnih odnosov v zdravstvo, šolstvo in druge družbene dejavnosti se še vedno pojmuje le kot neizogibno nujnost, včasih celo kot nujno zlo. Zdi se, kot da se ne zavedamo civilizacijske vrednosti tržnih razmerij, ki jih z uvajanjem tržnih mehanizmov uveljavljamo v družbi. Gre namreč za uveljavljanje recipročnosti kot ene izmed dveh temeljnih civilizacijskih načel. Gouldner pravi, da vse civilizacije, tudi najbolj primitivne, priznavajo dve temeljni normi, in sicer: recipročnost in prepoved incesta (Gouldner 1961).

Tržni odnosi potemtakem nimajo samo ekonomske funkcije, pač pa tudi moralno, politično in civilizacijsko. O ekonomski na tem mestu ne bomo govorili, o moralni funkciji trga pa lahko rečemo, da se kaže v tem, da sili udeležence v nevtrarno razsojanje o dobrinah in storitvah. Tržni mehanizmi na ta način pospešujejo liberalno kulturo, ki temelji na toleranci in pluralizmu (Johnson 1995). Trg nadalje omogoča politično svobodo, ker sili državo v umik iz neposrednega administriranja v posredno upravljanje; na ta način ustvarja prostor za samoregulacijo oziroma za to, da ljudje postanejo "avtorji svojega lastnega življenja" (Gray 1989,22). Vse to pa je mogoče le zaradi tega, ker se z uvajanjem tržnih odnosov uveljavlja načelo reciprocitete in s tem izključuje ropanje, omejuje izkoriščanje in marginalizira druge oblike nerekipročnih odnosov, ki se lahko uveljavijo in vzdržujejo le z uporabo prisile.

S tega vidika slovo od realnega socializma ni mogoče brez intenzivnega širjenja recipročnih odnosov tako v ekonomiji kot tudi na drugih področjih družbenega življenja. Kdor sprejme uslugo, jo mora prej ali slej poravnati s protiuslugo; kdor ne sprejme protiusluge, pa vzpostavlja s tem razmerje odvisnosti oziroma zadolženosti tiste osebe, katere protiusluge ni sprejel. Hote ali nehote jo potiska v neenak položaj in ogroža njeno neodvisnost (Blau 1964). Perverznost morale dobrih del in usmiljenega samaritana je zgrajena prav na tej poslednji premisi.

Prehod iz realnega socializma nazaj v kapitalizem je na videz hud civilizacijski in moralni regres, saj se zdi, da ne pomeni nič drugega kot prehod iz solidarne družbe – v kateri je človek človeku "bližnji" – v tržno družbo, v kateri je človek

človeku le še tekmeč. Teoretično to drži, toda realni socializem je dobil ime realni prav zaradi tega, ker je bil pojem solidarnosti samo prazno geslo in ne v vsakodnevni odnosih udeleženo razmerje. Solidarnost in na njej temelječa skupnost kot najvišja oblika socialne integracije temelji namreč na nadrecipročnih odnosih; ti recipročni odnosi ne odpravljajo, ampak jih širijo iz neposrednih v posredne recipročne odnose. Ni nujno, da sin povrne materi ljubezen in dobroto, je pa nujno, da enako ravna s svojimi otroki. Ni nujno – in tudi ne vedno mogoče – da vojak, ki mu je rešil življenje soborec, povrne uslugo le temu, je pa nujno, da je to uslugo brezpogojno pripravljen nuditi komur koli, ki spada v isto armado.

V prejšnjem režimu so bile skoraj vse institucije poimenovane kot skupnosti. Tudi pravno so bile opredeljene tako, da naj bi zagotavljale prav tovrstne nadrecipročne odnose bodisi med regijami ali pa med sloji in generacijami. V resnici so te skupnosti – bodisi zaradi politične neenakosti ali pa civilizacijske inferiornosti v večini primerov funkcionirale kot neregipročne ali predrecipročne in ne kot nadrecipročne institucije. Nadrecipročna solidarnost, značilna za idealni socializem, se je nenehno spreverčala v neregipročni realni socializem, v katerem so vsi izkoriščali drug drugega, kot so pogosto govorili sociologi iz bivših vzhodnoevropskih dežel.

Vračanje v tržno ekonomijo in v družbo, ki ponovno uveljavlja na recipročnosti utemeljeno civilno družbo in državo, potemtakem ne pomeni nazadovanja iz višjega družbenega sistema v nižji, ampak nekakšen popravni izpit za to, da bi morda nekoč v prihodnje gradili pravi socializem ali pa vsaj bolj socializirano družbo na nadrecipročnih in ne na neregipročnih odnosih.

Uveljavljanje tržne ekonomije in na delitvi dela utemeljene recipročne civilizacije bo še dolgotrajen samovzgojen proces. Generacija ali več bo potrebna, da bomo spoznali eksistencialno nujnost recipročnih odnosov. To velja tudi za ekonomske odnose, saj je jasno, da porabi sleherni trgovec, ki ne zaupa v recipročno moralo nasprotne stranke, za zavarovanje menjalnega akta bistveno več časa, energije in tudi denarja kot tisti, ki deluje na podlagi utemeljenega zaupanja v konkurenta oziroma v poslovnega partnerja. Pri nerazviti recipročni morali sta delitev dela in ekonomska menjava okrnjeni, če ne celo nemogoči. Še posebej to velja za neekonomsko ali netržno menjavo: ta je zaradi velike negotovosti neuresničljiva in sili posameznike, da zaščitijo svoje interese v klanih (Ouchi 1981).

Šok terapija ali privatizacija brez tržne regulacije

Šok terapija je pomenila izpeljavo privatizacije družbene državne lastnine pred vzpostavitev in ne glede na vzpostavitev trga kapitala. Implikacije takšne strategije, v kateri poteka privatizacija mimo trženja, so glede na izvajanje iz prejšnjega poglavja povsem destruktivne. Lahko jih razumemo kot ponesrečen poskus, po katerem naj bi se s šok terapijo izognili možnosti, da bi se stare upravljalne strukture polastile družbenega premoženja. Lahko jih razumemo kot željo, da bi se s šok terapijo novim političnim elitam odprla možnost, da bi se prek državnega aparata

in mimo trgov polastile večjega dela družbenega bogastva. Poskus se ni ponesrečil zaradi udbomafije, ampak zaradi tega, ker država pač ne more izpeljati privatizacije kapitala; to bi ji uspelo, če bi nova politična elita lahko odigrala vlogo latinoameriških "compradors", se pravi če bi prek tujih bank zagotovila cenen nakup večjih uspešnejših gospodarskih subjektov in si na ta način zagotovila ekonomsko-politično koalicijo s tujim kapitalom. Le v tem primeru bi bila nova elita zadostna protiutež stari nomenklaturi. Netržna privatizacija je torej nudila dva izhoda: prevlado "compradors" ali udbomafije". Ker do kompradorske zunanje-notranje, bančno-strankarske koalicije ni prišlo, ker pač tuji kapital ni v zadostnem obsegu prišel v Slovenijo, se je privatizacija sprevrgla v nemogoč paradoks, ki bi mu lahko rekli privatizacija kapitala brez trga kapitala. Kapitala pač ni bilo, ker notranje bogastvo ni bilo kapitalizirano oziroma ni imelo tržne cene. Kot pravi Tomas Clarke (1994), je šlo pač za privatizacijo brez kapitala (ibid. 17). Takšna privatizacija pa lahko poteka le kot:

- a. potujčenje (foreignisation)*
- b. kriminal*
- c. transformacija prejšnje elite v novo kapitalistično elito*
- d. ekonomska kaotizacija in politična nestabilnost*

Zaradi že omenjenega skopega dotoka tujega kapitala prva možnost ni bila uresničena, bolj ali manj pa so uresničene druge tri možnosti.

V šok terapijo se je sililo kljub temu, da je bilo očitno:

- a. da finančni trgi še ne delujejo in je zato ceno kapitala pravzaprav nemogoče določiti*
- b. da ni kupcev oziroma da "kupci" kapitala nimajo denarja*
- c. da lastninska upravičenja niso jasna in*
- d. da ni ustreznega managerskega znanja za takšen proces.*

V politično in netržno "privatizacijo" se je šlo v slovenskem primeru povsem zavestno, saj so slovenski ekonomisti opozarjali na nesprejemljive posledice neodplačane privatizacije, slovenski sociologi pa na nepravičnost teh procesov, ki morajo privedi do trajne nelegitimnosti nove ekonomije in s tem do trajne nestabilnosti novega političnega sistema.

Nova politična elita s prvakom Demosa na čelu je od vsega začetka odklanjala razpravo o pravičnosti privatizacije, češ da pravična privatizacija ni možna oziroma je v konfliktu z učinkovito privatizacijo. Do neke mere je bilo to res, vendar iz povsem drugih razlogov, kot so jih omenjali zagovorniki šok terapij: v privatni ekonomiji je namreč pravično prisvojeno le tisto, kar se pridobi prek (monopolne) tržne menjave (Nozik 1974).

Ker trga kapitala ni bilo, bi morali uveljaviti druga načela pravičnosti. Ker klasičnega privatno lastninskega načela tržne pravičnosti ni bilo mogoče izpeljati, se je vsaj načelno odpirala možnost uveljavljanja drugih načel pravičnosti. Med njimi naj omenimo:

- *meritokratsko* načelo, ki temelji na ravnovesju med delovnim prispevkom posameznika (ali skupine) in njegovim deležem
- *kapitalsko* načelo tveganja, ki utemeljuje pravico na dobiček ali zgubo
- *fevdalno* načelo dedovanja.

Tristrankarski kompromisni model privatizacije je do neke mere zadovoljil meritokratsko načelo, s tem, da je del premoženja prepustil notranjemu odkupu zaposlenih. V tem smislu si je sedanji model privatizacije pridobil nekaj legitimnosti, saj je znano, da večina prebivalcev v razvitih industrijskih družbah priznava kot pravično predvsem meritokratsko načelo (Antončič, Rus 1993).

Kapitalskega načela kompromisni model ni mogel zadovoljiti iz istih razlogov, iz katerih ni mogel zadovoljiti tržnega načela pravičnosti. Privatizacija je bila zamišljena pač kot politični akt redistribucije in ne kot tržni proces alokacije. Uveljavilo pa se je fevdalno načelo dedovanja, načelo, ki so ga sodobne družbe z davčnim sistemom takorekoč izničile. Njegova antikapitalistična ali bolje rečeno predkapitalistična narava se vse bolj jasno kaže v neproduktivnih konfliktih, ki vodijo udeležence teh konfliktov na brezperspektivna stranpota.

Razvoj trga kapitala bo sicer prej ali slej uveljavil načelo reciprocitete in s tem prispeval k zmanjševanju kriminala, k poslovnemu discipliniranju reificirane nomenklature in k odpravi kaotizacije. Dokler pa trg kapitala ne bo polnovredno deloval, se bodo neizogibno pojavljali klani, kleromafije, udbomafije, kompradors in podobne novotvorbe. Na neizogibno pojavljanje klanov v visoko negotovih okoliščinah namreč opozarja Ouchi (1980). Klani so socialne tvorbe, ki se pojavljajo povsod tam, kjer imamo opraviti z visoko dvoumnostjo merjenja uspešnosti poslovanja (high performance ambiguity) in z visoko skladnostjo interesov med udeleženci. Negotovost evalvacije rezultatov, ki je posledica nerazvitega trga kapitala, krepi notranjo enotnost meritokratskih skupin, ki si s trdnim medsebojnim povezovanjem zagotovijo tisto mero subjektivne varnosti, ki je potrebna za to, da lahko vstopajo v visoko negotovo okolje, nabito z objektivno nevarnostjo.

Ko bo in če bo nekoč trg kapitala deloval polnovredno, se bodo klani enostavno raztopili, ker bodo pomenili nepotrebno subjektivno soodvisnost med svojimi člani. Trg bo prav tako selekcioniral bivšo nomenklaturu na uspešne poslovneže in na neuspešne rentnike, ki bodo morali prej ali slej zapustiti tržno areno. Vse to bo prispevalo tudi k zmanjšanju kaosa v ekonomskem poslovanju.

Kljub temu pa bodo ostali zgodovinski sedimenti, povzročeni z netržno privatizacijo, ki se bodo vedno znova pojavljali v obliki "izvirnega greha" in pomanjkljive legitimnosti nove politične in ekonomske elite. Globalizacija ekonomije oziroma internacionalizacija tega kapitala bo do neke mere sanirala razmere, vendar pa "izvirni greh" ne bo nikoli v celoti odpravljen.

K zmanjševanju politične nestabilnosti in k večji legitimnosti sistema bi lahko prispevala tudi ustrezna privatizacija družbenih dejavnosti oziroma privatizacija države blaginje, ki je skupni imenovalec za vse družbene dejavnosti. Na tem področju bi privatizacija lahko v veliki meri prispevala tako k modernizaciji kot tudi k legitimnosti sistema, če bo uveljavila hibridne oblike privatizacije in če bo gradila tem ustrezne neokorporativistične strukture.

Učinki privatizacije na socialno stratifikacijo

Čeprav so za družbo kot celoto in tudi za samo ekonomsko dejavnost stratifikacijski učinki dolgoročno bolj pomembni kot ekonomski, je vendarle sorazmerno malo strokovne literature, ki obravnava ta vidik privatizacije v bivših real-socialističnih deželah.

Med redkimi tovrstnimi teksti je najbolj pogosta trditev o metamorfozi bivše elite v novo buržuazijo. Tovrstno oceno podaja med drugim tudi Beljajeva (1994), ki meni, da v Rusiji ne gre samo za ponoven vzpon bivše nomenklature v novo koruptno ekonomsko elito, ampak tudi za obnavljanje totalitarne oblike socialne stratifikacije na bogato, vsemočno elito na eni strani in na osiromašeno prebivalstvo na drugi; v ta sloj uvršča avtorica tudi najbolj ugledne strokovnjake, vzgojitelje in znanstvenike.

Tuji opazovalci so bolj previdni v ocenah in menijo, da ne gre za preprosto obnovo stare elite, saj so mehanizmi nomenklature porušeni in tudi dobršen del njenih članov je povsem zginil iz javnega življenja. Prav tako ni povsem verjetno, da se bo na drugem polu nove elite oblikoval socialno homogen osiromašen blok prebivalstva, saj je privatizacija za zdaj potekala tako, da so večinski lastniki v podjetjih delavci: ti se bodo kasneje dokaj verjetno med seboj razslojevali (Rutland 1994), vendar pa se ne bodo formirali v razredno strukturo, kot jo poznamo iz industrijskih družb.

Tej drugi oceni je bliže tudi Gerchikow (1996), ki skuša bolj podrobno opisati, kaj se s privatizacijo dogaja znotraj ruskih podjetij. Gerchikow meni, da poteka znotraj podjetij socialna diferenciacija na ta način, da (zlasti v manjših podjetjih) management intenzivno odkupuje delnice od delavcev in postaja večinski lastnik. V večjih podjetjih prihaja do dveh ali več managerskih koalicij, ki se med seboj borijo za dominanten položaj v podjetjih. Najbolj pogosto gre za zamenjave starih direktorjev in njihovih sodelavcev z mlajšimi managerji, ki so zaposleni v komercialnih ali tehničnih službah. Zaradi teh konfliktov in zaradi odsotnosti zunanjih investitorjev narašča avtonomija srednjega managementa, zakaj ta srednji management po eni strani prevzema iniciativo pri prilagajanju proizvodnih programov v skladu z zahtevami trga po diverzifikaciji proizvodnje, po drugi strani pa svojo avtonomijo krepí z dvojno igro novzgor do managementa in navzdol do delavstva (in do sindikata). Sindikati so dokaj šibki in ne predstavljajo protiuteži managementu, partijski organi in delavski sveti pa so odpravljeni. Delavci so tako ostali brez zaveznikov in so bolj odvisni od managementa, kot so bili v prejšnjem režimu, v katerem so vsaj delno uživali zaščito s strani Partije. Zato je njihov vpliv na dogajanja v podjetju izničen, pa čeprav so medtem postali delničarji (včasih celo) z večinskim deležem.

Bolj pregleden opis stratifikacijskih sprememb nam podaja Terez Laky (1994). Omenjeni avtor skuša pokazati, kako se skozi tri faze lastninjenja na Madžarskem postopoma spreminja socialna struktura prebivalstva. Avtor opisuje naslednje faze spremembe:

1. V prvi fazi takoimenovane "*naravne rasti*" privatnega sektorja, ki se je dogajala še v prejšnjem režimu, ni šlo za sistemsko organizirano privatizacijo, ampak za

individualno iniciativo tistih, ki so znali izkoristiti postopno liberalizacijo ekonomije. V tej fazi se je začel obnavljati predvojni srednji sloj farmarjev in podeželskih podjetnikov, predelovalcev in prekupečevalcev. Ne gre torej za srednji sloj zahodnega tipa, ki je izobražen in urbaniziran ter ima jasno oblikovane vrednostne orientacije, ampak za sloj, ki ne bo pomembno vplival na širše družbeno dogajanje.

2. V drugi fazi takoimenovane *spontane privatizacije* je šlo v glavnem za preoblikovanje večjih državnih podjetij v korporacije, oblikovale so se kapitalske družbe z omejeno odgovornostjo, velike firme so se razbile v manjša samostojna podjetja. V teh procesih so nastajale številne transakcije, ki so omogočile legalno ali nelegalno bogatenje posameznih managerjev; ti tvorijo novo poslovno elito, ki se tudi dokaj hitro organizira v razne zveze in klube. Ta nova poslovna elita ni homogena niti po izobrazbi niti po drugih demografskih znakih. Skupno ji je le to, da so njeni člani od vsega začetka sodelovali v procesih privatizacije, ki je potekala še na povsem nereguliran način.

V tej fazi so vzporedno s preoblikovanjem državnih podjetij v družbe z omejeno odgovornostjo nastajale povezave s tujim kapitalom in tako je nastalo že v letu 1990 na Madžarskem kar 3500 mešanih podjetij. Zaposleni so v večini primerov sicer nasprotovali odkupu svojih podjetij in vse bolj pogosto zahtevali možnost internega odkupa, vendar so dobili s strani nove politične elite bore malo podpore. Namesto tega je potekala sanacija podjetij, ki jo je spremljalo intenzivno odpuščanje zaposlenih in pogosti bankroti podjetij. Vzporedno s tem se je povečevala produktivnost in z njo vloga strokovnjakov. Strokovnjaki sami se v večini primerov niso vključevali v novo poslovno elito, so se pa pogosto zaposlovali bodisi v saniranih podjetjih ali pa v podjetjih, v katere je prišel tuji kapital.

3. Do *organizirane privatizacije* je prišlo šele v tretji fazi, ki je usmerjena predvsem v prodajo večjih podjetij tujim poslovnežem. Tam, kjer je tuji kapital dobil večinski delež, je ukinil sindikate in marginaliziral domači management. Mladi strokovnjaki se vse pogosteje zaposlujejo v odkupljenih podjetjih in vse bolj pogosto dobivajo oznako "compradors". Očitajo jim, da so v bistvu agenti tujega kapitala in da tujim podjetjem pomagajo pri sovražnem prevzemu domačih podjetij. Mnenja o tem so sporna.

Vzporedno z odtujevanjem velikih podjetij poteka v tej fazi tudi privatizacija manjših podjetij na podlagi notranjega odkupa oziroma MBO in/ali ESOP-s.

Delavsko delničarstvo in soupravljanje

Čeprav se s privatizacijo spreminjajo predvsem ekonomski odnosi na medorganizacijski ravni, procesi privatizacije posegajo tudi v razmerja znotraj posameznih podjetij. V večini bivših realsocialističnih dežel se je zaradi pomanjkanja tujega kapitala v dobršni meri uveljavilo delavsko delničarstvo. Večina družboslovcev je pričakovala, da se bo z delavskim delničarstvom krepilo tudi delavsko soupravljanje, saj naj bi se z delničarstvom zaposlenih ustvarila takome-

novana materialna baza njihovega samoupravljanja in vzbudil realni interes za poslovanje njihovih podjetij.

Poročila, ki prihajajo iz Rusije in Poljske, pa takih pričakovanj ne potrjujejo. Maximov (1996) na primer poroča, da je v času liberalizacije bivšega režima, se pravi v času Gorbačova, perestrojke in glasnosti, močno porasla participacija delavcev in aktivnost delavskih svetov v podjetjih. Z uvajanjem delnic pa je začela upadati. V prvi fazi lastninjenja se je sicer še verjelo, da bo delavsko solastništvo okrepilo njihovo soupravljanje, vendar se je kmalu pokazalo, da management za to ni zainteresiran. Največja pasivnost vlada v tistih podjetjih, ki so prešla v roke tujega kapitala, medtem ko se nadpovprečna aktivnost zaposlenih ohranja v tistih podjetjih, ki imajo joint venture z zahodnimi podjetji; ta poleg moderne tehnologije prinašajo s seboj tudi moderne oblike upravljanja, ki vključujejo tudi elemente soupravljanja zaposlenih.

Gerchikow (1996) dopolnjuje opis razmer v ruskih podjetjih na podoben način. Opozarja na neparticipativno vodenje starih vodstvenih struktur. Sindikati so v večini podjetij brez moči, partije pa ni več. Posledica tega je, da industrijska demokracija usiha.

Dodaten razlog za takšno regresijo industrijske demokracije navaja v svojem poročilu Catephores (1994); ta avtor trdi, da ruska inteligenca nikoli ni podpirala delavske oziroma industrijske demokracije. Inteligenca sicer ni nasprotovala delavskemu delničarstvu, ni pa ga tudi podpirala. Leasing in ESOP programe so podpirali le nekateri zahodni strokovnjaki, medtem ko je domača strokovna javnost ostala do tega problema indifferenčna.

Zdi se, da so razmere na Poljskem podobne. V tem smislu izzzveni namreč poročilo Peretiatkowictza in Sadurskega (1996). Avtorja poročata, da je imela Poljska dve plimi industrijske demokracije: prvo za časa Gomulke v letu 1957 in drugo ob rojevanju Solidarnosti, se pravi v zgodnjih 80 letih. Toda potem, ko je prišla Solidarnost na oblast, se je odrekla soupravljanju zaposlenih in pristala na neoliberalni model upravljanja podjetij. Še več: soupravljanje in industrijsko demokracijo nasploh je proglasila za ostanke komunizma, torej za nekaj, kar je treba za vsako ceno odstraniti. Takšna stališča prevladujejo sedaj tudi pri takoimenovani post-solidarnostni eliti, ki je zbrana v social-demokratski stranki. Razumljivo je tedaj, da v večini privatiziranih podjetij ni niti delavskih svetov niti sindikatov, pri čemer ni malo takih podjetij, v katerih je sindikaliziranje celo prepovedano.

Zdi se, da vsa poročila pravzaprav potrjujejo domnevo, ki jo je Russel (1994) izrekel z naslednjimi besedami: "Prihodnost demokracije na delovnem mestu ima najbrž malo skupnega s prihodnjim delavskim lastništvom" (ibid, 20) Russel je do te domneve prišel predvsem s študijem delavskih kooperativ v Izraelu. Ni proučeval kibucov, ki so v veliki večini poljedelske kooperative, pač pa proizvodne in storitvene delavske kooperative v mestih. Ugotovil je, da so ovire za širjenje delavskega delničarstva v Izraelu celo manjše, kot so ovire za uvajanje njihovega sodelovanja v upravljanju. Sicer pa je investiranje prihrankov v firmo, v kateri so zaposleni, za delavce tvegano, saj v primeru bankrota zgubijo hkrati delnice in še delovno mesto. Po drugi strani prihranki delavcev vsaj v kapitalsko intenzivnih

panogah ne zadoščajo za modernizacijo tehnologij, zato so delavske kooperative zelo pogosto podfinancirane. Delničarji lahko sicer vplivajo na poslovanje podjetja in na njegovo investicijsko politiko, vendar pa je to nekaj povsem drugega kot samoupravljanje ali samoregulacija dela na ravni delovnega mesta.

Toda hkrati ko Russel analizira meje delavskega delničarstva in opozarja na to, da je sistem soupravljanja zaposlenih relativno neodvisen od njihovega lastništva, poudarja tudi, da v sodobnih postindustrijskih družbah ni nobene objektivne ovire za širjenje omenjenih dveh sistemov. Dokaz za to je širjenje delavskega delničarstva v ZDA in na Japonskem. Na Japonskem je kar 91% korporacij, ki imajo razvite različne vrste delavskega delničarstva. V teh programih je zajetih več kot polovica zaposlenih, ki s svojimi prihranki oziroma vložki v delnice prispevajo strateško pomembne vsote za investiranje v nove tehnologije.

Tudi v ameriških podjetjih se še vedno množijo programi delavskega delničarstva, vendar pa to širjenje ne vpliva na večje soupravljanje zaposlenih. Empirična analiza 700 podjetij, ki imajo ESOP-s, je pokazala, da zaposleni nimajo svojega predstavnika v upravnem odboru, čeprav je kar 20 firm, v katerih imajo zaposleni že 25% ali celo več svojega kapitala. In končno: tudi tam, kjer imajo svoje predstavnike v UO, le ti ne zastopajo interesov notranjih delničarjev, ampak interese podjetja kot celote in so pogosto bolj pod vplivom managerjev kot pod vplivom zaposlenih.

V vzhodnoevropskih državah in še posebej v Rusiji Russel ne pričakuje večjega uveljavljanja delavskega delničarstva in njihovega soupravljanja. Razlog za to je nezainteresiranost managerjev in politične elite za omenjena sistema. Managerji težijo k temu, da bi delavci svoje delnice prodali njim, politiki pa si prizadevajo, da bi delavske delnice prešle v roke tujega kapitala. Eni in drugi namreč menijo, da prihodnost podjetij ni odvisna od sodelovanja delavcev v upravljanju ali od njihovih vložkov v delnice. Ta stališča se bodo spremenila le v primeru pomanjkanja tujega kapitala, ki bi domačo politično in poslovno elito prisilil, da išče rešitve v prihrankih zaposlenih in v njihovem zavzetem sodelovanju pri modernizaciji podjetij.

LITERATURA

- Antončič, V., & Rus, V. 1993. Conceptions and Perceptions of Justice in Yugoslavia, in J. Szmata, Z. Mach, J. Mucha (eds.), *East European Societies on the Threshold of Change*, Edwin Meellen.
- Beljajeva, L. 1994. Transformation of the social structure in Russia, ISA Association Paper.
- Blau, P. 1964. *Exchange and Power in Social Life*, Willey, New York.
- Catephores, G. 1994. Post-Soviet Privatization and Workers Self-management; v Clarke T. (ed) op. cit. Clarke, T., (1994), *International Privatization*, W.de Gruyter, Berlin and N.Y.
- Drucker, Peter. 1992. *The Post-capitalist Society*, Butterworth - Heinemann, New York.
- Gerchikow, V. 1996. Are labour relation becoming more democratic due to privatization? Paper presented at the conference: *Theoretical Approaches Toward Democracy in Organizations*, Copenhagen, June.

- Gouldner, A. 1961. The Norm of Reciprocity, *ASR*, 25:161-179.
- Gray, J. 1989. *Liberalism*, London, Routledge.
- Johnson, N. 1995. *Private Markets in Health Welfare*, Berg Publishers, Oxford, 22.
- Laky, T. 1994. Characteristics of privatization in Hungary and some of its effects, *Szociologiai Szemle*, 2, 5-24.
- Maximov, B. 1996. Alienation and selfalienation from participation. Paper presented at the conference: Approaches Toward Democracy in Organizations, Copenhagen, June.
- Nozick, R. 1974. *Anarchy, State, and Utopia*, New York, Basic Books.
- Ouchi, W. G. 1980. Markets, Bureaucracies and Clans, *ASQ*, vol. 25, March, 129-141.
- Peretiatkiewicz, A., and K. Sadurski. 1996. Polish industrial relations in transformation, Paper presented at conference: Approaches Toward Democracy in Organizations, Copenhagen, June.
- Russel, R. 1994. The limits of workplace democracy, paper presented at a symposium on Organizational Decision-Making, Academy of Science, Amsterdam, June.
- Rutland, P. 1994. Privatization in Russia; One step forward, two steps back? *Europa - Asia Studies*, 46, 7, 1109-1131.
- Zajiček, E. 1993. Economic reform in Poland, *International Journal of Politics, Culture, and society*, 7, 1, Fall, 19-42.

O POJMIH RAZOROŽITEV IN
RAZOROŽEVANJE

Povzetek. Glede na domala popolno odsotnost problematike razorožitve (in uravnavanja oboroževanja) v slovenski znanstveno-strokovni publicistiki se članek obravnave pojma razorožitev loteva s teoretičnega vidika z namenom razčiščevanja konceptualnih dilem in oblikovanja definicije. Avtor strnjeno prikazuje obstoječa razumevanja pojma razorožitev, ponuja eno možnih klasifikacij tipov razorožitve in za potrebe slovenske strokovne terminologije vzpostavlja razlikovanje med pojmom razorožitev in razoroževanje. V dosedANJI znanstveno-strokovni rabi termina razorožitev odkriva možnost dokaj jasnega razlikovanja med njegovim razumevanjem v širšem in ožjem pomenu in ugotavlja, da danes v svetu prevladuje raba termina razorožitev v ožjem smislu, medtem ko je vlogo termina razorožitev v širšem smislu v veliki meri prevzel termin uravnavanje oboroževanja (angl. arms control). Tipe razorožitve avtor razlikuje glede na stopnjo razoroženosti, število subjektov, ki jih zadeva razorožitev ter način, kako je bila razorožitev dosežena. Čeprav med razorožitvijo in razoroževanjem ne gre za tako globoko pomensko razliko, kot obstaja med razorožitvijo v širšem in ožjem smislu, je po mnenju avtorja v slovenskem jeziku izenačevanje ali zamenjevanje razorožitve z razoroževanjem (in obratno) nesprejemljivo, saj gre za dva pojma z bistveno različno vsebino.

Ključni pojmi: razorožitev, razoroževanje, (jedrsko) oboroževanje, uravnavanje oboroževanja, (angl. arms control), terminologija

Uvod

Tako v strokovni literaturi kakor v dokumentih, ki zadevajo probleme v zvezi z obstojem orožja, njegovo uporabo in odstranjevanjem, prevladujeta dva termina: razorožitev (angl. disarmament) in uravnavanje oboroževanja (angl. arms control). Pojavljajo se tudi nekateri drugi termini oziroma sintagme /na primer urejanje oboroževanja (angl. regulation of armaments), omejevanje oboroževanja (angl.

*Mag. Darko Lubi, asistent na Fakulteti za družbene vede.

arms limitation), (s)krčenje količine orožja (angl. arms reduction), (s)krčenje številčnosti oboroženih sil (angl. force reduction) ipd./, ki pa imajo ožji pomen od obeh prej navedenih terminov.

Kakršna koli resna strokovna razprava o problematiki razorožitve in uravnavanja oboroževanja zahteva, da se najprej sporazumemo o vsebini pojmov in o terminih, ki jih označujejo. Pri tem se moramo pretolči skozi gosto megle jezikovne nenatančnosti, nedoslednosti in dvoumnosti, ki jo s svojo rabo (in zlorabo) terminov razorožitve in uravnavanja oboroževanja ustvarjajo politiki in propagandisti, nemalokrat pa tudi znanstveniki. Tako lahko, če parafraziramo uglednega britanskega zgodovinarja A. F. Pollarda, ugotovimo, da ta izraza ob istem času tako različni kot isti ljudje uporabljajo v različnem pomenu (Burns, v: Noel-Baker 1972, 8-9).

Če potrebo po semantično-terminoloških razpravah izražajo tudi na jezikovnih področjih, kjer obstaja o razorožitvi in uravnavanju oboroževanja ogromna količina znanstvene in strokovne literature, potem je v slovenskem jezikovnem prostoru, ki (po našem vedenju) premore o pojmu razorožitve eno samo strokovno razpravo¹, o konceptu uravnavanja oboroževanja pa nobene, ta potreba še toliko bolj razumljiva. Glede na neobdelanost problematike razorožitve in uravnavanja oboroževanja v domači znanstveno-strokovni publicistiki po eni strani in pestro dogajanje na tem področju v svetu v zadnjem desetletju po drugi strani se zdi primerno in potrebno, da predstavimo temeljne elemente koncepta razorožitve, posredno pa tudi uravnavanja oboroževanja. V pričujočem sestavku bomo strnjeno prikazali obstoječa razumevanja pojmov razorožitve in razoroževanje ter ponudili klasifikacijo tipov razorožitve.

Pojem razorožitve

Čeprav je razorožitev² na prvi pogled zelo enostaven pojem, pa je zadeva veliko bolj zapletena, saj ne gre za tehničen, ampak predvsem za politični pojav. Verjetno tudi zato v mednarodni skupnosti še danes ne obstaja splošno sprejeta enopomenska opredelitev tega pojma. Nasprotno, za sodobno misel in prakso na področju razorožitve je značilna neustaljena in večpomenska uporaba pojma razorožitev, tako da se le-ta uporablja tudi za označevanje precej različnih aktivnosti s področja uravnavanja oboroževanja. Osrednje vprašanje v zvezi s tem, ki ima tudi pomembne praktične implikacije, pa je razlikovanje med razorožitvijo v ožjem in širšem smislu.

¹ Gre za prispevek A. Beblerja z naslovom O pojmu razorožitve v zborniku *Razorožitev*, ki ga je leta 1981 in 1983 v Ljubljani izdala založba Komunist.

² Termin "razorožitev" se seveda pojavlja tudi v drugih svetovnih jezikih: v angleščini kot "disarmament", v francoščini kot "désarmement", v nemščini kot "Abrüstung", v španščini kot "desarme" in v ruščini kot "разоружение". Ob pomoči dveh večjezikovnih slovarjev – Brasse's Multilingual Military Dictionary (1987:79) in *Disarmament Terminology* (1982:112) – lahko sklepamo, da so navedeni termini prevodni ekvivalenti; ko gre za angleški, francoski in ruski termin lahko navedeno trditev opremo tudi na študijo S. Kuxa "Language and Strategy".

V ožjem – tj. *dobesednem, elementarnem – pomenu* te besede vključuje pojem razorožitev izključno odstranitev ali zmanjšanje obstoječe količine (vseh vrst) orožja, torej dejavnost, ki pomeni dejanski in neposreden napredek v smeri končnega cilja – razorožitve ali razoroženega sveta. Skozi zgodovino je bilo predmet razorožitve v glavnem orožje³, vendar se lahko odstranitev oziroma ukinitve in zmanjšanje nanašata tudi na zmogljivosti za razvoj in proizvodnjo orožja, človeški dejavnik vojaške sile in vojaške izdatke. S tega vidika poimenovanje celotne dejavnosti z razorožitvijo sicer ni povsem ustrezno, toda zožiti predmet razorožitve izključno na njeno vojaško tehnično sestavino bi bilo pretirano togo in tudi v nasprotju s sodobno prakso. Odstranitev ali zmanjšanje količine orožja namreč praviloma spremljajo tudi odstranitev ali zmanjšanje zmogljivosti za razvoj in proizvodnjo orožja, zmanjšanje številčnosti (mirnodobne in/ali vojne sestave) oboroženih sil in izločitev ali zmanjšanje obsega vojaških izdatkov⁴.

Razorožitev v *širšem pomenu* pa razen neposredne odprave oziroma ukinitve ali zmanjšanja obstoječega arzenala, zmogljivosti za razvoj in proizvodnjo orožja, števila vojakov in vojaških izdatkov vključuje tudi omejitev nadaljnega oboroževanja ter raznovrstne druge ukrepe s področja uravnavanja oboroževanja.

Razorožitev v širšem pomenu

Uporaba pojma razorožitev v širšem smislu sega na sam začetek uporabe tega termina in ima zato veliko daljšo tradicijo kot uporaba pojma razorožitev v ožjem smislu. Kot termin za oznako generičnega pojma je termin razorožitev sprožil semantične probleme že v času, ko je postal popularen (v drugi polovici 19. stoletja), zlasti pa po razširitvi njegove uporabe po I. svetovni vojni. V tistem času se je razorožitev na splošno uporabljala kot "krovni" termin, ki je pokrival širok spekter predlogov in ukrepov, katerih cilj je bil ublažiti ostrino priprav na vojno (Burns, v: Noel-Baker 1972,7). Zajeti so bili vsi vidiki vseh vrst orožja: razvoj in proizvodnja, razmeščanje in neposredna ali posredna uporaba; omejitve bi lahko bile količinske in/ali kakovostne narave; zadevale bi lahko kopno, morje ali zračni prostor; lahko bi se nanašale na odpoved prve uporabe orožja, verifikacijo ali ukrepe za krepitev zaupanja med državami. Tako je v prvem "zlatem obdobju" razorožitvene teorije in prakse – tj. v 20. in zgodnjih 30. letih tega stoletja – obstajalo splošno soglasje, kaj naj bi pomenil termin razorožitev. Politiki, pripadniki interesnih skupin in gibanj, diplomati in znanstveniki – vsi so soglašali: razorožitev je beseda, ki označuje omejevanje oboroževanja na temelju mednarodnega sporazuma. Ne glede na to, katera vrsta orožja ali področje oboroževanja je bila predmet razprave, zmeraj se je uporabil isti termin – razorožitev (Richardson 1989,26).

³ K orožju kot predmetu razorožitve se seveda treba prišteti tudi ustrezno vojaško opremo in municijo. V nadaljevanju bom pojem orožje razumel v tem širšem smislu, vendar bom zaradi racionalne izrabe prostora uporabljal samo termin orožje.

⁴ Tako razumljen se pojem razorožitve približuje pojmu demilitarizacije oziroma demilitariziranosti, vendar ne gre za isto stvar, ampak je razorožitev količinska in pojavna dimenzija demilitariziranosti. Več o tem glej v: Lubi 1991, 32-45.

Iz predstavljenega razumevanja razorožitve (v širšem smislu) izhaja, da razorožitveni dogovor ne bi nujno vključeval odprave orožja ali zmanjšanja obstoječe količine orožja. Sporazum o omejitvi orožja bi dejansko lahko prinesel povečanje količine orožja, kajti v zvezi z omejevanjem je bilo pomembno omejevanje kot tako, ne pa raven, na kateri je prišlo do omejitve (ibidem, 27).

Uporaba termina razorožitev v širšem smislu naj bi nudila predvsem dve prednosti. Prva je jezikovne narave v smislu, da je v večini svetovnih jezikov iz termina razorožitev bolj enostavno izpeljati pridevnik. Tudi v slovenščini je na primer lažje govoriti o razorožitveni konferenci kot o konferenci o omejevanju orožja⁵. Bolj pomembna pa je druga prednost, da termin razorožitev razumejo vsi ljudje – od predsednika države do preprostega človeka (ibidem, 26).

Ker je bil vse do 60. let tega stoletja termin razorožitev domala edino sredstvo teoretične misli in prakse za njuno opisovanje problemov v zvezi z obstojem orožja in procesom oboroževanja, je večina vplivnejših piscev v obdobju do 2. svetovne vojne (npr. Philip John Noel-Baker, eden izmed starost zgodnje razorožitvene teorije in Nobelov nagrajenec za mir⁶, Salvador de Madariaga, Gunji Hosono) in neposredno po njej (npr. Inis Claude, ml.⁷) pojem razorožitev uporabljala v širšem smislu. Enako velja za najpomembnejše uradne dokumente tistega časa (npr. Wilsonovih štirinajst točk in Pakt Društva narodov). Vendar tudi v novejšem času – tj. od 60. let naprej – kljub dominaciji termina "uravnavanje oboroževanja" (angl. arms control) raba pojma razorožitev v širšem smislu ni povsem zamrla. Zasledimo jo pri tistih avtorjih, ki zavračajo termin uravnavanje oboroževanja kot evfemizem in zato kot generični termin še naprej zagovarjajo razorožitev (npr. dolgoletna švedska ministrica za razoroževanje in Nobelova

⁵ Konferenco, ki je med letoma 1932 in 1934 potekala v Ženevi, so na primer namesto z uradnim nazivom Konferenca o zmanjšanju in omejitvi količine orožja običajno poimenovali "Razorožitvena konferenca". Tako je še danes.

⁶ V svoji znameniti knjigi iz leta 1926 z naslovom "Disarmament" Philip John Noel-Baker pravi: "Na kaj misli britanska vlada, ko govori o 'razorožitvi'? Prepričani smo lahko, da te besede ne uporablja v njenem dobesednem pomenu; ta beseda ne pomeni razpustitve oboroženih sil na svetu v celoti in celo njihovega večjega dela ne. Prej pomeni skrčenje teh sil, skromno, vendar upamo lahko, da ne zanemarljivo, in njihovo omejitev s splošno mednarodno pogodbo na novo raven, ki jo bodo različne sodelujoče države prostovoljno sprejele" (Noel-Baker 1972, 2-3).

⁷ V knjigi z metaforičnim naslovom "Swords into Plowshares" v poglavju, v katerem razpravlja o razorožitvi kot pristopu k zagotavljanju miru, Inis Claude ml. pojem razorožitev razlaga takole: "Koncept razorožitve - tj. termin, s katerim tukaj zajemam omejitev, uravnavanje in skrčenje človeških in materialnih sredstev za vojskovanje kakor tudi njihovo dobesedno odstranitev – še več kot stoletje in pol zavzema ugledno mesto v razmišljanjih ljudi, ki se ukvarjajo s svetovnim mirom" (Claude 1956, 295).

nagrajenka za mir Alva Myrdal⁸); razen tega pa se pojem razorožitev v širšem smislu uporablja tudi v dokumentih OZN⁹.

Razorožitev v ožjem pomenu

Uvajanje uporabe pojma razorožitev v ožjem smislu je nastopilo po zlomu relativnega terminološkega soglasja, ki je obstajalo do konca prvega desetletja po 2. svetovni vojni. Konec 50. in na začetku 60. let so namreč začeli univerzitetni strokovnjaki in pripadniki strateške skupnosti v ZDA namesto termina razorožitev uporabljati termin "uravnavanje oboroževanja" (angl. arms control), v glavnem z namenom, da bi na področju problematike oboroževanja postavili jasno razlikovanje med dosegljivim in nedosegljivim. Kot že rečeno, te pojmovne in terminološke novosti niso sprejeli vsi znanstveniki in politiki. Nekateri so ostali zvesti izključno rabi pojma razorožitev v širšem smislu. Toda tisti, ki so ponujeno novost sprejeli ali jo celo sami izoblikovali, hkrati pa v svojem besednjaku našli vlogo tudi za termin razorožitev (razoroževanje), so seveda morali napraviti tudi premik v razumevanju in rabi pojma razorožitev od širšega pomena k ožjemu. Ker je slednjih avtorjev neprimerno več, danes v svetu prevladuje raba termina razorožitev v ožjem smislu, medtem ko je vloga termina razorožitev v širšem smislu v veliki meri prevzel termin uravnavanje oboroževanja (angl. arms control).

Najbolj kratko in jedrnato definicijo pojma razorožitev v ožjem smislu je leta 1961 ponudil Hedley Bull (1961, ix), sicer eden izmed utemeljiteljev koncepta uravnavanja oboroževanja: "Razorožitev je zmanjšanje količine orožja ali njegova

⁸ V knjigi z naslovom *"The Game of Disarmament – How the United States and Russia Run the Arms Race"* avtorica te razprave uporablja termin razorožitev kot generični termin in mu pripisuje širši pomen od odstranitve orožja (angl. elimination of armaments), saj "pokriva vse stopnje krčenja orožja in vključuje preempcijo opcij nadaljnjega razvoja orožja (neoboroževanje), kakor tudi ukrepe, s katerimi se ureja (angl. regulating) proizvodnja ali uporaba količine in kakovosti orožja. V določenem kontekstu je mogoče kot splošni termin uporabiti 'omejitev oboroževanja' (angl. arms limitation). Kot bolj specifičen termin, ki zadeva mednarodne sporazume ali pravila oboroževanja, je bolj primeren izraz 'urejanje oboroževanja' (angl. regulation of armaments)" (Myrdal 1976, xv-xvi).

⁹ Kar se tiče Ustanovne listine OZN, je zastopnost pojma oziroma termina razorožitev v njej odraz dejstva, da niti razorožitev niti urejanje oboroževanja (angl. regulation of armaments) nista bili pomembni sestavini načrtovanja povojne svetovne ureditve, ki je potekalo med II. svetovno vojno, ampak je bil poudarek na zagotavljanju miru prek kolektivne varnosti, zlasti pa prek skupnih naporov peščice najmočnejših držav (*A Documentary History of Arms Control and Disarmament* 1973:285). Tako je termin razorožitev uporabljen samo v 11. in 47. členu Ustanovne listine OZN, ki govorita o vlogi in pristojnostih Generalne skupščine OZN in Komiteja vojaškega štaba, s tem da razumevanje pojma razorožitev nikjer ni razloženo (*Arms Control: A Survey and Appraisal of Multilateral Agreements* 1978, 66). Študija OZN z naslovom *"Relationship between Disarmament and International Security"* pa razorožitev definira takole: "Za potrebe te študije se s terminom 'razorožitev' razume širok spekter ukrepov, ki zadevajo urejanje (angl. regulation), omejevanje, krčenje in odstranjevanje orožja, oboroženih sil in vojaških izdatkov. Razorožitev obsega tudi omejitve ali prepoved razvoja, preizkušanja, proizvodnje, razmeščanja, proliferacije in transferja ali uporabe orožja. Razorožitev lahko ima obliko mednarodnih sporazumov ali ukrepov zadržanosti ali pobud s strani posameznih držav ..." (1982, 9).

odstranitev. Lahko je unilateralna ali multilateralna; splošna ali lokalna, celostna ali delna; nadzorovana ali nenadzorovana".

V ožjem smislu razume razorožitev tudi James Dougherty (1973, 22), ki pravi: "Ko govorijo ljudje o "razorožitvi", imajo običajno v mislih neko vrsto količinskega zmanjšanja celotne zaloge orožja, ki je na voljo vladam držav, ali morda celo njegovo dejansko odstranitev v skladu z načrti za "splošno in celostno razorožitev", z izjemo sil, za katere bi se ocenilo, da so potrebne za izvajanje nacionalne in mednarodne politike ali za ohranjanje miru".

Dober primer razumevanja razorožitve v ožjem smislu predstavlja tudi definicija Vladimirja Iblerja, ki v svojem Slovarju mednarodnega javnega prava geslo razorožitev razlaga takole: "Razorožitev (disarmament, desarmement, Abrüstung) – pojem, ki se definira kot skupek ukrepov in korakov, s katerimi država ukinja in razpušča svoje oborožne sile, uničuje obstoječe orožje in municijo, zaustavlja proizvodnjo orožja, municije, raket, vojnih ladij in letal in vseh drugih sredstev za bojevanje, zlasti pa sredstev za množično uničevanje, in ohranja edino najnujnejše policijske sile, ki imajo na voljo samo nepogrešljivo konvencionalno orožje, potrebno za vzdrževanje notranjega reda in varnosti" (Ibler 1987, 274).

Najožje razumevanje pojma razorožitev pa najdemo v ameriški uradni strateški terminologiji. V izjavah predstavnikov in uradnih dokumentih ameriške administracije od konca 50. let samostojno rabo termina razorožitev nasploh redko zasledimo. Običajno se povezuje s sintagmo uravnavanje oboroževanja (angl. arms control), pri čemer ni nepomembno, da se zmeraj pojavlja na drugem mestu (npr. tudi osrednjo vladno agencijo, ki se ukvarja s temi vprašanji, so poimenovali "Arms Control and Disarmament Agency" – ACDA). Tako v uradnih ameriških virih tudi ni mogoče najti samostojne definicije pojma razorožitev, ampak samo definicijo, vključeno pod definicijo pojma uravnavanje oboroževanja¹⁰, kar pomeni, da je v ameriški strateški terminologiji sintagma uravnavanje oboroževanja hiponim za termin razorožitev (Kux 1990, 384, 385).

Tipi razorožitve¹¹

Izhajajoč po eni strani iz zgodovinske prakse na področju razorožitve z bogastvom zamisli in redkimi sklenjenimi in uresničenimi sporazumi, po drugi strani pa iz teoretično možnih primerov, lahko ob uporabi štirih meril za klasi-

¹⁰ Po definiciji ACDA uravnavanje oboroževanja (angl. arms control) označuje: "Kateri koli načrt, aranžma ali proces, ki temelji na eksplicitnem ali implicitnem mednarodnem sporazumu in ureja kateri koli vidik naslednjega – število, tip in izvedbene značilnosti oborožitvenih sistemov (vključno z njihovim vodenjem in poveljevanjem, aranžmaji glede logistične podpore in katerimi koli pripadajočimi mehanizmi za zbiranje obveščevalnih podatkov) ter številčno moč, organizacijo, opremo, razporeditev ali uporabo oboroženih sil (vsebuje tudi razorožitev – podčrtal D.L.) (Arms Control and Disarmament – The Critical Issues 1966, 75).

¹¹ Natančnih klasifikacij tipov razorožitve niti v klasični niti v sodobni literaturi ni veliko. Redke primere najdemo v prispevku J. Davida Singerja v *International Encyclopedia of the Social Sciences*, v knjigi istega avtorja z naslovom "Deterrence, Arms Control and Disarmament" in v knjigi Jamesa E. Doughertyja "How to Think about Arms Control and Disarmament".

fikacijo razlikujemo več tipov razorožitve. Uporaba prvega in drugega merila omogoča razlikovanje tipov razorožitve glede na stopnjo razoroženosti in glede na število subjektov, ki jih zadeva razorožitev; tretje in četrto merilo pa nakazujeta način, kako je bila (oziroma bi lahko bila) konkretna razorožitev dosežena.

I. Stopnja (s)krčenja obstoječe količine orožja

Z vidika stopnje (s)krčenja obstoječe količine orožja lahko razlikujemo tri tipe razorožitve: popolno, celostno in delno.

1. *Popolna razorožitev* pomeni dejanje, katerega posledica je stanje (dokončne) odsotnosti vsega in vsakega orožja, tudi osebnega, lovskega in trofejnega (Bebler 1983, 30), ter vseh drugih sestavin vojaške moči. To je najbolj radikalno pojmovanje razorožitve, ki ga glede na očitno nedosegljivost stanja, v katerem ne bi bilo več nikakršnega orožja, v praksi zelo redko zasledimo. Je pa takšno stanje vsaj teoretično možno. Ne da bi se spuščal v razpravo o uresničljivosti in/ali zaželenosti posameznega tipa razorožitve, velja vendarle poudariti, da je osrednja težava v zvezi s popolno razorožitvijo v tem, da je glavni pogoj za njeno uresničitev uničenje znanja ter materialnih in tehničnih zmogljivosti za proizvodnjo orožja. To bi namreč zahtevalo izbrisati iz človeškega spomina vrsto znanstveno-tehnoloških odkritij, podobno kot je srednjeveška Evropa izgubila velik del dosežkov antične misli¹².

2. *Celostna (vsestranska) razorožitev*¹³ označuje dejanje, katerega posledica je stanje, v katerem poleg osebnega in lovskega orožja obstoja samo orožje (vključno z letali, tanki, ladjami in drugim težkim orožjem) različnih vrst policije, orožništva, obmejnih straž ali drugih polvojaških enot, ki so namenjene predvsem za vzdrževanje notranjega reda in miru in za nudenje vojaške pomoči univerzalni mednarodni organizaciji, ter nujno potrebne vojaško-obrambne ustanove in minimalni vojaški izdatki (Bebler 1983, 30-31). Če izvzamemo popolno razorožitev, lahko ugotovimo, da se celostna razorožitev nahaja na vrhu razorožitvenega kontinuuma, saj sta količina orožja in obseg oboroženih sil in vojaških izdatkov znižana do stopnje, na kateri države razpolagajo samo z vojaško silo, potrebno za vzdrževanje notranjega reda in za sodelovanje pri ohranjanju svetovnega miru. To pomeni, da celostna razorožitev predpostavlja pripravljenost držav, da se odrečejo enemu izmed svojih najpomembnejših prerogativov – tj. z lastnimi silami skrbeti za svojo vojaško varnost – in se zavežejo k izključno mirnemu reševanju medsebojnih sporov. Celostna razorožitev bi potemtakem pomenila tako globoko spremembo narave sodobnih mednarodnih odnosov, da je upravičeno sklepati, da bi nacionalna država, takšna kot jo poznamo več kot tri stoletja, prenehala obstajati (Dougherty 1973, 29).

¹² Hedley Bull (1987, 27-28) v zvezi s tem nedvoumno ugotavlja: "Razorožitev v smislu odstranitve vsega orožja za vojskovanje ni toliko neizvedljiva kot je nesmiselna: dokler bo človek imel roke, s katerimi bo lahko pobral kamen, vojskovanja fizično ne bo mogoče preprečiti (kakor tudi ne bo mogoče, dokler bo imel močgane, preprečiti, da bi razvil ali se spomnil bolj izpopolnjenega orožja)".

¹³ V angleški literaturi se ta tip razorožitve označuje z izrazom "comprehensive disarmament".

Skozi zgodovino je bila celostna razorožitev velikokrat predmet razorožitvenih predlogov in pogajanj, zlasti v povezavi s splošno razorožitvijo, vendar je države nikoli niso uresničile. Po drugi strani pa je bila ob koncu vojne poraženi državi celostna razorožitev velikokrat vsiljena, čeprav redko s trajnimi učinki. Države zmagovalke so namreč v ponovno oboroževanje sankcionirane države bodisi potihoma privolile (npr. v ponovno oboroževanje Nemčije po 1. svetovni vojni) bodisi so ga zaradi spremembe politično-varnostnih razmer začele odkrito podpirati (npr. ameriško podpiranje ponovnega oboroževanja ZRN in Japonske po 2. svetovni vojni) (Singer 1968, 194).

3. *Delna razorožitev* se nahaja na drugem koncu razorožitvenega kontinuuma in nastopa v dveh oblikah – količinski in kakovostni.

Pojem *količinske delne razorožitve* označuje dejanje in stanje delnega zmanjšanja vseh najpomembnejših elementov vojaške sile in se običajno izraža v opredelitvi maksimalne ravni števila vojakov in orožja, predvsem težkega (letala, oklepna vozila, artilerijska in raketna sredstva, jedrske bojne glave, večje vojaške ladje, podmornice ipd.) ter višine vojaških izdatkov¹⁴. Posledica izvedbe količinske delne razorožitve torej ni razorožitev kot stanje brez orožja, niti v smislu celostne razorožitve ne, ampak samo (bistveno) znižanje obsega vojaške moči neke države ali mednarodne skupnosti v celoti. Ko gre za količinsko delno razorožitev, ima torej pojem razorožitev samo "polovično" vsebino, saj označuje le dejanje, ne pa tudi stanja, zato je v tem primeru raba termina razorožitev samo pogojno ustrezna.

V nasprotju s količinsko ima v primeru *kakovostne delne razorožitve* pojem razorožitev (zopet) celovit pomen, saj ta tip razorožitve označuje predvsem dejanje odstranitve oziroma stanje odsotnosti zlasti nekaterih kategorij orožja – v prvi vrsti tistih, ki so izrazito ofenzivne, rušilne in smrtonosne, nehumane, drage in dvomljive vrednosti tudi za samega uporabnika.

Koncept kakovostne delne razorožitve se je uveljavil predvsem v okviru razorožitvenih prizadevanj 20. stoletja, in sicer v dveh oblikah. Najprej se je pojavil v obliki predlogov, podanih v okviru Razorožitvene konference v Ženevi leta 1932, za izločitev vseh tistih vrst orožja iz nacionalnih arzenalov, ki so bolj kot za obram-

¹⁴ Enega izmed predlogov za količinsko delno razorožitev je na primer leta 1909 predstavil eden izmed nemških časopisov. Po tem predlogu naj bi bilo vsaki državi dovoljeno, da ima na vsakih 700 prebivalcev 1 (vojaško) enoto, za eno enoto pa bi se vzelo 10 vojakov ali 50 ladij. V skladu s tem izračunom bi Nemčija s tedanjimi 63 milijoni prebivalcev lahko imela 9.000 enot, Velika Britanija s tedanjimi 45 milijoni prebivalcev pa 6.430 enot (Singer 1968, 195). Znana sta tudi predloga dveh uglednih ameriških predsednikov: Predsednik Woodrow Wilson je v okviru svojih "štirinajstih točk" pozval države, naj se razorožijo do tiste najnižje točke, ki jo ocenjujejo kot možno z vidika zagotavljanja svoje nacionalne varnosti (Barack 1991, 356). Predsednik Franklin D. Roosevelt pa se je januarja 1941 v Ameriškem kongresu zavzel za uresničitev štirih svoboščin, od katerih se 4. glasi: "...odsotnost strahu – kar, prevedeno v svetovno terminologijo, pomeni zmanjšanje orožja širom sveta do tiste točke in v tako temeljiti obliki, da nobena država kjer koli na svetu ne bo mogla zagrešiti fizične agresije na katero koli sosednjo državo", na svetovni ravni (A Documentary History of Arms Control and Disarmament 1973, 286).

bo primerne za izvajanje agresivnih ofenzivnih načrtov¹⁵. Po polstoletni pozabi je zamisel o usmeritvi globalnega razorožitvenega procesa na odpravo vsega ofenzivnega orožja v teoretične razorožitvene razprave ponovno vpeljala Randall Forsberg (tudi avtorica predloga o jedrski zamrznitvi iz začetka 80. let, ki je bil v ZDA deležen široke javne podpore), ko je leta 1984 predstavila celovit razorožitveni načrt, imenovan "Omejitev vojske na obrambo kot pot k razorožitvi" (angl. *Confining the Military to Defense as a Route to Disarmament*). V svojem predlogu, ki spominja na teorijo kakovostne razorožitve Lidella Harta in Roberta Cecila z ženevske Razorožitvene konference, se je zavzela za odstranitev vsega ofenzivnega orožja v sedmih zaporednih stopnjah (Hollins et al. 1989, 68-70)¹⁶.

Med ofenzivnim in defenzivnim orožjem seveda ni mogoče potegniti popolnoma jasne razmejitvene črte; celo kuhinjski nož ali sekira sta potencialni ofenzivni orožji. Tako je v zvezi s konceptom kakovostne delne razorožitve bolj pomembno dejstvo, da orožje, ki bi še bilo dovoljeno po načelu kakovostne razorožitve, ne bi bilo tako številčno, da bi bilo mogoče z njim izvajati velike ofenzivne operacije.

S pojavom jedrskega orožja pa se je kot druga posebna oblika uresničevanja zamisli o kakovostni (delni) razorožitvi pojavilo prizadevanje za jedrsko razorožitev. To pomeni, da lahko jedrsko razorožitev opredelimo kot obliko kakovostne delne razorožitve, ki pomeni odstranitev oziroma odsotnost v mednarodni skupnosti jedrskega orožja kot najbolj nevarne vrste orožja za množično uničevanje in nujno potrebnih sestavin za zagotavljanje jedrske oborožitvene zmogljivosti. Glede na to, da so ofenzivnost, destruktivnost, nehumanost, nediskriminatornost in podobne lastnosti orožja v največji meri združene prav v jedrskem orožju, ne preseneča dejstvo, da so se po 2. svetovni vojni razorožitvena

¹⁵ Na ženevski Razorožitveni konferenci je na koncu jalovih razprav o količinski razorožitvi predlog o odstranitvi ofenzivnega orožja kot alternativni razorožitveni pristop podal britanski predstavnik in eden izmed arhitektov Društva narodov lord Robert Cecil; vsaj za soavtorja načela kakovostne razorožitve pa šteje njegov prijatelj in vojaški svetovalec, kapetan (kasneje sir) Basil Liddell Hart, za nekatere največji vojaškostrateški mislec 20. stoletja. Cecilovo zamisel so delegati podprli in v ta namen ustanovili tri tehnične komisije – za kopensko, pomorsko in letalsko orožje – ki naj bi definirale ofenzivne vrste orožja. Toda po štirih mesecih dela je bil kakovostni pristop, ki je bil videti obetavna bližnjica k razorožitvi, zaradi nesposobnosti ekspertov, da bi (razen v primeru kemičnega in bakteriološkega orožja) dosegli sporazum glede definicij, blokirani. Enako usodo je kasneje doživel tudi načrt, ki ga je junija 1932 konferenci v Ženevi prek svojega predstavnika predložil ameriški predsednik Herbert Hoover. V njem je predlagal skrajšanje oboroženih sil za 1/3, odpravo vseh tankov, vsega kemičnega orožja in mobilnih topov velikega kalibra, vseh bombniških letal, prepoved vsakega bombardiranja iz zraka ter znižanje števila bojnih ladij in podmornic na 1/3, letalonosilk, križark in rušilcev pa za 1/4 (Neilid 1990, 138-141).

¹⁶ Vpliv koncepta kakovostne razorožitve je implicitno prisoten tudi v načelu razumne zadostnosti, ki ga je leta 1987 v okviru "novega mišljenja" podal tedanji sovjetski predsednik Mihail Gorbačov. To načelo namreč predpostavlja takšno strukturo oboroženih sil, da bodo le-te sposobne zavrnila morebitno agresijo, ne pa tudi izvajati ofenzivnih vojaških postopkov.

prizadevanja najprej osredotočila na jedrsko razorožitev (npr. v obliki znanega Baruchovega načrta iz leta 1946)¹⁷.

II. Število z razorožitvijo zajetih držav

Po tem merilu lahko ločimo dva tipa razorožitve – splošno (univerzalno) in posebno.

1. *Splošna (univerzalna) razorožitev* pomeni, da so k razorožitvi (popolni, celostni ali delni) zavezane oziroma da so določen razorožitveni ukrep sprejele vse države sveta. V razorožitveni misli in praksi po 2. SV se je ta tip razorožitve navadno povezoval s celostno razorožitvijo v enotno zamisel o "splošni in celostni razorožitvi"¹⁸. Najbolj znani primeri predlogov za splošno in celostno razorožitev so: Clark-Sohnov načrt iz leta 1958; resolucija generalne skupščine OZN iz leta 1959, v kateri je bila kot načelni cilj vseh razorožitvenih pogajanj pod okriljem OZN prvič postavljena "splošna in celostna razorožitev", ne pa več samo uravnoteženo skrčenje nacionalnih arzenalov na manj nevarno raven; McCloy-Zorinov sporazum iz leta 1961 ter ameriški in sovjetski osnutek pogodbe o splošni in celostni razorožitvi iz leta 1962; Raskinova programska pogodba o varnosti in splošni razorožitvi iz leta 1984).

2. *Posebna razorožitev* pa po drugi strani pomeni, da se razorožitev nanaša samo na del mednarodne skupnosti – tj. zadeva eno, dve ali nekaj držav, skupino držav, države določene regije ali določeno celino. Z vidika števila držav, ki jih prizadeva razorožitev, se potemtakem posebna razorožitev pojavlja v unilateralni, bilateralni ali multilateralni obliki.

III. Recipročnost

Z razlikovanjem tipov razorožitve glede na število zajetih držav je tesno povezano razlikovanje tipov razorožitve glede na vlogo recipročnosti pri sprejemanju odločitve za razorožitev. V zvezi z recipročnostjo je temeljno vprašanje, ali se določena država razoroži unilateralno in brezpogojno ali pa kot pogoj postavi ali pričakuje zagotovilo o recipročnem obnašanju ene ali več drugih držav. Z vidika recipročnosti lahko razlikujemo dva temeljna tipa razorožitve – nerecipročno in recipročno.

¹⁷ Za obliki kakovostne delne razorožitve seveda lahko štejemo tudi kemično in biološko razorožitev. In če je jedrska razorožitev kljub obetavnim znakom, ki jih prinašata uresničitev določil Pogodbe o jedrskih silah vmesnega dosega iz leta 1987 (angl. *Intermediate-range Nuclear Forces Treaty*) in uresničevanje prve ameriško-ruske pogodbe o krčenju obstoječe količine strateškega orožja iz leta 1991 (angl. *Strategic Arms Reduction Talks - START*), še vedno stvar daljne prihodnosti (v kolikor je sploh uresničljiv in zaželen cilj), pa se je po podpisu konvencije o kemičnem orožju januarja 1993 v Parizu uresničitev kemične razorožitve precej približala stvarnosti.

¹⁸ Angleško *general and comprehensive/ complete disarmament - GCD*.

1. *Nerecipročna (unilateralna) razorožitev* pomeni, da izvede država popolno, celostno ali delno razorožitev, ne da bi za to od druge(-ih) držav(e) zahtevala ali pričakovala kakršno koli nadomestilo. Unilateralna kakovostna delna razorožitev se je skozi zgodovino pogosto izvajala, predvsem v obliki odstranjevanja določenih kategorij orožja iz nacionalnega arzenala, za katere se je ocenilo, da so zastarele ali nekoristne iz drugih razlogov. Količinsko delno unilateralno razorožitev lahko določena država izvede predvsem tedaj, ko oceni, da je zaradi odsotnosti zunanjih groženj določena količina orožja oziroma vojaške sile nepotrebna (Bull 1961,77). Odločitev za celostno unilateralno razorožitev, ki je zgodovinska praksa sicer še ni zabeležila¹⁹, pa lahko izhaja iz enega ali spleta več naslednjih razmislekov: 1. da je vzdrževanje in uporaba oborožene sile ali grožnja z njo moralno nesprejemljiva; 2. da si domače gospodarstvo stroškov vzdrževanja vojaškega establishmenta ne more privoščiti; 3. da je javno mnenje takšni odločitvi zelo naklonjeno; 4. da je zelo malo verjetno, da bi se država v dogledni prihodnosti zapletla v vojno; 5. da diplomacija ne zahteva opore v obliki grožnje s silo, saj so bolj kot vojaška moč učinkoviti drugi viri vpliva (npr. bogastvo, izkušnje, diplomatska spretnost, prestiž); 6. da so druge relevantne države sprožile ali že izvedle unilateralno razorožitev; 7. da bodo temu zgledu sledile tudi druge države; 8. da druge države stanja razoroženosti ne bodo zlorabile; 9. da bodo v nasprotnem primeru posredovale tretje države in 10. da je v primeru napada bolj kot vojaški odpor učinkovit nenasilen odpor ali nesodelovanje z napadalcem (Singer 1968,196).

2. *Recipročna (bi- ali multilateralna) razorožitev* se nahaja na nasprotnem koncu kontinuuma recipročnosti in je običajno utelešena v bilateralni ali multilateralni razorožitveni pogodbi, ki je plod formalnih pogajanj. V tem primeru je razorožitveni ukrep ene države pogojen z enakovrednim razorožitvenim ukrepom druge(-ih) držav(e). Pogajanja normalno potekajo med državami približno enake moči, ki so deloma že v konfliktu in med katerimi običajno ne obstaja visoka stopnja medsebojnega zaupanja. Zato je pot do uspešne sklenitve pogajanj praviloma dolga in zapletena (ibidem).

IV. (Ne)prostovoljnost

Recipročnost implicitno nakazuje možnost, da pri razlikovanju tipov razorožitve uporabimo še eno merilo in tako zaokrožimo odgovor na vprašanje, kako je bila razorožitev sprejeta. Z vidika stopnje prostovoljnosti pri sprejemanju odločitve o razorožitvi so možni trije glavni tipi razorožitve:

1. *Prostovoljna razorožitev* - je stanje razoroženosti oziroma razorožitveno dejanje, za katerega se je subjekt razorožitve odočil povsem prostovoljno, iz lastne pobude in po lastni presoji.

2. *Polprostovoljna razorožitev* - se nahaja nekje med prostovoljno in vsiljeno razorožitvijo in temelji na predpostavki, da bo zavrnitvi prostovoljne razorožitve kasneje sledila prisilna razorožitev.

¹⁹ Unilateralne celostne razorožitve, ki lahko po vojni doleti poraženo državo, ne moremo uvrstiti pod ta tip razorožitve. V tem primeru je subjektu razorožitve razorožitev vsiljena, načelo recipročnosti pa predpostavlja enakopravnost držav. To pomeni, da se načelo recipročnosti izključuje z neprostovoljnostjo razorožitve.

3. *Neprostopojna ali vsiljena razorožitev* – je stanje oziroma dejanje, ki je sicer pogosto rezultat formalnih pogajanj, vendar gre za pogajanja med neenakovrednimi državami, katerih vojaška in politična moč nista niti približno enaki. Ekstremno obliko vsiljene razorožitve predstavlja razorožitev države, poražene v vojni, ki se je končala z njeno domala brezpogojno predajo.

Predstavljena klasifikacija ima predvsem analitično vrednost, saj vključuje t.i. "čiste" tipe razorožitve, ki jih razorožitvena praksa domala ne pozna²⁰. Vsak konkreten primer ali predlog razorožitve je namreč mogoče in potrebno razvrstiti pod več tipov. Tako bi na primer jedrska razorožitev kot kakovostna delna razorožitev morala biti hkrati tudi splošna, najverjetneje bi bila recipročna in s tem prostovoljna. Najbolj znan primer sočasne pripadnosti (najmanj) dvema različnima tipoma razorožitve pa predstavlja že omenjen koncept splošne in celostne razorožitve.

Razorožitev in razoroževanje

Za našo prakso uporabe terminov razorožitev in razoroževanje je značilno, da se med njima bodisi sploh ne razlikuje in se preprosto uporablja samo prvi izmed njiju bodisi je formalno razlikovanje zreducirano na njuno pojmovanje kot soznačnici. Odsotnost pomenske distinkcije med terminoma razorožitev in razoroževanje ni opazna samo v vsakdanji rabi, ampak jo zasledimo tudi v znanstvenih in strokovnih besedilih²¹. Čeprav med razorožitvijo in razoroževanjem ne gre za tako globoko pomensko razliko, kot obstaja med razorožitvijo v širšem in ožjem smislu, je izenačevanje razorožitve z razoroževanjem (in obratno) nesprejemljivo, saj gre za dva pojma z bistveno različno vsebino.

Pri dokazovanju nujnosti razlikovanja med navedenima pojmomoma se lahko najprej opremo na logično sklepanje: glede na to, da ima vsak pojav objektivne stvarnosti svoj antipod, svoje bolj ali manj izraženo protislovje, je razorožitev pojem, ki je nasproten pojmu oborožitev, razoroževanje pa pojem nasproten oboroževanju. In tako kot bi bilo absurdno oborožitev (razumljeno bodisi kot stanje z orožjem bodisi kot soznačnico za orožje in vojaško opremo) izenačevati z oboroževanjem kot procesom opremljanja kake družbene skupnosti, skupine ali posameznika z orožjem, tako je nevzdržno zanemarjanje razlike med razorožitvijo in razoroževanjem.

²⁰ Razen tega je mogoče klasifikacijo opreti na manjše število meril in/ali še na druga merila. J. David Singer (1984, 180) na primer v svoji knjigi uporablja samo dve merili – tj. recipročnost in stopnjo skrčenja obstoječe količine orožja – in s kombinacijo obeh meril pride do štirih tipov razorožitve: a. unilateralne celovite, b. unilateralne delne, c. recipročne delne in d. recipročne celovite.

²¹ Taka primera sta knjiga Olge Šuković (1988) z naslovom "Trka u naoružavanju i mere razoružanja" in študija z naslovom "Razoružanje u Evropi" (1985). Med redke primere eksplicitnega razlikovanja med oborožitvijo in oboroževanjem pa sodi članek D. Vukšića (1989) z naslovom Pojam i sadržaj razoružavanja.

Če k navedenemu logičnemu sklepu dodamo še jezikovno (oblikoslovno) razlago²², da je glagolnik "izglagolska samostalniška beseda", ki izraža bodisi dejanje ali dogajanje bodisi stanje, zaznavanje, spreminjanje, obstajanje (Toporišič 1984, 338; Žagar 1988, 294), potem lahko razmerje med terminoma razorožitev (v ožjem, elementarnem pomenu) in razoroževanje opredelimo takole:

1. termin *razorožitev* pomeni: a. stanje brez orožja v smislu popolne, celostne ali delne razorožitve oziroma odstranitve orožja in drugih sestavin vojaške sile, kar označujejo ustrezni pridevniki (npr. popolna, celostna, jedrska ipd. razorožitev); b. samo dejanje odstranitve orožja, razpustitve oboroženih sil v celoti ter ukinitve vojaških izdatkov, katerega posledica je stanje razoroženosti v smislu popolne, celostne ali delne razorožitve; pogojno pa lahko vključimo tudi tisto posamično dejanje zmanjšanja obstoječe količine (ene ali vseh vrst) orožja in/ali številčnega stanja vojske in/ali višine vojaških izdatkov, po katerem sicer še ne nastopi stanje razoroženosti, vendar se izvede z namenom napraviti zavestni korak v smeri takšnega stanja (npr. količinska delna razorožitev, s katero se odstrani relativni presežek količine orožja).

2. Termin *razoroževanje* pa označuje proces, ki pelje k stanju razorožitve in vključuje izvajanje posamičnih razorožitvenih ukrepov skozi daljše ali krajše obdobje²³. Kot dokazujejo prizadevanja v obdobju med 1. in 2. svetovno vojno in praksa po 2. svetovni vojni namreč prehoda od oborožitve ali oboroženosti – tj. stanja z orožjem – k razorožitvi ali razoroženosti – tj. stanju brez orožja – ne bo mogoče napraviti z enim korakom, tako da bo zanj, v kolikor je takšno stanje sploh uresničljivo in zaželeno, potrebnih veliko posamičnih razorožitvenih dejanj.

²² V Slovarju slovenskega knjižnega jezika je razorožitev razložena kot glagolnik dovršnega glagola razorožiti, razoroževanje pa kot glagolnik nedovršnega glagola razoroževati (SSKJ, 1985, IV/384). Tudi iz obravnave obeh terminov v omenjenem Slovarju torej izhaja, da gre pri razorožitvi za trenutno stanje oz. presek stanja, pri razoroževanju pa za dinamično kategorijo. Razen tega pa velja omeniti, da je to bistvena razlika slovensčine v primerjavi z nekaterimi drugimi jeziki. Tako ima angleški jezik za oznako tako razoroževalnega dogajanja kot razorožitvenega dejanja na voljo samo glagol "disarm" in s tem za oznako razorožitve in razoroževanja termin "disarmament".

²³ Če izhajamo iz zamisli, da razoroževalni proces sestavljajo posamezni ukrepi, potem lahko te ukrepe imenujemo tudi razoroževalni ukrepi.

LITERATURA

- Arms Control and Disarmament – The Critical Issues. 1966. Washington, D.C.: The Center for Strategic Studies, Georgetown University
- Arms Control. 1978. A Survey and Appraisal of Multilateral Agreements. London: SIPRI, Taylor & Francis Ltd.
- Barash, P. David. 1991. Introduction to Peace Studies. Belmont, Ca: Wadsworth Publishing Company.
- Bebler, Anton. 1983. O pojmu razorožitve. V: Razorožitev – zbornik razprav in listin o nekatereh političnih in političnopravnih vidikih razorožitvenih prizadevanj. Druga, dopolnjena izdaja, Ljubljana: Komunist.
- Booth, Ken. 1987. Disarmament and Arms Control. V: John Baylis, Ken Booth, John Garnett, Phil Williams: Contemporary Strategy I. New York, London: Holmes & Meier.
- Brassey's Multilingual Military Dictionary. 1987. London et al.: Brassey's Defence Publishers.
- Brauch, Hans Gunter. 1988. Survey of Recent and on-going Research in the Social and Human Sciences on Disarmament (both within the United Nations system and in other relevant scientific research institutions). UNESCO.
- Bull, Hedley. 1961. The Control of the Arms Race – Disarmament and Arms Control in the Missile Age New York: The Institute for Strategic Studies, Frederick A. Praeger Publisher.
- Bull, Hedley. 1987. Disarmament and the International System. V: Hedley Bull on Arms Control. Selected and introduced by Robert O'Neill and David N. Schwartz, London et al.: The Macmillan Press in association with the International Institute for Strategic Studies.
- Claude, Inis, Jr. 1956. Swords Into Plowshares. New York: Random House Inc.
- Disarmament Terminology. 1982. Terminological series issued by the Foreign Office of the FRG, vol. 1, New York, Berlin: Walter de Gruyter.
- A Documentary History of Arms Control and Disarmament. 1973. New York, London: R.R. Bowker Company, T.N. Dupay Associates.
- Dougherty, James E. 1973. How to Think About Arms Control and Disarmament. New York: National Strategy Information Center, Inc., Crane Russak & Company.
- Hollins, B. Harry, Averill L. Powers, Mark Sommer. 1989. The Conquest of War – Alternative Strategies for Global Security. Boulder, San Francisco, & London: Westview Press.
- Ibler, Vladimir. 1987. Riječnik međunarodnog javnog prava. Drugo, izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Zagreb: Informator.
- Kux, Stephan. 1990. Language and Strategy – A Synoptical Analysis of Key Terms in the Strategic Doctrines of the Nuclear Powers. Bern et al.: Peter Lang.
- Luard, Evan. 1988. Conflict and Peace in the Modern International System – A Study of the Principles of International Order. Second (completely revised) edition, London: Macmillan Press.
- Lubi, Darko. 1991. Razorožitev in demilitarizacija. V: Demilitarizacija Slovenije in nacionalna varnost. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Myrdal, Alva. 1976. The Game of Disarmament – How the United States and Russia Run the Arms Race. New York: Pantheon Books.
- Neild, Robert. 1990. An Essay on Strategy – as it Affects the Achievement of Peace in a Nuclear Setting. London: The Macmillan Press Ltd.
- Noel-Baker, Philip John. 1972. Disarmament. Reprint of the 1926 ed., New York: Garland Publishing Inc.
- Razoružanje u Evropi. 1985. Ljubivoje Aćimović (ur.), Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.

- Relationship between Disarmament and International Security. 1982. New York: Department of Political and Security Council Affairs, United Nations Centre for Disarmament, Report of the Secretary-General.
- Richardson, Dick. 1989. Process and Progress in Disarmament: Some Lessons of History. V: Europe in Transition - Politics and Nuclear Security. Edited by Vilho Harle & Pekka Sivonen, London & New York: Pinter Publishers.
- Singer, J. David. 1984. Deterrence, Arms Control and Disarmament - Toward a Synthesis in National Security Policy. 2nd edition, Lanham, New York, London: University Press of America.
- Singer, J. David. 1968. Disarmament. V: International Encyclopedia of the Social Sciences. Vol. 4, The Macmillan Company & The Free Press.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika. 1985. IV. knjiga, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Šuković, Olga. 1988. Trka u naoružavanju i mere razoružanja. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.
- Toporišič, Jože. 1984. Slovenska slovnica. Pregledana in razširjena izdaja, Maribor: Založba Obzorja.
- Vukšić, Dragan. 1989. Pojam i sadržaj razoružavanja. Beograd: Vojno delo - opštevojni teorijski časopis, Vol. XLI, št. 4/1989.
- Žagar, France. 1988. Slovenska slovnica in jezikovna vadbica. Maribor: Založba Obzorja.

TEORIJE O ELITAH

Povzetek. *Klasične teorije o elitah so znane kot italijanska šola politične misli in kot take so nadaljevanje politične tradicije Machiavellija. Dva najbolj znana predstavnika sta Gaetano Mosca in Vilfredo Pareto. Tekst odgovarja na tri vprašanja v zvezi z njihovo politično mislijo: kdo vlada v politični družbi, kakšne so značilnosti elite in kako se postane člane elite. Elitistična teorija ne obravnava elite kot mitsko kategorijo.*

Ključni pojmi: *elite, Machiavelli, G. Mosca, V. Pareto*

30

Teorije o elitah so se pojavile v sistematični obliki ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja. Italija predstavlja teritorialni okvir, kjer so bile te ideje formulirane. Dva pomembna elementa konstituirata zgodovinski kontekst. Prvi je povezan z razočaranjem, z izgubo iluzij po združitvi Italije. Drugi pa je nastopil kot razočaranje nad delovanjem demokratičnega sistema. Elitistična misleca Gaetano Mosca in Vilfredo Pareto sta se s svojimi idejami pridružila tradiciji Machiavellia.

James Burnham opredeljuje ta dva avtorja skupaj z Robertom Michelsom kot machiaveliste. To pomeni, da so bili učenci in nasledniki politične misli Machiavellia, predvsem zato, ker so vztrajali in dajali poudarek političnemu binomu: aktivnim manjšinam in pasivnim večinam ali vladajočim in vladanim (Burnham 1949, 294).

Ettore A. Albertoni, italijanski strokovnjak za Mosco, izraža previdnost glede klasifikacije "italijanska elitistična šola" teh treh političnih mislilcev. "Potrebno je biti zelo pozoren, kadar želimo združiti v eni sami "italijanski elitistični šoli" tri vrste raziskav, kot so tiste Mosce, Pareta kasneje Roberta Michelsa" (Albertoni 1987, 35).

Kljub eruditskim značilnostim njihovih del Runciman gleda na italijanske elitiste s prezirom kot na "nižje patriarhe" politične sociologije (Nye 1977, 5).

V resnici so teorije o elitah bile in so še vedno obrobne politične teorije, vsaj v evropskem politološkem okviru. Vendar kljub njihovi "marginalnosti" opazamo, da so te teorije dobre in koristne za izboljšanje demokratične misli in manj pogosto tudi za izboljšanje socialističnih idej. Splošno gledano so elitistične teorije še vedno nesprijemljive v svoji celoti. Razen demokratičnih in socialističnih šol so namreč elitistične ideje navdihnile tudi italijanske fašistične ideologe. Zaradi ideoloških razlikosti vseh tistih, ki so jih navdihovali elitisti, se nam zdijo absurdne tiste trditve, ki smatrajo, da naj bi obstajal privilegiran odnos med elitističnimi idejami in italijanskim fašizmom.

* Gligor Atanasovski je magister političnih ved.

Bolj objektivno je, če rečemo, da teorija o elitah predstavlja neodvisno pot v zgodovini politične misli. Elitistična teorija se namreč hoče predstaviti kot drugačna, originalna in kritična nasproti demokraciji in socializmu. Elitistična teorija je "à contre-courant" demokratični plimi in vzponu socialističnih strank. Govorimo lahko celo o "tretji intelektualni poti", vendar velja poudariti njeno odsotnost na političnem prizorišču in s tem odsotnost njene družbene in volilne baze. Nobena politična organizacija je namreč ni vzela za svojo ideologijo ali celo politični program.

Teorija o elitah se hoče predstaviti kot nevtralna, pozitivistična in znanstveno čista teorija. Predstavlja se kot realistična, antiformalistična in kritična do družbene realnosti. V tem smislu želi desakralizirati in demistificirati demokracijo in v drugi fazi tudi socializem kot zgodovinskega in logičnega naslednika demokracije. Teorije o elitah poudarjajo obstoj neenakosti človeške narave. Seveda klasične elitistične teorije obžalujejo takšen družbeni razvoj in zaradi tega so elitisti pesimisti v primerjavi z demokratičnim optimizmom. V tem smislu so elitistične teorije zelo kritične do demokracije in socializma, čeprav gre za bližnje teorije, katerih skupni element je prikrivanje realnosti političnega življenja. Pareto in Mosca sta se v svojem delu osredotočala na prikrito stran oblasti, ki je monopolizirana s strani aktivne manjšine. Kljub razlikam, ki obstajajo med predstavniki elitistične teorije, lahko opazamo skupne elemente zgodovinske dominacije elit kot vladajočih manjšin v delih vse od Mosce pa do Michelsa.

V nadaljevanju se bomo posvetili nekaj pomembnim elementom teorije o elitah pri Vilfredu Paretu in Gaetanu Mosci.

Kdo vlada v politični družbi?

Vsako ljudstvo je vladano s strani elite
(Pareto 1917, 148)

Na antično in večno vprašanje: "Kdo vlada v politični družbi?" teoretiki elitistične šole odgovarjajo, da so to elite (Busino 1987, 248). To so v resnici manjšinske skupine, ki posedujejo efektivno oblast v političnih in družbenih organizacijah. Osebe, ki pripadajo elitam, posedujejo moralne, psihološke in družbene karakteristike, ki se izražajo kot superiornost v odnosu do ostanka družbe in še posebej v primerjavi z ljudskimi množicami.

Elite, vladajoče in oblastniške skupine ter politični razredi se nahajajo v centru teoretičnih raziskav in študij družbe v času in prostoru. Te teorije predstavljajo elite kot osnovni spiritus movens človeške zgodovine. Še več. Bile naj bi edini koristni element pri študiju razumevanja politične družbe in človeške zgodovine. Najbolj pogosto klasični misleci govorijo o elitah, misleč pri tem na politične elite ali vladajoče politične razrede. Razumeti politično zgodovino družbe je zanje brez dvoma spoznati zgodovino manjšinskih vodilnih skupin. Te skupine so maloštevilne, vendar so kreativni in dinamični elementi družbe en question.

Človeška zgodovina je pri Mosci zgodovina velikih imperijev, velikih religij, ki so bile ustvarjene in vodene s strani elit, zaznamovanih z znamenitimi ljudmi in še posebej s karizmatičnimi voditelji, ki so znali upravljati z ljudskimi množicami. S prispodobo predstavlja Mosca globalno elito neke družbe kot mozaik, sestavljen iz več različnih elit, ki so veliko ali maloštevilne, ki združujejo najboljše in včasih tudi nekatere najslabše elemente v določenih panogah. Kljub tej različnosti v elitah se teorije o elitah ne zanimajo linearno za vse elite enako, temveč posvečajo svojo pozornost predvsem vodilni, politični eliti, tisti, ki v resnici vlada ali naj bi vladala nad vsemi ostalimi elitami, srednjimi sloji in ljudskimi množicami, skratka nad celotno družbo.

Pareto je dal naslednjo deskriptivno in metaforično definicijo teh skupin, ko je govoril o elitah: "Ljudske množice so kot korenine rastline, katere cvet je elita..." (Pareto 1965,12). Albertoni je podčrtal vlogo političnega razreda pri Mosci, kar velja tudi za vladajoče elite pri Paretu, ali kot jih on označuje – kot "protagoniste zgodovine" (Albertoni 1987,158). Isto dejstvo je podčrtano tudi pri Paretu, ko govori o "zgodovini kot pokopališču aristokracij". Podobno je Burnham poudaril, da je pri Paretu "značaj ene družbe predvsem značaj njene elite, družbene realizacije so delo njenih elit, zgodovina družbe je skratka zgodovina njene elite, napovedi prihodnosti pa so zaznamovane z izkušnjami in pričevanji, ki izhajajo iz študija strukture družbene elite" (Burnham 1949, 225). Študije in analize elite ali političnega razreda so pomembne zaradi tega, ker nam pokažejo, kdo kontrolira in drži v svojih rokah efektivno oblast oziroma vzvode oblasti. Pri tem ni nujno, da so te osebe formalni nosilci oblasti. Ta resnični in poudarjeni dejavnik analiz je podčrtal Busino: "Elitistična doktrina daje v resnici natančen in resničen opis družbenega sistema" (Busino 1987, 250).

Elitistične analize se razlikujejo od teorij o zaroti. Elite so deloma skrivnostne za zunanje opazovalce, za nečlane, vendar njihovo delovanje sploh ni diabolično. Nasprotno. Elite naj bi konstituirale ustvarjalen dejavnik, ki ima sposobnosti koristnih iznajdb za družbo. Elite ne smejo biti niti popolnoma izolirane niti indifereentne v odnosu do ljudskih množic. Ravno nasprotno. Iz ljudskih množic morajo potegniti najboljše elemente, koristne za njihov preporod, obnovo. Člani elite naj bi imeli "ušesa in oči" zmeraj odprta in usmerjene proti družbeni bazi, da bi lahko napovedovali družbene aktivnosti in pripravljali odgovore v skladu z reakcijami ljudskih množic. Izmenjave med elito in množico so asimetrične. Reakcije družbene baze so koristne kot navodilo za zadovoljevanje določenih potreb ljudskih množic in še posebej in predvsem za potrjevanje in utrjevanje oblastnega vrha družbene hierarhije. V tem smislu je Mosca podčrtal, da mora tudi absolutni tiran računati na reakcije, želje in potrebe ljudskih množic. "Anche nei governi assoluti, le classi dirigenti sono obbligate a tener conto dei sentimenti delle masse", Mosca 1923, 144).

Politične ali vladajoče elite nikoli ne sestavlja ena sama oseba. Politično družbo zmeraj upravlja elita, ki je bolj ali manj številna skupina. Tako je Mosca je zavrzel klasifikacijo Aristotela, ki je razvrstil politične sisteme po številu oseb, ki držijo oblast. Mosca pravi, da ena sama oseba, tudi če bi bila zelo sposobna, t.j. kralj, tiran ali predsednik, ne more nikoli vladati državi brez aktivne podpore ali "complicité"

oseb iz politične elite. Klasični elitisti analizirajo celotno družbeno strukturo v funkciji delovanja elit. Pri Paretu je družbena struktura predstavljena kot piramida, katere vrh je zaseda vladajoče elita ali celo ožji "generalstab" te elite. Srednji sloji in ljudske množice zasedajo nižje položaje, za katere je značilna inferionost in odvisnost v primerjavi z vladajočo elito.

Mosca poudarja pomembnost srednjih slojev, ki lajšajo delovanje političnega sistema (Mosca 1923, 414). "Konsistentnost političnega organizma je odvisna nenazadnje od moralnega, intelektualnega nivoja, pa tudi od aktivnosti srednjega sloja" (Mosca 1923, 412). V svojih analizah Mosca prikazuje srednji sloj najpogosteje kot birokracijo ali stalno armado. Vladajoči razred Mosce ima zaveznika v srednjem razredu, še posebej v birokraciji, ker birokracija najbolje pozna ljudstvo. Birokracija je v stalnem stiku z ljudstvom in prenaša eliti informacije ter daje nasvete, kako naj bi bolje in pravilneje delovala vis-a-vis ljudskih množic. Poleg teh dveh podrejenih institucij mora elita obvladovati tudi aktivne elemente družbe, družbene sile.

Burnham poudarja, da "različni deli vladajočega razreda predstavljajo, kontrolirajo in/ali upravljajo posamezne dele družbenih sil, ki se nenehno spreminjajo tako po številu kot po značaju" (Burnham 1949, 101). Družbene sile Mosca pojmuje kot nosilce družbenih dejavnosti, ki imajo pomemben družbeni in politični vpliv. Superiornost vladajoče elite je vidna v posedovanju ene ali več ključnih družbenih značilnosti, ki so najpomembnejše za vladanje družbi v določenem zgodovinskem obdobju.

Kakšne so elite?

"Gli stati non si governano con paternostri"

(Cosimo dei Medici)

(Države se ne upravljajo z molitvami)

Elite so odraz določene družbe. Poudarili so že, da elite posedujejo določeno superiornost v družbi ali natančneje, v družbeni panogi, iz katere izhajajo. Z drugimi besedami: družba predstavlja bazo, temelj vsake elite, ki naj bi upravljala politično družbo in ki naj bi imela monopol nad politično oblastjo. Logična posledica tega je, da je konkretna superiornost elite rezultat zgodovinskega razvoja neke družbe. Prednost politične elite je potemtakem povezana z globalnim in konkretnim razvojem družbe en question. Elita si mora prilastiti in posedovati določene elemente in kvalitete, ki naj bi ji dale ključ(e) za dominacijo preostanka družbe. Burnham je podčrtal: "Člani vladajoče manjšine vedno posedujejo nekaj atributov, resničnih ali navideznih, zelo želenih in zelo vplivnih v družbi, v kateri živijo" (Burnham 1949, 107).

Podobno Mosca navaja primer poljedelskih družb, kjer vojaška kasta kontrolira politično oblast in prisili poljedelsko populacijo, da ostane na mestu dela in da odvaja del proizvodnje eliti močnih.

Na drugem področju sposobnost in znanje branja, še posebej svetih tekstov, omogočata verski eliti ključni element za dominacijo nad ostankom družbe, sestavljene iz množice nepismenih. Mosca navaja primer antičnega Egipta, kjer "so bili časi, ko je natančno znanje hieroglifske pisave dajalo ključ, ki je odpiral vrata visokim karieram" (Mosca 1923, 351).

Vladajoča elita mora posedovati dejavnike, ki omogočajo politično dominacijo. Družbeni razvoj lahko marginalizira te dejavnike in jih zamenja z eno ali več novimi karakteristikami. Člani elite morajo biti pozorni na družbene spremembe, kajti v nasprotnem primeru lahko tvegajo, da jih bo zamenjala druga skupina, ki poseduje ali si prilasti to iskano lastnost. Pareto strne kvalitete ene vladajoče elite kot kombinacijo najbolj prikladnih rezidusov prve kategorije, t.j. sposobnosti za inovacije in rezidusov druge kategorije, t.j. sposobnosti za ohranjanje, za obrambo statusa quo. Pareto natančno opredeli kombinacijo teh dveh vrst karakteristik kot spreminjajočih se s časom.

Zaradi tega Pareto ne precizira formule vnaprej. Elita naj bi posedovala primerno razmerje rezidusov, da bi se lahko prilagodila novi družbeni realnosti in da bi lahko sledila družbenim spremembam s položaja vladajoče manjšine. Vsaka elita nosi v sebi primarno značilnost, voljo, skoraj naravno tendenco, da bi se obdržala na oblasti. Konkretno se to kaže dolgoročno kot težnja k nepotizmu ali formiranju nasledstvenih dinastij. Mosca to imenuje konzervativna tendenca ali "forza di inerzia" (Mosca 1923, 64). Če elita pridobi značilnost skrajne razsežnosti, je lahko to zanj nevarno. Zato Mosca poudarja, da morajo nasproti zaprtim elitam vladajoče manjšine zmeraj ostati odprte. Odprtost lahko omogoči eliti absorpcijo "najbolj inteligentnih elementov, ki izhajajo iz nižjih slojev družbe" (Mosca 1923, 431). V nasprotnem primeru, v primeru nesposobnosti socialne mobilnosti proti vrhu, lahko sposobni posamezniki ali skupine konstituirajo temelj za formiranje nove konkurenčne elite, verjetno kontra-elite. Klasična elitistična teorija nasprotuje monistični razlagi formiranja in delovanja vladajočih elit. Zaradi tega niti pri Mosci niti pri Paretu ne najdemo determinističnega dejavnika, ki bi lahko razložil naravo elit. Elitisti predstavljajo značilnosti vladajočih elit kot antipod karakteristikam ljudskih množic. Elite predstavljajo skupine, manjšine, ki so nasprotne množicam na več ravneh.

Pri elitah najdemo značilnosti, ki so že opisane v množični psihologiji, npr. Gustava Le Bona, predvsem kar se tiče divergentnih in nasprotujočih si odnosov med elito in ljudsko množico. Razmerje med elito in ljudsko množico je asimetrično. Elite predstavljajo aktivni pol, ki upravlja družbo, se pravi množice. Množice predstavljajo pasivni pol, slabšega partnerja brez značilnosti in kvalitet, s katerimi so "opremljeni" člani elite. Na prvi pogled je množica številčno superior na nad elito. Vendar Albertoni poudarja, da je pri Mosci moralna superiornost političnega razreda bolj pomembna kot "superiornost v številu in v brutalni moči..." (Albertoni 1987, 54). Sedaj lahko razumemo, zakaj je množica odpravljena na kratko in stigmatizirana kot manjvredna v primerjavi z elito.

Vladajoča elita mora biti ustvarjalna, kar predpostavlja visoko stopnjo inteligence in znanja. Pareto bi dodal, da mora posedovati zadostno število rezidusov prve kategorije, to pomeni sposobnosti za inovacije. Primarni proizvod na poli-

tični ravni se kaže v ustvarjanju in v širjenju politične formule, derivacije pri Paretu, ali pa principu suverenosti pri pravniki. En somme je to ideologija, ki opravičuje in legitimira politični monopol elite in njeno mesto na vrhu družbe vis-a-vis ljudskih množic. Ta formula naj bi bila v skladu z interesi večine, elita pa mora biti pozorna na potrebe, želje in nezadovoljstvo množic. V tej smeri vladajoča elita vzdržuje, prilagaja ali izboljšuje politično formulo oziroma ideologijo, v imenu katere vlada. Elita je potemtakem sebičen zaščitnik te družbene vere. Nasprotno temu so množice stigmatizirane s svojim neznanjem, kar pomeni, da sprejemajo elite in jih ubogajo na osnovi politične formule. Raymond Aron je strnil to stanje s cinično mislijo: "Inteligenca je potrebna za elite, vera pa za množice".

V trenutku, ko politična formula postane dvomljiva, to lahko pomeni začetek družbene nestabilnosti, ki lahko ogrozi dominantni položaj elite. Člani elite so najbolj pogosto bogati ali pa to postanejo. Pri Paretu in Mosci je bogastvo zelo močno povezano z oblastjo ali še bolj natančno rečeno: prvo povzroči drugo in obratno. Mosca je pravilno ugotovil, da je volilna pravica večkrat pogojena s posedivanjem denarja, bogastva, predvsem v obliki volilnega cenzusa. Ponavadi so ljudske množice revne in na ta način brez političnih pravic in brez možnosti za kvalitetno izobrazbo. Visoka izobrazba, kvalitetna in specializirana izobrazba so lažje pristopne članom elite ali njihovim potomcem. Elite ponavadi sestavljajo izobraženi člani, ki so dinamični v primerjavi s tendenco k pasivnosti in nemobilnosti pri ljudskih množicah. Člani elite imajo prednost v organiziranosti, ki se kaže v lažji mobilizaciji njenih članov. Vendar lahko poudarimo, da niti Pareto niti Mosca ne posvečata posebne pozornosti organizaciji kot značilnosti elite. Ljudske množice so ponavadi predstavljene kot neorganizirane ali dezorganizirane, ki nimajo "niti spodbude niti skupne akcije" (Albertoni 1987, 55). Množice lahko mobilizirajo in organizirajo edino posamezniki, ki so jim nadrejeni. Množica kot enota je inferiorna in je nesposobna za akcijo brez voditelja. Neenaka pozornost, ki je namenjena elitam na eni in ljudskim množicam na drugi strani, je povezana z očitno razliko v njunih zgodovinskih vlogah. Elite, še posebej politične, so režiserji zgodovine, ljudske množice pa so le statisti. Množice vstopajo in izstopajo na politično in zgodovinsko sceno samo s soglasjem elite ali pa kontra-elite. Tudi spontani upori množic potrebujejo voditelje. Mosca natančno navede, da so odnosi med elito in množico urejeni s pravnimi principi, t.j. s formulo, ki predpisuje "un code de bonne conduite".

Poleg organizacijskega povezovanja so člani elite med seboj povezani z občutkom lojalnosti, kar je značilna kakovost njihovih medsebojnih odnosov. Med člani elite naj bi obstajala enaka *état d'esprit*. Mosca pravi, da so člani elite prevzeti z bolj ali manj podobnimi idejami, občutki in strastmi. Zato jih predstavlja kot "zapornike njihovih idej in kriterijev, ki so jih sprejeli...Te značilnosti so del zgodovine političnega razreda in njene stopnje zrelosti...in (elita) jih ne more spreminiti čez noč"(26). Takšen vrednostni sistem je asimiliran in se prenaša iz generacije v generacijo. To dejstvo pojasnjuje, zakaj potomci članov elit lažje pridobivajo značilnosti, ki olajšajo asimilacijo kulture, ki predstavlja element njihove superiornosti.

Vladajoča elita in elite na sploh morajo izvajati vodilno in ustvarjalno vlogo v družbi. Mosca smatra, in citira Dora Melagarija, da morajo biti člani elite bolj pogosto "faiseurs de joie" (ustvarjalci zadovoljstva) kot pa "faiseurs de peines" (ustvarjalci težav) (Mosca 1923, 458). Zaradi tega naj bi se vladajoča elita izogibala uporabi nasilja v odnosih z ljudstvom. Elite razvitih družb naj bi imele privilegij uporabe perfekcioniranih sredstev dominacije in naj bi se izogibale uporabi nasilja, vendar ne da bi se popolnoma odpovedali tej možnosti. Nasilje, sila ostaja kot zadnja rešitev, in extremis, kot najslabša rešitev.

Kako postati član elite?

"Non si entra in Paradiso a dispetto dei santi"

(Mosca 1923, 410)

(Ne morete vstopiti v raj brez soglasja svetnikov)

Družbena mobilnost je usmerjena proti vrhu družbe. Vsi tisti, ki imajo ambicije, si želijo postati člani elite. Mosca je bolj podroben, kar se tiče vprašanja družbene mobilnosti in rekrutacije članov elite. Prvič, "elitistična" družba ni nikoli statična, izmenjave med elito in množico so zmeraj prisotne, tudi v družbah, kjer vlada sistem kast. Takšne izmenjave je Katoliška cerkev olajšala z uveljavitvijo institucije celibata, najprej menihov in kasneje duhovnikov. V praksi celibat onemogoča nastajanje verskih dinastij. Hitrost družbene mobilnosti je odvisna od stopnje zaprtosti ali odprtosti in od stopnje družbenega razvoja. Lahko poudarimo, da Pareto v svoji družbeni teoriji zamenjavo elit nadomesti z nocijo cirkulacije elit. Drugič, Mosca ne razlaga monistično elementov, ki determinirajo družbeno mobilnost proti elitam. Situacija dane družbe pomeni orientacijsko točko. Mosca vztraja pri dejstvu, da obstaja množica situacij in dejavnikov. Burnham natančno opredeli, da se struktura elite, njena sestava in vezi z ostalim delom družbe nepretrgoma spreminjajo (Burnham 1949, 225).

Za Mosco značilno pluralnost kriterijev rekrutiranja poudarja Albertonij: "Navedba ogromno primerov dokazuje, kako so pogoji in glavne značilnosti, ki omogočajo vstop v političen razred, različni v funkciji kraja in časa" (Albertoni 1987, 55).

Očitno je, da Mosca predlaga več kriterijev, ki omogočajo vstop v "raj" elit. Dejavnike, ki lajšajo vstop skozi vrata elit, bomo razvrstili v nekaj skupin. Vstop je obravnavan kot predpogoj za neposreden in bolj verjetno za posreden politični vpliv. Katere značilnosti mora posedovati ali pridobiti, da bi zadovoljil zahteve, rekrutacijske pogoje takratnih elit? Vsekakor je cilj doseči in zasedi mesto v eliti, če ne že v politični eliti. Albertoni je izdvojil kompleksnost analiz Mosce in poudaril, da "kriteriji niso skoraj nikoli uporabni na samo en ekskluziven način, ampak se združujejo, se mešajo in se modificirajo na tisoč načinov" (Albertoni 1987, 57). Pri Mosci so kriteriji kljub svoji kompleksnosti združljivi v 4 kategorije: osebne značilnosti, družino, izobrazbo in zunanje faktorje.

Če nekdo hoče postati član elite, je zelo pomembno, da si to želi. Še več, pokazati mora železno voljo in izrecne ambicije za napredovanje proti družbenemu vrhu. V tem smislu je elita skupina oseb, ki posedujejo nekatere superiorne značilnosti že od vsega začetka, kot nekakšen naravni dar. Mosca poudarja psihološke značilnosti članov elite. "La prima origine delle dinastie auto-cratice è dovuta molto spesso ad una individualità forte ed energico" (Mosca 1923, 407). Osebnosti, ki predstavljajo avtokratsko oblast in po našem mnenju kakršno koli oblast nasploh, morajo imeti dve skupni značilnosti. Potrebna je velika sposobnost, kapaciteta za intelektualno in fizično delo ter močna volja za dominacijo nad drugimi. Kandidat mora tako kot člani elite imeti vojaške poteze, močno voljo, pogum, ponos in energijo. Vojaška značilnost ne sme biti zapostavljena. Mosca je bil prevzet nad biografijami nekaterih znamenitih in sposobnih oseb, ki so uspele preiti vse nivoje družbe na osnovi moči svoje osebnosti. Ta možnost se nam kaže kot dosegljiva za vse tiste ambiciozne osebe, ki izhajajo iz ljudstva in se želijo povzpeti proti vrhu družbe.

Mosca zavrača bahaštvo predstavnikov elite, ki se smatrajo za pripadnike najvišjih slojev samo na osnovi svoje krvi, porekla ali moralne karakteristike. V takšnih ideoloških deklaracijah je potrebno iskati resnični motiv superiornosti elite in njenih članov. Kandidat za člana elite mora biti navdušen, ker Mosca poudarja, da "umetnost navdušiti ostale predvideva, da moramo biti sami močno navdušeni." Ta stavek je prevzet od Saint-Simona.

Kandidat naj bi znal uveljaviti svoje kvalitete. Zaradi tega potrebuje določeno stopnjo spretnosti, talent, da bi se znal uveljaviti in da bi za to dobil družbeno priznanje. Skratka, bodoči član elite mora obvladati disciplino ali umetnost obvladovanja samega sebe, ker je dosti težje ukazovati drugim in lažje samo ubogati (Mosca 1923, 432). Psihološke značilnosti pogosto niso dovolj, da bi nekdo povzpел na visok položaj v družbi. Družina in izobrazba igrata zelo pomembno vlogo pri razvijanju osebnosti. Mosca poudarja izrecno vlogo družine v oblikovanju članov elite. Na to temo je Mosca napisal naslednji stavek: "Ne pozabimo, da je v vseh deželah pogosto največja sreča ali največja nesreča dejstvo roditi se kot otrok lastnega očeta in lastne matere" (Mosca 1923, 465).

Družina prenaša veliko elementov, ki so konstitutivnega pomena za profil moralne superiornosti članov elite. Družina prenaša posebno izobrazbo in zaradi tega so si otroci članov elit podobni, kar se tiče splošne kulture in moralne držbe. Bogata družina lažje zagotovi denar za posebno izobrazbo. V skrajnem primeru, v nasledstvenih sistemih, je rojstvo že avtomatično vstopnica v elito. V tem primeru je po Moscinem mnenju rojstvo "edini kriterij, ki determinira vstop v politični razred ali pa izključitev iz njega" (Mosca 1923, 64). Družina se pojavlja kot nujen predpogoj, ki omogoča visoko izobraževanje. Osebni kulturni in izobrazbeni kapital in družina oziroma družinsko poreklo konstituirata splošne značilnosti, ki omogočajo družbeni vpliv. Visoka ali pa specialistična izobrazba, "particularissima educazione" ali "una educazione ed istruzione speciale", priskrbi specialna znanja, ki so kasneje materializirana in konkretizirana z visokimi stopnjami v cerkveni, administrativni ali vojaški hierarhiji. Seveda so te kariere lažje dosegljive članom družin, ki so sestavni del elit. Mosca poudarja specialistično izobrazbo kot sredstvo

za rekrutiranje članov elite in daje zgodovinske primere stare egiptovske armade ter kitajskih mandarinov. Specialna izobrazba lahko pojasni intelektualno superiornost članov elit v primerjavi z neznanjem ljudskih množic. Mosca opazuje, da postopki rekrutacije kažejo na konzervativne tendence. Ti postopki imajo tendenco upiranja družbenim spremembam in so prisotni pri splošni konzervativni tendenci elit. Hitre, nepričakovane spremembe v postopkih rekrutacije in selekcije so bolj izjemne, "un fatto piuttosto eccezionale" (Mosca 1923, 422). Nekatere zgodovinske okoliščine pa vendarle olajšajo pristop k elitam. Mosca poudarja srečo kot eno od možnosti. To je predvsem takrat, ko časi in situacija olajšajo vstop v elito, kot je to v primeru hitrega napredovanje oficirjev v vojni. Dejavnik sreče je pri Mosci obravnavan kot karakteristika, ki ima minimalno vlogo, vendar, kot v igrah s kartami, tudi realno vlogo.

Konzervativna tendenca pomeni močan vpliv pri rekrutaciji članov elite. Po Mosci je ta tendenca prisotna v vseh sistemih in se pojavlja kot nujen pogoj, ki se kaže kot nujno odobravanje tistih, ki so že člani elite. Zaradi tega je logično in naravno, da imajo člani elite enako *état d'esprit*, podobno izobrazbo, podobno moralno in socialno obnašanje, ki omogoča kulturno in intelektualno bližino. Kandidati torej potrebujejo določeno simpatijo, da bi dobili "blagoslov svetih". Zadnji so tisti, ki odpirajo ali zapirajo vrata, ki vodijo k elitam. Vendar ne smemo pozabiti, da če selekcija ne spoštuje nezadovoljnih, sposobnih skupin s superiornimi značilnostmi, lahko te skupine konstituira družbeno bazo za kontra-elito, ki lahko ogroža obstoj elite na oblasti.

Elite niso niti za Vilfreda Pareta niti za Gaetana Mosco mitična koncepcija, temveč družbena in politična realnost. V tem smislu je Mosca preučeval različne elite skozi zgodovino. Podobno je bil Pareto mentor disertacije svoje učenke Marie Kobalinske, ki je bila posvečena takratnim francoskim elitam. Raziskave sodobnih elit so nadaljevali ameriški elitisti, ki so se navdihovali pri delih Pareta in Mosce. Elitistična koncepcija je koristna in produktivna, kar je potrdil Bottomore v svojem delu "Elita in družba" (Bottomore, 1964).

LITERATURA

- Albertoni, A. Ettire. 1978. *Doctrine de la classe politique et théorie des élites*. Paris: Sociétés Méridiens Klincksieck.
- Bottomore, T. B. 1964. *Elites et société*. Paris: Stock.
- Burnham, James. 1949. *Les machiavéliens (défenseurs de la liberté)*. Paris: Calmann-Lévy.
- Busino, Giovanni. 1987. *Revue Européennes de Sciences Sociales*, 76.
- Nye, A. Robert. 1977. *The anti-democratic sources of elite theory: Pareto, Mosca, Michels*. London, Beverly Hills: Sage Publications.
- Mosca, Gaetano. 1923. *Elementi di scienza politica*. Torino: Fratelli Bocca.
- Pareto, Vilfredo. 1917. *Traité de sociologie générale*. Paris, Lausanne: Payot.
- Pareto, Vilfredo. 1965. *Les systemes socialistes*. Geneve, Paris: Droz.

V DROBOVJU LIBERALNE DEMOKRACIJE¹

*Svet je iz tira
Hamlet*

Povzetek: Avtor se v članku ukvarja s problemi liberalne demokracije kot oblike vladavine in stopnje zavesti. Avtor trdi, da liberalne demokracije ni mogoče aplicirati na vsakršne kulturne predpogoje, kot je to splošno sprejeto v zahodnjaškem civilizacijskem krogu. V prvem delu prikaže nekatere osnovne poudarke in tenzije, ki izhajajo iz samega hibridnega koncepta liberalne demokracije, v drugem delu pa se osredotoči na kulturne predpogoje, ki po avtorjevem mnenju pomenijo pomembno oviro vzpostavitvi globalne vladavine liberalne demokracije.

Ključni pojmi: liberalna demokracija, liberalizem, kulturni predpogoji, religija, konfucianizem.

Uvod

Od Fukuyamine knjige *The end of History and the Last man* je minilo že kar nekaj časa, polemika okoli liberalne demokracije se je nekako pomirila. Niso pa redki, ki kličejo k zaustavitvi svetovne hegemonije enega diskurza, ki vsebuje v svojih nedrih toliko nasprotij kot le malo kateri². Odkar je Fukuyama v svojem eseju *Konec zgodovine?* leta 1989 napovedal, da se ideala liberalne demokracije ne da več izboljšati, da je to končna oblika človeške vladavine in da je to končna točka ideološke evolucije človeka (Fukuyama 1990, 172), liberalna demokracija kot ideja še vedno buri duhove. Toda Fukuyama se je uštel tako pri končnosti ideje kot pri sposobnosti njene globalne implementacije. Očitno je, da tudi najbolj razvitim zahodnim demokracijam še ni uspelo povsem izničiti prepada med idejo liberalne demokracije in resničnostjo uveljavitve sistema, da o tem, da ideja liberalne demokracije popolnoma propade na ravni mednarodne skupnosti, sploh ne govorimo. Ideja je namreč tista, ki žene celotno stvar naprej, čeprav je vsem jasno, da se v svoji idealni podobi ne more prikazati. Gre zgolj za ohranjanje ideje v smislu

* Jernej Pikalo, študent politologije na Fakulteti za družbene vede.

¹ Avtor se za pripombe, komentarje, nasvete in obilo dobre volje zahvaljuje dr. Igorju Luksiču in mag. Mitji Velikonji.

² Prim.: Derrida, Jaques. 1994. *Spectres of Marx*, *New Left Review*, 205, str. 31-58.

odrešenja, ki pa ga (dokler bo ta ideja ideal takšna kot je), ne bo. Demokracije so namreč multiple, poleg tega pa še hitro pokvarljive, če parafraziramo Johna Adamsa.

Temelji liberalne demokracije

Liberalna demokracija je specifična zgodovinska oblika, ki je nastala petindvajset stoletij po izginotju atenske demokracije. Je hibrid³, ki je nastal na zasnovi liberalizma, kajti liberalizem je bil prisiljen uvesti demokracijo, če je hotel preživeti. Potreboval jo je iz dveh razlogov. Prvič, ker so po liberalnem prepričanju vsi posamezniki enaki z rojstvom in so gospodarji ali gospodarice sebe, kar pomeni, da nobeden ne sme in ne more imeti avtoritete nad njimi brez njihovega privo-ljenja. Liberalna politika zato potrebuje nek mehanizem, po katerem ljudje dajo svoje privoljenje vladi in s tem predajo vladi pravico, da jim vlada. Drugič, ker li-beralci pričakujejo od vlade, da bo vzpostavila sistem pravic, ki bo imel za vrhovno pravico največjo možno svobodo. Ker vlada lahko to krši, liberalci potrebujejo mehanizem, po katerem kontrolirajo vlado (Parekh 1994, 162). Liberalci ne razumejo demokracije kot substantivne stvari, ampak kot način konstituiranja in kotroliranja javne oblasti – kot proceduralno stvar⁴.

V tem smislu je nasprotje liberalne demokracije atenska demokracija, ki se po kriteriju neposrednosti odločanja uvršča daleč pred liberalno različico. Atenska demokracija je bila utemeljena na občutku skupnosti, liberalizem pa je per defini-tionem individualistično nastrojen. Atenski državljani so hoteli služiti svoji skupno-sti in ji je bil pripravljen dati najboljše, medtem ko je ena od svetih pravic libe-ralnih državljanov privatnost. Aktivna politična participacija vseh svobodnih državljanov je pomenila osnovo demokracije atenske polis, množice pa maso, kateri je bilo zaupati. Liberalna različica demokracije danes posveča kaj malo pozornosti politični udeležbi, množice se ji celo zdijo skrajno sumljive (Parekh 1994, 162). Seveda ni niti malo čudno, da se obe obliki demokracije razlikujeta. Ker je vsaka nastala v specifičnih zgodovinskih in kulturnih okoliščinah, je razlika med njima nujna. Liberalne demokracije tudi ne gre smatrati za degenerirano obliko "prave" demokracije, ampak mora veljati atenska demokracija kot uporaben korek-tiv, ne pa model, po katerem se sodijo sedanje oblike demokracije. Pri pomenu demokracije ne gre toliko za vprašanje *koncepta*, ker moramo demokracijo poj-

³ Carl Schmitt meni, da je artikulacija med liberalizmom in demokracijo, ki je potekala v devetnajstem stoletju, omogočila nastanek nekega hibridnega režima, ki ga zaznamuje zveza med dvema popolnoma heterogenima političnima principoma (Mouffe 1991, 100).

⁴ Prim. Hans Kelsen: Demokracija je sestavljena iz skupka procedur. Po Kelsnu ni možnosti, da bi prišli do resnice preko razprave, temveč je na izvoru parlamentarne oblike zavest, da resnica ne obstaja. Če se je liberalna demokracija zatekla k strankam in parlamentu kot instrumentom obče volje, potem je to zaradi spoznanja, da substancialne homogenosti ni mogoče nikoli doseči. Od tod je zaključil, da se je potrebno "idealni" demokraciji odreči v prid "realni" in da mora realistična vizija politike dojemati mo-derno demokracijo kot nekaj, kar je definirano z določenim številom procedur, med katerimi igrajo stranke in parlament poglavito vlogo (Mouffe 1991, 108).

movati kot nekaj, kar leži na enem koncu spektra, na drugem koncu pa je sistem, kjer so ljudje popolnoma izločeni iz odločanja ali kontrole nad procesom odločanja, ampak gre bolj za vprašanje različnih *teorij* demokracije, ki med sabo "tekmujejo" o tem, koliko demokracije je mogoče in zaželjene znotraj obstoječih institucionalnih oblik. (Beetham 1994, 55). Jasno pa je, da je liberalna demokracija konstrukt, ki je utemeljen na liberalizmu in kjer liberalizem pomeni tudi moralno pokroviteljstvo nad demokracijo. V tem konstruktu je liberalizem vedno igral hegemonsko vlogo nasproti demokraciji. Tako je vlada, ki krši pravice suverenih posameznikov do svobode, imetja in svobodnega izražanja (vse to so liberalne pravice), smatrana ne samo za neliberalno, ampak tudi za nedemokratično. Moralni paternalizem in neka oblika političnega avtoritarizma namreč ležita v sami srčki liberalizma (Parekh 1994, 163).

Če smo prej govorili o sponah in mejah, na katere so liberalci nasadili demokracijo, je prav, da povemo, da obstajajo tudi pridobitve klasičnega liberalizma, ki so se izkazale za nepogrešljive pri ohranjanju demokracije. Liberalna demokracija je namreč nekaj, kar v sebi vsebuje tako antagonistično razmerje med pojmom liberalizem in demokracija kot tudi obojestransko nujnost. Na eni strani so se namreč pridobitve, ki so značilne za klasični liberalizem, izkazale kot nepogrešljive pri ohranjanju demokracije na ravni nacionalne države v devetnajstem in dvajsetem stoletju do tiste mere, kjer bi vsako odpravljanje teh pridobitev pomenilo katastrofo za demokracijo. Na drugi strani pa je liberalizem dve stoletji postavljал ovire demokraciji in že dve stoletji poteka boj med demokrati in liberalci o tem, koliko in v katero smer naj se družba še bolj demokratizira.

Beetham (1994, 56-57) govori o petih komponentah liberalizma, ki so se izkazale kot nujne za demokracijo na ravni nacionalne države:

1. Zagotovitev pravic izražanja, gibanja, zbiranja etc. kot individualnih pravic, ki so posamezniku zagotovljene z zakonsko ali ustavno zaščito. Brez vseh teh pravic bi bila demokracija pravzaprav brez pomena.
2. Institucionalno ločevanje pristojnosti med zakonodajno, izvršilno in sodno vejo oblasti. Če ne bi bilo ločevanja teh treh vej oblasti, bi bila ideja vladavine zakona samo iluzija.
3. Institucija predstavnške skupščine, katere člani so izbrani po geografskem načelu na odptem tekmovalju za glasove volilcev, in ki ima moč uzakonjanja davkov in zakonodaje.
4. Princip omejene države in ločitev med sfero privatnosti in zasebnosti.
5. Epistemološka premisa, da ne obstaja končna resnica o tem, kaj je dobro za družbo, da je edini kriterij za to, kaj rečejo svobodno organizirani ljudje.

Seveda je to samo ena stran zgodbe o povezavi med liberalizmom in demokracijo. Druga stran je stran nenehnih konfliktov, spon in omejitev, ki jih je liberalizem postavljал demokraciji. Kajti demokracija še vedno pomeni kontrolo enakopravnih državljanov nad kolektivnimi pravili in politikami (Beetham 1994, 58). Prav enakopravnost državljanov je tista, ki je liberalcem kot naslednikom klasičnih liberalcev naredila v sodobnosti kaj slabo uslugo. Razlog za to je, da niso klasični liberalci, kadar so govorili o ljudski kontroli nad vlado, nikoli mislili na vse ljudi. Dolgo so se obotavljali, ko je bilo treba volilno pravico dati vsem, da bi le-ta

postala univerzalna. To so opravičevali na razne načine. Trdili so, da so množice, ki so jih večinoma sestavljali revni ljudje, sovražne nasproti bogatim in instituciji privatne lastnine nasploh (Parekh 1994, 163). Načrtovalci ustave v prvi Narodni skupščini v Franciji so potegnili ločnico med "aktivnim" in "pasivnim" državljanstvom: med uživanjem zakonskih pravic, ki so bile univerzalne, in političnih pravic, ki so bile omejene na davkoplačevalce. Tudi ženske so bile izločene iz konteksta državljanstva in s tem volilne pravice z argumentom, da so že zadostno predstavljane in njihovi interesi zadostno zaščiteni z njihovimi možmi ali očeti. V vsakem primeru je šlo za samoobvezo liberalcev pri varovanju ključne družbene institucije – privatne lastnine na eni strani in družine s hierarhično delitvijo dela na drugi strani. To je bilo ključno za upiranje proti razširitvi volilne pravice (Beetham 1994, 59). Nekateri liberalci so, zlasti po objavi Tocquevillove Demokracije v Ameriki, govorili o tem, da bi vzpon množic v vseh sferah življenja vodil h kulturni homogenosti, netolerantnosti različnosti in tiraniji javnega mnenja (Parekh 1994, 163). Toqueville je pač kljub sprejetju demokracije ostal vseskozi liberallec, ki je demokracijo sodil po njeni sposobnosti zagotoviti osebno svobodo (Gaber 1991, 12). Tiranija večine je po njegovem možna in verjetna ne predvsem v obliki zakonov, ampak v obliki prisile javnega mnenja, samovolje večine, ki se niti ne potruži, da bi kršila zakone, ampak preprosto računa na to, da ji nihče ne bo stopil na pot, ker ona sama postavlja pravila in nastavlja izvrševalce lastne volje (Gaber 1991, 12).

Vsekakor je pomembno na tem mestu omeniti pomisleke Carla Schmitta glede predstavniške demokracije, kar liberalna demokracija je, in njenih protislovij. Schmitt pravi, da je temeljni liberalni princip, okoli katerega se nizajo vsi ostali, da lahko pridemo do resnice preko svobodnega konflikta mnenj. Za liberalizem dokončne resnice ni. Resnica je zgolj preprosta funkcija v večnem tekmovalnem mnenju. To na novo osvetli naravo parlamentarizma, katerega osnovo je treba iskati v tistem, kar konstituira proces konfrontacije mnenj, iz katerega izhaja politična volja (Mouffe 1991, 100). Schmitt zato sodi, da predstavniški element, kolikor onemogoča identiteto med vladajočimi in vladanimi, ki je lasten demokratični logiki, konstituira nedemokratični aspekt liberalne demokracije. Po njegovem se nahaja v jedru režima liberalne demokracije neko protislovje, zaradi katerega liberalizem zanika demokracijo in demokracija zanika liberalizem. To izbruhne na dan s krizo parlamentarnega sistema, ki jo vidimo v demokraciji sodobnih skupnosti (Mouffe 1991, 100).

Ali če postavimo celo stvar še nekoliko drugače. Liberalci namreč trdijo, da je samo pluralizem tisti, ki lahko dovoli popolno individualno svobodo, to je tisto svobodo, ki jo John Stuart Mill brani v svojem esej O svobodi, kot edino, ki jo razume kot možnost, dano vsakemu posamezniku, da išče srečo in svoje cilje (Mouffe 1991, 102). To zanika institut predstavnštva kot oblika, kjer državljani ne participirajo pri demokraciji več neposredno, ampak posredno preko predstavnikov v parlamentu, kar pa ni več individualna svoboda, ampak le skupek individualnih svobod, ki ne deluje nujno v "pravi" smeri, ker skupek nikoli ni samo matematični seštevek posameznih svobod, temveč nova kvaliteta. Pa ne samo to. Tudi institucije liberalne demokracije so bolj ali manj obravnavane kot instrumen-

talne tehnike, zato je nemogoče zagotoviti takšno vrsto pripadnosti, ki bi imela za posledico učinkovito participacijo. "Politična vrlina", ki jo je imel Montesquieu za nepogrešljivo v demokraciji in ki jo je identificiral z "ljubeznijo do zakonov in domovine", se v takšnem kontekstu ne more razviti (Mouffe 1991, 101). Še posebej zato ne, ker so državljani obravnavani kot potrošniki na političnem trgu, celoten liberalizem pa je utemeljen na metafori trga, kot jo je postavil Adam Smith⁵.

Še eno veliko protislovje se nahaja v naravi liberalne demokracije. Kapitalistična demokracija, kar je Milibandov izraz za liberalno demokracijo, je *contradicto* in *adjecto*, ker predstavlja dva popolnoma različna sistema. Na eni strani gre za kapitalizem, ki je sistem ekonomske organizacije, ki zahteva obstoj relativno maloštevilnega razreda ljudi, ki kontrolirajo in posedujejo glavne dele industrijske, podjetniške in finančne aktivnosti, kot tudi velik del medijev. Ti ljudje izvajajo popolnoma neproporcionalno velik vpliv na politiko (Miliband 1992, 109). Na drugi strani pa je demokracija, ki teži k enakosti pogojev, kar pa je kapitalizmu tuje po njegovi naravi. Če rečemo nekoliko drugače, gre za to, da v kapitalistični demokraciji ekonomska moč v veliki meri pogojuje politično moč.

Na tem mestu bi se bilo dobro vprašati: kakšna je sploh narava liberalnih demokracij? Naravo liberalnih demokracij bi lahko razdelili nekako v tri videnja (Honderich 1994, 48): običajno videnje, pluralistično videnje in hierarhično videnje narave liberalnih demokracij. Običajno videnje (ki je tudi najbolj pogosto) definira liberalno demokracijo kot vladavino ljudi. Gre torej za ljudi, na katere se vrši vpliv med volilno kampanjo, kar pomeni zoženje možnosti na razne politične programe za neko družbo. Ljudje potem, ko so izbrali svoje voditelje, nanje ponovno vplivajo in tako še naprej vplivajo na njihovo politiko (Honderich 1994, 49). Pri tem videnju so problemi mnogoteri. Če je liberalna demokracija vladavina ljudi, potem je prvi problem ta, da lahko državljani izbirajo med že tako omejenim naborom politik, ki je veliko ožji, kot pa je legalno določen. Naslednja stvar, ki je sestavni del običajne koncepcije liberalne demokracije, je, da pri univerzalni volilni pravici državljani uživajo le *približno* enakost pri vplivanju nanje in kasneje na vlado. Tretji faktor, ki je sestavni del tega videnja, pa je, da dejansko politiko izvajajo izvoljeni poslanci na podlagi principa večinskega glasovanja. Problemi, ki smo jih prej načeli, se na tem mestu še zaostrijo. Ni je namreč liberalne demokracije, ki bi imela samo enodomni parlament, ki ne bi poznala delitve oblasti etc., zato niso samo poslanci, ki so izvoljeni od ljudi, tisti, ki ustvarjajo politiko in pretvarjajo ljudske interese v zakone, ampak igrajo pri tem pomembno vlogo tudi druge skupine pritiska in interesne skupine, ustavno sodišče lahko po svoji presoji daje veto na zakone, drugi dom parlamenta, ki morda ni neposredno odgovoren volilcem (npr. britanska lordska zbornica), pa prav tako. Tudi tisto, da državljani uživajo le približno enakost pri vplivanju na njih in na vlado, je sporno, kajti ponavadi samo polovica (včasih več, včasih celo manj) pride dejansko na volitve, kar pa ne pomeni, da izbira tistih, ki so volili, odseva tudi izbiro tistih, ki niso volili (Honderich 1994, 51).

⁵ Za podroben prikaz tega problema glej: Lukšič, Igor. 1994. *Liberalizem versus korporativizem, Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.*

Pluralistično videnje narave liberalne demokracije ponuja veliko večji vpliv interesnih skupin. Vendar je ugovor večjemu vplivu interesnih skupin na odločanje že skoraj klasičen: ekonomska moč določene interesne skupine (sloja, razreda ljudi) pogojuje politično moč (glej zgoraj). Seveda tu ni samo ekonomska moč, je pa vsekakor najpomembnejša. Kar pa je najvažnejše: nikakor ne moremo govoriti o približno enakem vplivu. Združene države Amerike kot primer liberalne demokracije in pluralizma ter njihov kapitalizem imajo težnjo k "ustvarjanju neenakosti pri socialnih in ekonomskih virih v takšnem obsegu, da to že prinaša kršitve politične enakosti in s tem demokratičnega procesa"⁶.

Iz podanega o naravi liberalnih demokracij bi lahko zaključili, da pravi naravi liberalne demokracije še najbolj ustreza *hierarhična* koncepcija oz videnje. Po tem videnju liberalna demokracija ni več vladavina ljudi, ampak vladavina interesnih skupin, ki se razlikujejo po bogastvu ter iz tega sledečem vplivu na politiko v smislu: več denarja, več vpliva. Honderich pri tem navaja, da ima kljub splošni volilni pravici deset odstotkov najbolj bogatih vsaj petnajstkrat toliko moči in vpliva kot najrevnejših deset odstotkov. Pomembno je poudariti, da liberalne demokracije ne zmanjšujejo nasprotij med posameznimi sloji prebivalstva, ampak jih v najboljšem primeru ohranjajo.

Pomembnost kulturnih pogojev

Ko je Fukuyama govoril o prevladi liberalne demokracije kot sistema na vsem svetu, se ni zadosti zavedal pomembnosti kulture za oblikovanje določene demokratične tradicije. Kako neka politika kombinira (v našem primeru liberalizem in demokracijo), je zelo odvisno od zgodovine, tradicije, vrednot, problemov in potreb. Vztrajati na univerzalnosti liberalne demokracije bi bilo zanižanje zgodovinskih izkušenj Zahoda kot tudi izdaja liberalnih principov vzajemnega spoštovanja in kulturne različnosti (Parekh 1994, 168). Nečesa se je Zahod v času kolonializma vendarle naučil: tega, da je neumno in neproduktivno, nemalokrat pa tudi genocidno naprtiti drugim državam in ljudem sisteme, ki nikakor ne odgovarjajo njihovi stopnji razvoja, niso prilagojeni njim, uničujejo prvoten način življenja in tradicijo, ki je dotedaj vladala⁷. Liberalni princip individualnega in druge liberalne ideje so namreč kulturno in zgodovinsko specifične. Zato liberalna demokracija, ki je utemeljena na liberalnem principu individualnega, t.j. atomiziranem posamezniku, ne more zahtevati univerzalne sprejemljivosti. Še več. Mnoge liberalne družbe se danes sprašujejo, ali niso mogoče šle predaleč v atomiziranju posameznika, ker se srečujejo s problemom, ko ne morejo ustvariti pristnih skupnosti, ker posameznikom manjka korenin in s tem stabilnosti (Parekh 1994, 169).

Večina neevropskih držav in držav, ki niso evropski civilizacijski podaljški, od dvojca liberalizem in demokracija veliko bolje sprejema demokratični del liberalne

⁶ R. Dahl: *A Preface to Economic Democracy*, str. 60. V: Honderich (1994, 51).

⁷ Več o tem glej: Južnič, Stane. 1980. *Kolonializem in dekolonizacija*, Maribor: Obzorja.

demokracije. Stvari, kot so svobodne volitve, svoboda govora in pravica do enakosti, so veliko bolj spoštovane v tretjem svetu kot liberalna komponenta. Torej imajo tudi veliko večji univerzalizacijski potencial. Liberalne komponente države tretjega sveta ne marajo zato, ker se jim zdi, da liberalizem uničuje skupnosti, postavlja izoliranega posameznika nad skupnost, zavrača tradicionalno vedenje in zdrav razum v imenu znanstvenega rezoniranja etc. (Parekh 1994, 172).

Čeprav Fukuyama trdi, da danes na svetu ni več resnih ideoloških tekmecev, s katerimi bi ideja liberalne demokracije lahko tekmovala (Fukuyama 1992, 211), je vendarle res, da obstaja kar nekaj držav in ideoloških sistemov, ki se ne bodo tako hitro (ali pa sploh nikoli) preobrazili v liberalno-demokratske. Islam in azijski konfucianizem sta samo dve od oblik, ki po svoji naravi najbolj nasprotujeta zahodnemu modelu liberalne demokracije. Fukuyama celo sam v isti knjigi ugotovi, da je razlog, zakaj liberalna demokracija ni postala univerzalna, v odnosih med ljudmi (kot nosilci kulture) in državami. Države namreč rezonirajo racionalno, skupnosti ljudi pa naj bi bile moralno utemeljene, kar naj bi pomenilo, da rezonirajo drugače kot država. Realnost držav je realnost političnega, sfera zavestnih izbir o pravilnem načinu vladanja, realnost skupnosti pa je realnost subpolitičnega, kjer igrata glavno vlogo kultura in družba, katerih pravila niso nikoli tako eksplicitna kot tista na politični ravni (Fukuyama 1992, 213). Fukuyama zato trdi, da je stopnja konformnosti med skupnostjo (narodom) in državo tisto, kar dela liberalne demokracije bolj ali manj stabilne. Problem pri tem je, da Fukuyama ločuje politično in družbeno stran človeka. To ni in ne more biti res, kajti ljudje so tisti, ki sestavljajo tako državo kot narod ali skupnost. Isti ljudje. Nekako je nemogoče ločiti to dvoje, še posebej ker so ljudje, ki vodijo to državo (in jo s tem na nek način tudi poosebljajo), prav tako socializirani in inkulturirani v družbi, rotacija pozicij, ki je tudi ena od osnov demokracije, pa zagotavlja, da ne gre vedno za ene in iste ljudi. "Politična socializacija je vsekakor integralni, sestavni in v marsičem neločljivi del socializacijskega in inkulturacijskega procesa v celoti", poroča Južnič (1989, 79). Tudi termin nacija, ki v slovenščini označuje narod z lastno državo, je ena od potrditvev teze.

Vendarle pa je kultura tista, ki igra zelo pomembno vlogo v formiranju političnega sistema države. Kultura pravzaprav izhaja iz sposobnosti vrednotenja. Publikacija Družboslovje (1979, 315) definira socialnopsihološki pomen izraza *vrednota* kot "pomembno vrsto prepričanj članov skupine o tem, kaj je dobro in zaželeno, in kaj je slabo in nezaželeno. Vrednote so torej pozitivne (zaželeno) in negativne (nezaželeno)". Substrat kulture, kot ga opredeli Južnič (1989, 206), so vrednote, ideje, verovanja, ideologije, interesi, kriteriji, presoje in stališča. Kultura je torej naučeno vedenje, ki se skozi generacije kumulira in spreminja*.

* Karl Marx je v "šesti tezi o Feuerbachu" zapisal: "... Človeško bistvo ni nikak abstraktum, prebivajoč v posameznem individu. V svoji dejanskosti je skupek družbenih razmerij" (Karl Marx - Friedrich Engels. 1971. Izbrana dela, II. zvezek, Ljubljana: Cankarjeva založba, str. 358). S tem želimo predvsem poudariti, da so ljudje neločljivo povezani s kulturo, da gre za obojstranski proces oblikovanja. Ne želimo zanikati evolucije in spreminjanja kulture in s tem tudi vrednot ljudi, res pa je, da brez določenih vrednot (npr. tolerance) nobena oblika države ne more preživeti.

Ponotranjene vrednote, katerih sedež je v *thymosu*, so pogosto tudi izredno emocionalno nabite. Pri tem ni nezanimivo dejstvo, da za določene vrednote velja, da so to tiste, ki naredijo liberalno demokracijo možno⁹. Če neka družba teh vrednot ne poseduje, je zato normalno, da tudi nima potrebnih predpogojev za demokracijo liberalnega tipa.

Kateri so sploh vzroki, ki zavirajo nastanek stabilnih liberalnih demokracij? Kar nekaj jih je, spadajo pa v več kategorij¹⁰ (Fukuyama 1992, 215-218).

Prva kategorija se ukvarja s stopnjo in značajem narodnega, etničnega in rasnega zavedanja znotraj neke države. Gre za to, da je za oblikovanje demokracije potreben zadosti močan občutek narodne enotnosti, kot je to bilo pri vzpostavljanju demokracije v nekaterih danes stabilnih demokracijah, kot so Združene države Amerike, Velika Britanija, Francija¹¹ in Nemčija. Problem se pojavi, ko te enotnosti ni, sama demokracija pa je skoraj nikoli ne vzpostavi. Bolj ali manj gre v tem primeru za nacionalne vrednote, ki igrajo zelo pomembno vlogo pri celotnem naboru vrednot.

Druga kategorija ovir vzpostavljanja liberalnih demokracij leži v religiji. Religija v določenih državah (npr. katoliških državah, azijskih državah, islamskem svetu) pogojuje vse nadaljnje vrednote. Religija kot taka seveda ne nasprotuje vzpostavljanju demokracije, postane pa problem takrat, ko organizacija vernikov določene religije preneha biti tolerantna do drugih organizacij in pripadnikov drugih verskih organizacij. Splošno je znano, da je npr. Katoliška cerkev avtoritarna in skrajno hierarhična organizacija religije¹². Zaradi svoje doktrine je imela nemalo problemov, ko se je pojavil liberalizem. Razmerje med liberalizmom in katolištvom lahko od takrat, ko se je liberalizem pojavil, pa do Drugega vatikanskega koncila (1962-1965) označimo kot obdobje velikih sporov. Najbolj značilna za tisti čas je enciklika *Quanta cura* papeža Pija IX., z njo pa *Syllabus seu collectio errorum modernorum* iz leta 1864. V njem so v 80 točkah pazljivo našteje, zbrane in obsojene vse predpostavljene zablode modernega časa. V zadnji točki piše, da obsoja tri stvari: napredek, liberalizem in moderno civilizacijo (Jukić 1995, 892). Drugo obdobje, od Drugega vatikanskega koncila naprej, lahko opredelimo kot otoplitev odnosov med liberalizmom in katolištvom, predvsem je prišlo do sprememb s strani Cerkve (Jukić 1995, 896). Kasneje pride do ponovnih zaostritev, tako da lahko rečemo, da je odnos med liberalizmom in katolištvom potekal bolj v znaku nesporazumov kot pa sporazumevanja.

⁹ Vrednote, kot so racionalnost, sekularnost, mobilnost, toleranca itd., so tiste vrednote, ki omogočijo liberalno demokracijo. Študija Daniela Lernerja kaže, da je visoka sposobnost empatije značilna za ljudi moderne družbe, ki je industrializirana, urbana, pismena in participativna (Fukuyama 1992, 374).

¹⁰ Huntington kot predpogoje demokratizacije našteje naslednje dejavnike: ekonomsko bogastvo in enakost, družbeno strukturo, zunanje okolje in kulturni kontekst (Huntington 1984, 198-209).

¹¹ Prva država, ki je sploh uvedla etnično komponento pri oblikovanju nacionalne države, je bila Francija s konceptom oblikovanja francoske nacije. Francija je v manj kot sto letih uspela, da je prišlo do identifikacijskega poenotenja med francosko državo in francosko nacijo, ter tako prešla partikularizme posameznih narodov, ki so jo do tedaj slabili.

¹² Prim.: Smrke, Marjan. 1996. Religija in politika. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, str. 28.

Protestantizmu na drugi strani pa je najbolje uspelo v sekularizaciji in privatizaciji religije. S tem, ko je naredil religijo in Boga za privatno stvar, protestantizem ni več potreboval posebnega razreda ljudi (duhovnikov) in ne posegov cerkve z moralnimi sodbami v politiko, ki je stvar države in s tem racionalna. Če je katolicizem v zgodovini že od samega začetka zavračal moderni svet in s tem liberalizem, je protestantizem moderni svet sprejel kot svojega¹³. V kalvinizmu¹⁴ je prišla še bolj do izraza potreba po spremembah v svetu, kajti človekovo zveličanje se je tedaj merilo z uspehom v življenju in z delovnim učinkom (Jukić 1995, 903). Zveličanje v protestantizmu torej ni več odvisno od pokoravanja cerkveni hierarhiji kot v katolicizmu, ampak postane stvar osebne vere in osebnih zaslug. Pozasebljanje religije ima velik vpliv na razvoj demokracije. Zgodovinsko obstaja pomembna povezava med protestantizmom in demokracijo¹⁵. Primer katolicizma daje bolj ambivalentne rezultate. V zgodovini je bilo celo več poskusov dokazovanja teze, da si katolicizem in demokracija nasprotujeta. Demokracija se je razvila mnogo pozneje v katoliških deželah, za povrh pa so te demokracije v primerjavi z drugimi nekatoliškimi deželami manj stabilne (Huntington 1984, 206)¹⁶. Pomemben prispevek pri raziskovanju tega področja je dal angleški sociolog religije D. Martin, ki pravi, da je pojavnost političnega pluralizma in demokracije pozitivno povezana s pojavnostjo tistih regijskih teles, ki so sama notranje pluralistična in demokratična (individualistična), kar pa je najmanj značilno za pravoslavje in katolištvo (Smrke 1996, 28). Za pravoslavni religijsko-kulturni vzorec je namreč značilna enokonfesionalnost in dominacija pravoslavne "verozpovedi" oziroma Cerkve (Smrke 1996, 56). To pomeni, da gre za popolno odstotnost verskih alternativ¹⁷, kar pa, kot smo videli, ni najbolj vzpodbudno za liberalno demokracijo. Nasploh je pravoslavje izmed vseh krščanskih variant najbolj konservativno, nekateri celo pravijo, da svet še vedno gleda skozi predmoderno prizmo¹⁸.

Nekoliko drugačen primer so države, utemeljene na konfucianski tradiciji. Lahko rečemo, da sta kultura in družba azijskih držav (pretežno tistih s konfuciansko tradicijo) zaradi ogromnega gospodarskega potenciala danes najbolj na udaru. Samuel P. Huntington je napisal, da je celo termin "konfucianska demokracija" sporen:

¹³ Jukić (1995, 903) poroča, da ni slučajno, da se najbolj vplivna šola v protestantizmu imenuje liberalna teologija in ne drugače.

¹⁴ Ime kalvinizem izhaja iz imena Jeana Calvina, švicarskega verskega reformatorja, ki je živel med leti 1509 - 1564. Puritanci kot ena najbolj ekstremnih oblik protestantizma so prevzeli ideje kalvinizma, kjer se temeljni nauk glasi: Človek mora delati, delo je osnovna človekova vrednota.

¹⁵ Za statistično korelacijo med protestantizmom in demokracijo glej: Kenneth A. Bollen. 1979. *Political Democracy and the Timing of Development*. *American Sociological Review*, 44, str. 572-587.

¹⁶ Huntington je zgornjo tezo napisal s povsem entocentričnega stališča Američana, za katerega je edina in prava zgolj liberalna in drugače demokracije. Drugačne oblike demokracije, ki so manj združljive z naborom ameriških vrednot in s tem manj podobne ameriški demokraciji, v njegovem primeru ne pridejo v poštev.

¹⁷ Smrke (1996, 57) je ruski pravoslavni vzorec celo označil kot monopolistično rigidnega.

¹⁸ Prim. Jukić (1996, 904-905).

“Klasični kitajski konfucianizem in njegovi derivati v Koreji, Vietnamu, Singapurju in Tajvanu in v spremenjeni obliki na Japonskem poudarjajo skupino pred posameznikom, avtoritarnost pred svobodo in odgovornosti pred pravicami. Konfucianske družbe nimajo tradicije pravic nasproti državi, kolikor pa so obstajale, so bile narejene s strani države. Harmonija in sodelovanje sta bili bolj cenjeni kot spor in tekmovanje. Ohranjanje reda in spoštovanje hierarhije sta bili centralni vrednoti. Konflikt idej, skupin in strank je bil smatran za nevarnega in nezakonitega. Najbolj pomembno je, da je konfucianizem združil družbo in državo ter tako ni zagotovil legitimnosti za avtonomne družbene institucije na nacionalni ravni¹⁹”

Tisto, kar je pravzaprav ključno pri azijski alternativni liberalnim demokracijam, je, da so liberalne demokracije zgrajene na temeljih individualnih pravic, torej tistih pravic, ki jim na Zahodu pravimo osnovne človekove pravice in izhajajo iz liberalne tradicije. V azijskem konfucianizmu pa je družba zgrajena na globoko interioriziranih moralnih zapovedih, ki so osnova za življenje v skupnosti. Vzemimo za primer japonsko kulturo (Fukuyama 1992, 231). Japonska kultura je veliko bolj usmerjena v skupino kot pa v posameznika. Pomembnost skupin se začne že z najmanjšo in najbolj neposredno skupino – družino, nadaljuje se skozi številne odnose (praviloma pokroviteljske narave) v izobraževalnem sistemu, temu sledi podjetje in nenazadnje pripadanje narodu kot skupini. Pri tem je individualna identiteta v večini primerov popolnoma usklajena s skupinsko. Japonec ne dela toliko za svoje koristi, kot pa za koristi večje skupine ali skupin, katerih član je. Njegov status določa v manjši meri njegova osebna performanca, veliko bolj pa performanca skupine, kateri pripada.

Tudi politična avtoriteta je v konfucianizmu izpeljana iz družine. Odnos med očetom, materjo in sinom je odnos asimetrične vzajemnosti in vsak istoveti svoje interese z interesi celotne družine. Tako politična avtoriteta obstaja samo na družgačni ravni, na ravni države²⁰, je pa popolnoma enaka kot avtoriteta očeta v družini. Ta mora biti polna naklonjenosti in uvidevnosti; usmerjena mora biti k blagru celote (Byung-Kook 1996, 126).

Pri tem ni nepomembno, da je konfucianizem kot religija usmerjen v tostransko življenje. Konfucianizma ne zanima posmrtno življenje; ali natančneje, resda priznava obstoj duhovnega sveta, toda preprosto verjame, da je dolžnost človeških bitij vzpostaviti sožitje v tostranskem življenju (Byung-Kook 1996, 124). Konfucianizem je po besedah Hahma Pyong Choona “antropocentrizem”. Ničesar od zgornjega pa ne bi mogli reči za krščanstvo, še posebej ne za protestantizem in protestantsko delovno etiko, ki sta najbolj razvita prav tam, kjer cvetijo liberalne demokracije. Če so pri protestantski delovni etiki dejanja usmerjena v kopičenje za kasneje, so pri konfucianizmu usmerjena v danes in zdaj. Že prej omenjeni japonski delavec pa ne dela tako kot njegov kolega iz protestantskega kroga samo zase, ampak predvsem za pripoznanje znotraj skupine, za pripoznanje njegove skupine s strani drugih skupin itd. Ko skupina, za katero želi pripoznanje, postane narod, lahko govorimo o ekonomskem nacionalizmu (Fukuyama 1992, 231).

¹⁹ Huntington, Samuel P. 1991. *Democracy's Third Wave*. *Journal of Democracy*, 2, str. 24.

²⁰ Termin država (*guk'ka*) je v korejščini sestavljenka iz pojmov *guk* (dežela, država) in *ka* (družina).

Iz vsega tega lahko zaključimo, da liberalistični individualizem nikakor ne sovпада z močnim občutkom za skupnost, kar pa propagira konfucianizem. V primeru Južne Koreje je vprašljiva tudi teza Seymoura Martina Lipseta iz leta 1959, ki pravi, da obstaja empirična korelacija med visoko stopnjo ekonomske razvitosti in političnega liberalizma²¹. Mnogi namreč dokazujejo²², da nikakor ne obstaja avtomatizem pri kapitalističnem razvoju, ki pelje v politični liberalizem.

Kot tretjo oviro vzpostavitvi liberalne demokracije navajamo obstoj družbene strukture, ki pozna zelo velike razlike med posamezniki in s tem tudi med njihovim rezoniranjem. Po Toquevillu sta moč in stabilnost takratne ameriške demokracije izhajali iz dejstva, da je bila ameriška družba popolnoma egalitarna in demokratična, še preden sta bili napisani Deklaracija o neodvisnosti in Ustava Združenih držav Amerike (Fukuyama 1992, 217). Kulturna dediščina, ki so jo prinesli priseljenci iz liberalne Anglije in Nizozemske v Ameriko, je bila dosti drugačna od kulture Špancev ali Portugalcev sedemnajstega stoletja. Tako sta Brazilija in Peru podedovala visoko strukturirano razredno strukturo, v kateri so si bili razredi med seboj sovražni.

Kot zadnji kulturni faktor, ki je zelo pomemben za razvoj stabilne demokracije, štejemo sposobnost družbe, da organizira civilno družbo kot sfero, kjer se ljudje lahko svobodno združujejo, kjer so neodvisni od države. Ravno ta neodvisnost od države naj bi bila po mnenju nekaterih avtorjev²³ uničena z uvedbo centraliziranih oblasti, kar nadalje pomeni, da so te države imele probleme pri vzpostavljanju stabilnih demokracij²⁴. Demokracija je, nenazadnje, stvar samovlade in ljudi, ki so si sposobni sami vladati na nižjih ravneh, imajo velike možnosti, da bodo znali vladati tudi na ravni države. Zato tudi Huntington (1984, 203) navaja kot enega od predpogojev za demokracijo široko razvejano družbeno strukturo z relativno avtonomnimi družbenimi razredi, teritorialnimi, etničnimi, poklicnimi in religioznimi skupinami. Družbe, ki jih pesti pomanjkanje teh vmesnih skupin, so po mnenju Huntingtona veliko bolj izpostavljene potencialni centralizirani vladavini – absolutni monarhiji, avtoritarizmu ali celo totalitarizmu.

Na tem mestu velja izpostaviti nekaj opozoril. Kulturni faktorji niso ne zadostni ne nujni pogoji za vzpostavitev liberalne demokracije na nekem področju. Seveda ostaja dejstvo, da so kulturni predpogoji še kao pomembni. Kot primer tega, zakaj kulturni faktorji niso dovolj za vzpostavitev stabilne demokracije, navajamo primer nacistične Nemčije. Bila je nacionalno integrirana, ekonomsko razvita, v veliki meri protestantska, imela je zdravo civilno družbo in ni imela večjih družbenih neenakosti kot ostale evropske države. Toda prevladal je neracionalizem, jeza, ki je vzpostavila nacionalsocializem, pa je bila tako močna, da je prema-

²¹ Lipset, Martin Seymour. 1959. *Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy*. *American Political Science Review*, 53, str. 69-105

²² Prim.: David Potter. 1993. *Democratization in Asia*. V: Held, David (ed.), *Prospects for Democracy*, Cambridge: Polity Press, str. 355-379

²³ Prim.: Huntington (1984, 203).

²⁴ Fukuyama tu navaja primera Francije in Španije, kjer je bil uničen feudalizem z uvedbo centralizirane monarhične oblasti v sedemnajstem in osemnajstem stoletju. To je pustilo za sabo državi z dediščino močne državne oblasti in šibke ter od države odvisne civilne družbe (Fukuyama 1992, 218).

gala vse ostale komponente. Kot primer zakaj kulturni faktorji niso nujni pogoji, Fukuyama (1992, 220) navaja primer Maxa Weberja, ki je verjel, da se lahko demokracija vzpostavi samo v specifičnem kulturnem in družbenem okolju na majhnem delu zahodne civilizacije. Liberalna demokracija se je seveda razvila še v mnogih drugih okoljih, ali je bil to del dediščine evropskih kolonizatorjev, pa je že drugo vprašanje.

Kako naprej?

Kot ugotavlja Schmitter (1995, 17), glavni izzivi za liberalne demokracije ne bodo prišli iz novih demokracij, ampak iz vzpostavljenih modernih nacionalnih demokracij.

Ugotovili smo torej, da je demokracija šla skozi nekaj velikih sprememb, ne da bi točno vedela, kam gre. Ironično je, kot je to ugotovil Schmitter, da je liberalna verzija postala dominantna do tiste mere, ko se ni več bala drugih vrst režimov. Vendar se mora ta vrsta demokracije danes soočiti s še eno vrsto revolucije – tokrat je njena največja ovira bolj izobraženo in bolj kritično ljudstvo (Schmitter 1995, 18). Schmitter zato govori o treh mogočih oblikah odgovora na spremenjene svetovne razmere: o še bolj utrjenem in izpopolnjenem liberalizmu (*bolj liberalni demokraciji*), o vrnitvi k republikanskim vrednotam (*predliberalni demokraciji*) in o novi, doslej še ne videni obliki predstavnosti (*postliberalni demokraciji*).

a) *Bolj liberalna demokracija* bo pomenila še večjo težo liberalizma, ki je že tako igral hegemonsko vlogo v konstrukt liberalne demokracije. Večja teža liberalizma pa – vsaj implicitno – pomeni manj demokracije. Nekateri od procesov, ki se bodo zgodili, so: privatizacija javnih podjetij, državna deregulacija, liberalizacija finančnih tokov, diskreditiranje "politikov" nasproti "podjetnikom", povečanje vpliva "nevtralnih tehničnih" institucij etc. Vse te spremembe imajo samo dve skupni točki: zmanjšujejo pričakovanja ljudi glede javnih izbir in otežujejo pot večinam, ki bi hotele streti odpor manjšin, še posebej privilegiranih. Posledice večjega liberalizma so manjše število ljudi, ki hodijo volit, manjšanje članstva v sindikatih, manjša zavzetost za javne stvari med ljudstvom etc. Takšno ravnanje, ki zavestno peha doseženo stopnjo demokracije na nižjo, najde opravičilo v boljših ekonomskih rezultatih, ki naj bi jih dajalo bolj liberalno gospodarstvo (Schmitter 1995, 18).

b) *Predliberalna demokracija* se zavzema za tisto, kar so zagovorniki "močne demokracije"²⁵ poimenovali ponovna oživititev koncepta državljanstva. Zagovorniki "močne demokracije" želijo, da bi posamezniki ponovno delovali v javnih zadevah brez posrednikov, da bi stvari kolektivno premislili in se nato odločili o (bolj) pravični razporeditvi javnih dobrin. Sprejemanje "republikanizma" ponavadi spremlja zavračanje nekaterih prvin liberalne demokracije, ki so se razvile v njenem delovanju: profesionalizacija političnih elit, centralizacija državne oblasti, komercializacija volitev, manipulacija z javnim mnenjem etc. Najmočnejši ugovor,

²⁵ Prim.: Barber, Benjamin. 1984. *Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age*. Berkeley: University of California Press.

ki pritiče takšni vrsti demokracije, je, da človek modernega sveta nima časa za vso pozornost, ki bi jo moral posvečati procesu odločanja (Schmitter 1995, 20-21).

c) *Postliberalna demokracija* bo tista, ki se bo razvila v obstoječih liberalnih demokracijah. Ne smemo seveda pozabiti na pridobitve, ki nam jih je prinesla moderna liberalna demokracija. V grobih obrisih bi lahko glavne strukturne črte postliberalne demokracije opisali takole: obstajajo predlogi o državljskih porotah, o interaktivnih volitvah, o videodemokraciji ali telekraciji, o izboljšanju poti za poučevanje državljanov o njihovih javnih izbirah in še mnogo drugih predlogov (Schmitter 1995, 21).

Pa vendarle visi nad njimi kot Damoklejev meč ena sama slabost. Že res, da ljudje godrnjajo, se pritožujejo in niso prepričani v to, da je sedanja oblika liberalne demokracije najboljša, toda to ni zadosti, da bi jih motiviralo in potisnilo razvoj demokracije v pred- ali v postliberalno smer. Sedanja liberalna država, ki je po svoji logiki orientirana na posameznika, pušča za sabo nemajhno luknjo, ki jo zapolnjujejo ideologije, ki rade pripisujejo celotnim populacijam skupinski karakter (fašizem, nacionalizem). To pa nekako ni cilj nobene demokracije, še manj pa sveta, v katerem živimo. Zato je vprašanje – kaj sploh je cilj liberalne demokracije? – kar nekako na mestu. Težko je reči, še posebej, ker koncept (konstrukt) liberalne demokracije vlečeta vsak na svojo stran liberalizem in demokracija. Če se ojača liberalizem v imenu večjega gospodarskega napredka, izgubi demokracija, in obratno. V nastajajočih demokracijah je to nekoliko lažje – vse bi se rade normalizirale²⁶. Vprašanje, ki pa je po svoji naravi pravzaprav retorično, je, kaj je sploh normalno glede na vse, kar smo dosedaj povedali? Mogoče tisto, kar narekujejo transnacionalne korporacije, ki vršijo nemajhen pritisk na države s popolno drugačno kulturo, kot je zahodnjaška?²⁷ Mogoče bo normalno to, da se bomo v prihodnje večinoma soočali s trki celotnih civilizacij in da bodo najpomembnejši vir navzkrižij kulturne razlike znotraj človeštva? (Huntington 1996, 171). Lahko rečemo, da je vse to do neke mere normalno, nikakor pa to ni spodbudno za tiste, ki se jim pred očmi sesuva lastna kultura v imenu zahodnjaškega kapitalizma²⁸. Če naj bi bila liberalna demokracija končna točka človeške vladavine in ideološke evolucije človeka (Fukuyama), potem se zastavlja resno vprašanje, kam z novim in boljšim, še posebej, če (se) še starega (zelo protislovnega) nismo (raz)rešili.

²⁶ Schitter poroča, da je za zadnjih petdeset primerov demokratizacije od leta 1974 značilno, da nobena demokratizacija ni niti poskušala uvesti institucij, ki bi presegle klasične liberalnodemokratske konstitutivne dele. Glavni motiv, ki so ga nastajajoče demokracije namreč nosile s sabo, je bila želja po normalizaciji (Schmitter 1995, 16).

²⁷ O tem glej razpravo: Potter, David. 1993. *Democratization in Asia*. V: Held, David (ed.), *Prospects for Democracy*, Cambridge: Polity Press, str. 355-379.

²⁸ "Zahod je glede na druge civilizacije danes na višku svoje moči. Druga nekdanja veselila - tekmeča, je kratko malo izginila z zemljevida. Vojaški konflikt je med zahodnimi državami malo verjeten, zahodna vojaška moč pa tudi nima tekmeča. In če izvzamemo Japonsko, Zahod tudi nima gospodarskega tekmeča." (Huntington 1996, 181).

LITERATURA

- Beetham, David. 1994. Liberal Democracy and the Limits of Democratization. V: David Held (ur.), *Prospects for Democracy*, Cambridge: Polity Press, str. 55-73.
- Byung-Kook, Kim. 1996. Konfucijanstvo proti demokraciji. Teorija in praksa, 1, str. 119-138.
- Družboslovje - leksikon. 1979. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Fukuyama, Francis. 1990. Kraj povijesti? Politička misao, 2, str. 171-189.
- Fukuyama, Francis. 1992. The End of History and Last man. New York: The Free Press.
- Fukuyama, Francis. 1995a. The Primacy of Culture. *Journal of Democracy*, 1, str. 7-14.
- Fukuyama, Francis. 1995b. Confucianism and Democracy. *Journal of Democracy*, 2, str. 20-33.
- Gaber, Slavko. 1991. Med totalitarno in liberalno demokracijo. Eseji, 3-4, str. 7-20.
- Held, David. 1993. Democracy: From City States to A Cosmopolitan Order. V: David Held (ur.), *Prospects for Democracy*, Cambridge: Polity Press, str. 13-52.
- Honderich, Ted. 1994. Hierarchic Democracy. *New Left Review*, 204, str. 48-66.
- Huntington, Samuel P. 1984. Will More Countries Become Democratic? *Political Science Quarterly*, 2, str. 193-218.
- Huntington, Samuel P. 1996. Trk civilizacij. *Nova revija*, avgust-september 1996, str. 171-187.
- Jukić, Jakov. 1995. Krščanstvo i liberalizam. *Društvena istraživanja*, št. 6, str. 885-910.
- Južnič, Stane. 1989. Politična kultura. Maribor: Obzorja.
- Lukšič, Igor. 1993. Onkraj liberalne demokracije. *Časopis za kritiko znanosti*, št. 152-53.
- Miliband, Ralph. 1992. Fukuyama and the Socialist Alternative. *New Left Review*, 193, str. 108-113.
- Mouffe, Chantal. 1991. Pluralizem in moderna demokracija: o Carlu Schmittu. Eseji, 1, str. 99-112.
- Parekh, Bhikhu. 1994. The Cultural Particularity of Liberal Democracy. V: David Held (ur.), *Prospects for Democracy*, Cambridge: Polity Press, str. 156-175.
- Schmitter, Philippe. 1995. More Liberal, Preliberal, or Postliberal? *Journal of Democracy*, 1, str. 15-22.
- Smrke, Marjan. 1996. Religija in politika: spremembe v državah prehoda. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Adolf Bibič (1933-1996)

V našem slabotnem razumevanju človeške duše često posežemo po besedi ali znamenju, ki najbolj živo prikliče v spomin ljubljene prijatelja. Ko se spomnim Dolfeta Bibiča, mi pride na misel kot izraz, ki se morda najbolje prilega njegovi življenjski izkušnji, "civiliziranje politike" – iskanje socialne ureditve v človeški družbi. To je formulacija, ki se pojavi tudi v tekstu, ki je nastal tik pred Dolfetovo smrtjo.¹

Civilnost (razumljena kot omikanost) je bila tako značilna Dolfetova osebna lastnost kot glavna tema njegovega intelektualnega dela. Nič naključnega ni v tem, da je bila "civilna družba" najmočnejše orožje v njegovem teoretskem arzenalu. Civilna družba kot civilizirana družba je ideja – in ideal – ki mu je ostal Dolfet osebno zavezan vse življenje, od zgodnjega študija Hegla, Marxa in Gramscija pa vse do zadnjih razprav o demokraciji v Sloveniji.

Dolfet je, kot mnogi med nami, igral različne vloge. Čeprav zelo na kratko, bi rad, na osnovi prijateljstva, ki naju je vezalo skoraj dve desetletji, obudil spomin na tri vidike njegove bogate dejavnosti: bil je profesor, strokovnjak, ki je pripomogel k razvoju akademske politične znanosti v Sloveniji in k njenim povezavam s svetom in aktiven državljan.

Ko danes ponovno prebiram nekatere Dolfetove članke (seveda le tiste, kjer ni jezikovnih barier), prihajam do spoznanja, da velik del izvirnosti Dolfetovega dela izhaja iz spoja šolanja pri klasikih, posebej Heglu, in empirične politične znanosti; torej iz izziva, ki ga prinaša študij družbene realnosti skozi kategorije klasične politične misli. Dolfetova plodna uporaba pojma civilna družba, prav tako kakor njegove senzibilne refleksije dilem evropske demokracije po letu 1989, se – po mojem globokem prepričanju – stekajo v vsestransko plodnem pristopu.

To lahko ilustriram z dvema novjšima Dolfetovima člankoma. Prvega, naslovljenega "Vznik pluralizma v Sloveniji"², je Dolfet predstavil na seminarju v italijanski Cortoni in nato še na srečanju članov Raziskovalnega komiteja za socio-politični pluralizem Mednarodnega združenja politologov (UCLA; Los Angeles, 1992). V njem je zagovarjal tezo, da se demokratična tranzicija v Sloveniji kristalizira okrog treh ključnih tem: 1. civilne družbe kot območja, v katerem so /morajo biti/ zagotovljene vse temeljne človeške pravice in svoboščine; 2. nekdanje komunistične elite, posebej reformističnega krila in njenega dolgotrajnega in mukotrpnega, čeprav udejanjenega sprejetja pluralizma, in 3. slovenskega nacionalnega vprašanja kot nerešljivega problema v okviru demokratičnega centralizma in političnega monizma.

Omembe vredna je analitična sposobnost, s katero je Bibič zajel tako strategije glavnih centrov protesta – družbena gibanja, mediji, strokovne in človekljubne

¹ "Conflicts and consensus: pluralism and neocorporativism in the new and old democracies, november 1996. Članek je nastal kot uvodni tekst za konferenco, ki je pod enakim naslovom potekala na Bledu 22. in 23. novembra 1996, nekaj dni po Bibičevi smrti).

² "The Emergence of Pluralism in Slovenia", *Communist and Post-Communist Studies*, No. 4/1993

organizacije – kot tudi spreminjanje političnih konceptov, skozi katere je reformistična komunistična elita prišla do sprejetja političnega, posebej strankarskega, pluralizma, in s tem daleč preseгла zavajajoči pojem “nestrankarski samoupraven pluralizem”. Članek je dober primer spajanja teorije, jasne ocene politične taktike in empiričnega opisa v natančni analizi sprememb sistema oz. režima.

Enako velja za študijo demokracije, ki jo je Dolfe pod imenom “Demokracija in civilna družba”³ predstavil na politološkem srečanju Raziskovalnega komiteja za socio-politični pluralizem pri Mednarodnem združenju politologov na Bledu (1993), ki ga je tudi organiziral. V njej je razprl razpravo o nekaterih glavnih dilemah sodobne demokracije, od institucionalnih vidikov (parlamentarizem vs. predsedniški sistem) in vprašanja, kako zaščititi “skupno dobro” v razdrobljeni družbi, do zapletenega problema, kako se povezujejo vrednote in demokratični postopki (“razprave o demokraciji ne smemo...zreducirati na gole proceduralne zadeve”).

Kar zadeva ključno vprašanje demokracije, bi lahko Bibičevo post-komunistično vizijo strnil v naslednje: kakorkoli “preprost” in “prosojen” je liberalni koncept, vendarle “vsebuje osnovno premiso in minimum vsake realistične sodobne teorije demokracije” ter ne najavlja “konca zgodovine”. Tudi tu civilna družba zagotavlja nadaljevanje kritične perspektive: civilna družba s svojim potencialom inovativnosti in participacije neprestano opominja na potrebo po nadaljnji “demokratizaciji” demokracije. “Organizacijsko čvrsta civilna družba”, zlasti v pogledu aktivnega asociacionizma, je pomenila Dolfetu, enako kot Aratu (avtorju, ki ga je visoko cenil) in mnogim drugim, najboljši recept za nedokončani posel demokracije.⁴

Dolfe je svoj poklic razumel kot nerazdružljivo povezanost raziskovalnega dela in poučevanja. Sam se je trajno zavezal akademski politični znanosti in tudi veliko prispeval k njeni institucionalizaciji. Njegov visok znanstveni ugled, pionirski študij pluralizma in interesnih skupin⁵ odličnostno mesto predstojnika katedre za teoretsko politologijo na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani – vse to ga je postavljalo na vodilni položaj v stroki. Kot eden od utemeljiteljev akademske politične znanosti v Sloveniji je bil *spiritus agens* Slovenskega politološkega društva, ki mu je predsedoval vrsto let.

Dolfe je v številnih razpravah⁶ obravnaval zgodovino politične znanosti v Sloveniji in zato na tem mestu ne bom ponavljal njegove argumentacije, razen velikega pomena tistih ustanov, ki so poklicne politologe spreminjale v skupnost raziskovalcev političnega. Sam sem se udeležil večih srečanj Slovenskega polito-

³ *Democracy and Civil society*, objavljena v “*Civil Society Political Society Democracy*”, Slovensko politološko društvo, Ljubljana, 1994)

⁴ Vsi citati v tem odstavku so iz razprave “Demokracija in civilna družba”, op.cit.)

⁵ *Interesi in politika*, Ljubljana, Delavska enotnost, 1981. Summary, str.429-435)

⁶ “*Political science in Slovenia. The Impact of Political Democratisation on the Discipline*”, ŌZP, 23 (1994), 4; “*The Development of Political Science in Slovenia: Democratisation and Transformation of the discipline*, *European Journal of Political Research*, junij 1994)

loškega društva v Ankaranu in Portorožu in vedno znova me je presenetila številčnost udeležbe in vzajemnost sodelovanja.

Vendar vloga teh srečanj ni bila zgolj akademska. Bibič sam je nedavno tega⁷ opozoril na vlogo, ki jo je Slovensko politološko društvo odigralo v procesu demokratizacije, zlasti konec osemdesetih let. Izpostavil je politični vpliv prvega letnega srečanja društva v Ankaranu leta 1989, ki je bilo posvečeno "političnemu pluralizmu in demokratizaciji javnega življenja", in to v času, ko "politični pluralizem v Sloveniji še ni bil priznan".

Dolfeta so dobro poznali tudi v mednarodni strokovni skupnosti. Njegovo znanje več jezikov (nemškega, angleškega, italijanskega, francoskega, poljskega, ruskega) je v tem pogledu pomenilo dragoceno prednost. Kot član Izvršnega komiteja Mednarodnega združenja politologov je imel pomembne funkcije, naj omenim samo njegovo dolgoletno in zelo aktivno sodelovanje v Raziskovalnem komiteju za socio-politični pluralizem Mednarodnega združenja politologov, ki mu je podpredsedoval od leta 1991 do leta 1996. V zadnjih letih je v sodelovanju s kolegi-politologi razvijal projekt regionalnega sodelovanja profesorjev politologije v srednji Evropi (Slovenija, Avstrija, Madžarska, Češka, Slovaška in Hrvaška).

Angažiran učenjak je tisti, ki sodeluje v javnem življenju svoje dežele. Dolfe je to vsekakor bil – tako neposredno kot posredno. Čeprav to področje njegovega delovanja presega okvire, ki sem si jih zastavil v tem prispevku, ne morem mimo omembe tiste politične opcije, ki je nedvomno vplivala na njegovo znanstveno usmeritev. Smiselna se zdi predpostavka, da je na njegov pogled na vlogo reformističnega dela komunističnega sistema v tranziciji in njegov koncept participativne demokracije na nek način vplivalo nagnjenje k samoupravljanju kot novi obliki demokracije (tako imenovana "tretja pot").

Dolfetova vizija demokracije se je spreminjala, a ohranjala kontinuiteto. Ali, kot je sam zapisal z avtobiografsko žilico: "Avtor, ki je bil v preteklosti preveč optimističen glede možnosti 'tretje poti', temelječe na samoupravljanju, in preveč pesimističen glede meja demokracije, temelječe na političnih strankah, še vedno verjame, da je koncept samoupravljanja vseboval zelo pomembno demokratično dimenzijo, še zlasti v participaciji na regionalno-lokalnih in funkcionalnih nivojih odločanja".

Takšen je bil Dolfe Bibič – kakor ga je moč orisati tako na kratko in zato nepopolno – s katerim sem se z velikim veseljem in v duhu rastočega prijateljstva srečeval leta in leta. Mednarodna znanstvena skupnost bo živela kot bogata in zdrava skupnost, vse dokler bo imela v svojih vrstah ljudi Dolfetovega kova – poštene, z intelektualno širino in človeško toplino.

Dr. Gigi Graziano, profesor političnih znanosti, Univerza v Torinu

⁷ "The Development of Political Science in Slovenia", str. 434, op.cit.)

⁸ "Political Science in Slovenia", str.468, op.cit.

EVROPEIZACIJA POLITIČNE DRUŽBE IN CIVILNE DRUŽBE*

Nekateri aspekti slovenskega primera

I. Evropeizacija političnih strank

1. Vključenost političnih strank v evropske stranke

Vse navedene relevantne politične stranke na Slovenskem si prizadevajo za tesno sodelovanje s sorodnimi asociacijami političnih strank na evropski (oziroma na mednarodni ali na regionalni) ravni. To se izraža tudi v njihovih težnjah, da se formalno vključijo v njim sorodne evropske (in mednarodne) strankarske formacije. Integracija v evropske stranke na vsak način pomeni eno izmed pomembnih dimenzij evropeizacije neke dežele. To je še posebno pomembno za stranke v Sloveniji, ki si prizadevajo doseči stopnjo pridruženega članstva EU: vključenost domačih političnih strank v ustrezne evropske strankarske formacije je pomemben kanal za dostop do faktorjev odločanja o tem vprašanju.

Če pretres tega vprašanja začnemo s stranko, ki ima v Državnem zboru (parlamentu) največ sedežev, moramo najprej obravnavati *Liberalno demokracijo Slovenije* (LDS). Stranka ima tudi relativno močne potenciale za mednarodno uveljavljanje (njej pripadata tudi prvi in sedanji zunanji minister), v mednarodnem prostoru jo afirmira tudi njen, na nekaterih srečanjih aktivni predsednik, ki je od maja 1992 tudi predsednik koalicijskih vlad. Bila je uspešna pri formalnem vključevanju v Liberalno Internacionalo (LI), katere članica je od leta 1993 in v kateri je tudi dobila mesto enega izmed podpredsednikov. Od leta 1994 ima LDS tudi status pridruženega člana (ker Slovenija še ni članica EU) v European Liberal, Democrat and Reform Party (ELDR).

Pri vključanju v evropske (in mednarodne) sorodne strankarske formacije so dosegli najprej relativno največji prodor *Slovenski krščanski demokrati* (SKD). Že 1992 je SKD postala članica European Democratic Union (EDU), zveze ljudskih, krščanskodemokratskih, konservativnih in nekolektivističnih evropskih strank; prek EDU je SKD tudi članica International Democratic Union (IDU), ki ji poleg EDU pripada tudi PDU (Pacific Democratic Union), v katero so organizirane sorodne stranke s pacifiškega območja. Od 1992. leta ima status polnopravnega člana tudi v European Union of Christian Democrats (EUCD), predsednik SKD pa je tudi eden od podpredsednikov EUCD, prek katere je vključena v Christian Democratic International (IDC). SKD se pripravlja za članstvo v European People's Party (EPP), ki je zveza krščanskodemokratskih in ljudskih strank iz držav članic EU. Toda potrebno je pripomniti, da se delo EPP in EUCD v svojem delu delno

* Članek je nastal kot ena od verzij besedila, ki ga je prof. dr. Adolf Bibič pripravil za objavo v angleškem jeziku v zborniku z naslovom *Into Europe*, ur. D. Fink Hafner in Terry Cox, FDV 1996.

prekrivata, saj imata od srede januarja 1993 skupnega predsednika in glavnega tajnika. Relativno hitro vključitev SKD v članstvo omenjenih mednarodnih strankarskih formacij je povezana, poleg iniciativnosti stranke, tudi z dokaj razvito mrežo mednarodnih povezav strank krščansko-demokratske orientacije sploh, s specifično zgodovino SKD (njena predvojna predhodnica, Slovenska ljudska stranka, ki se je leta 1993 združila s SKD je več desetletij delovala v Krščansko-demokratski zvezi za Srednjo Evropo (CDUCE), med slovensko emigracijo tudi po letu 1945), ne smemo pa tudi prezreti dejstva, da je bil predsednik SKD premier (1990-1992) prve pokomunistične slovenske vlade in tudi (od januarja 1993 do 1994) zunanji minister v koalicijski vladi po drugih pluralističnih volitvah, ki so bile na koncu 1992.

Drugačen je bil potek in tudi dosežena stopnja formalne integracije v mednarodne strankarske povezave političnih strank, ki so se opredelile za socialdemokratsko orientacijo. Če odmislimo nekaj nekdanjih manjših in kratkotrajnejših strank, se za socialno demokratsko opcijo v Sloveniji zavzemata dve stranki: *Združena lista socialdemokratov* in *Socialdemokratska stranka Slovenije* (SDSS). Med seboj sta v konkurenčnem razmerju, ki izvira iz načina nastanka, nekaterih ideoloških razlik in iz različnega političnega opredeljevanja. Medtem ko je SDSS nastala (1989) kot "nova" sociademokratska stranka, ima ZLSD svoj izvor posredno v transformirani stranki bivših komunistov; prvo bi lahko uvrstili, po grobi razporeditvi, k desno-sredinski, drugo pa k levosredinski. Medtem ko je SDSS relativno hitro (1992) dobila status opazovalke v Socialistični internacionali, pa so glede ZLSD, podobno kot v primerih drugih sorodnih socialdemokratskih strank v Srednji in Vzhodni Evropi, v začetku kazali negotovost, kako ravnati v primeru strank-"naslednic". Toda stanje se je v zadnjih letih, kot izhaja iz intervjujev, spremenilo. ZLSD sicer še nima v Socialistični internacionali formalnega statusa, vendar je bilo decembra 1994 v organih SI predlagano, da se jo na prihodnjem kongresu SI (ki bo leta 1996), sprejme v polnopravno članstvo. Dejanski premiki v odnosu evropske socialdemokracije se kažejo tudi v tem, da je Združena lista dobila status pridruženega člana v Party of European Socialdemocrats, ki združuje socialdemokratske in socialistične stranke iz EU. Tudi SDSS je intenzivirala dejavnost za vključitev v to socialistično orientirano strankarsko formacijo, ima pa tudi navezave s parlamentarno skupščino Sveta Evrope.

Glede povezovanja z evropskimi in mednarodnimi strankarskimi organizacijami ima posebno mesto *Slovenska ljudska stranka* (SLS). Kot se da različen potek integracije slovenskih socialdemokratskih strank v evropske strankarske povezave delno pojasniti tudi s podvojitvijo teh strank, tako tudi SLS zaostaja s formalnim vključevanjem tudi zato, ker je po svojem programu zelo sorodna s SKD: obe se poudarjeno sklicujeta na krščanski etos, obe se zavzemata za tradicionalne vrednote in obe se tudi naslanjata na podporo istih stratumov volilnega telesa, le da je SLS, ki je nastala iz Slovenske kmečke zveze (ust. 1988), še bolj izrazito orientirana na kmečko prebivalstvo in je zlasti pri ocenjevanju medvojne zgodovine relativno pozitivnejša v oceni partizanske rezistence. V celoti vzeto ideološka distanca med SLS in SKD ni velika. Toda dejstvo, da je v ustreznih evropskih in mednarodnih organizacijah iz Slovenije že zastopana SKD, zožuje, vsaj trenutno, prostor Slo-

venski ljudski stranki, ki se sicer, kot izhaja iz intervjujev, pripravlja na vstop v sorodne evropske (oziroma mednarodne) organizacije.

2. Ostale povezave

Poleg sodelovanja z evropskimi in mednarodnimi združenji strank in teženj, da se vključijo vanje, so se politične stranke iz Slovenije povezovale z evropskim prostorom tudi na *bilateralni* ravni. Takšno sodelovanje je potekalo s strankami sorodnih orientacij v sosednjih in drugih evropskih deželah. Posebej intenzivni stiki so, npr., s SPÖ, SPD, LP, FDP, ÖVP, CDU, CSU, PDS in naslednicami DC v Italiji, s strankami CEFTA (npr. MDF, MSZP). V tem bilateralnem sodelovanju igrajo posebno vlogo strankarske fundacije, kot so Konrad Adenauer Stiftung, Friedrich Naumann Stiftung, Friedrich Ebert Stiftung, ki materialno in organizacijsko podpirajo medsebojno sodelovanje. Stranke tudi navajajo kot pomembno integracijsko vez z Evropo regionalno organiziranje (npr. v okviru Asociacije alpskih socialistov - ASA).

Posebnega pomena za povezovanje slovenskih strank z Evropo in širšim svetom so *mladinske organizacije*, ki jih organizirajo posamezne stranke in ki se vključujejo v ustrezne evropske in internacionalne mladinske povezave. Takšni stiki so, razumljivo, še posebno dragoceni za stranke, ki se še niso uspele vključiti formalno v evropske strankarske organizacije (SLS). Po dostopnih podatkih smo ugotovili naslednje mladinske povezave. Mladi liberalni demokrati so pridruženi člani Liberal and Radical Youth Movement of European Community (LYMEC) in člani International Federation of Liberal and Radical Youth (IFLRY), v njej pa imajo tudi podpredsednika. Mladi krščanski demokrati so člani Democratic Youth Community of Europe (DEMYC), njihov predstavnik je vključen v Izvršilni odbor te organizacije in tudi mladinskega direktorata v Svetu Evrope. Mladinska veja SLS je članica European Young Conservatives (EYC), pripravlja pa se aktivno tudi na vključitev v druge mednarodne mladinske organizacije. Mladi iz SDSS in ZLSD so člani International Union of Socialist Youth (IUSY), mladi ZLSD pa so v Conf. of European Socialist Youth (CESY).

Ne smemo prezreti vpliva, ki ga ima na evropsko in mednarodno povezanost *organizacijska kompleksnost* političnih strank. Politične stranke v Sloveniji ne poznajo samo individualnega članstva, marveč so, v različni meri, tudi artikulirane po različnih interesih (spol, poklic, starost, nekatere tudi glede na versko prepričanje) v notranje zveze, pri njih pa se organizirajo tudi različni forumi (gl. zlasti SDSS, SKD, SLS pa tudi, čeprav v manjši meri, ZLSD in LDS). Jasno je, da takšna organizacija predstavlja dodatni potencial za evropsko in mednarodno aktivnost strank, še posebej če tudi sorodna združenja na evropski ali mednarodni ravni poznajo podobno kolektivno organiziranost. To obliko pa zopet posebej poudarjajo tiste stranke, ki še niso formalno povezane s strankami na evropski ravni.

Končno lahko sklenemo, da so politične stranke na Slovenskem, ki so bile in so pomemben faktor evropeizacije (seveda s specifičnimi poudarki glede na ideološko družino, kateri posamezna stranka programsko pripada) v različni meri integrirane v sorodne organizacije na evropski oziroma mednarodni ravni. Medtem ko ni nobena, razumljivo, uspela pridobiti polnega članstva v tistih evropskih zdru-

ženjih političnih strank, ki pogojujejo polno članstvo s članstvom zadevne države v EU, so nekatere v njih dosegle status pridruženega članstva, druge pa se zanj potegujejo. Politične stranke iz Slovenije (in njihovi podmladki) pa so v večji meri vključene v posamezne strankarske (oziroma mladinske) internacionale in v tiste evropske organizacije, ki ne pogojujejo svojega članstva s članstvom v EU. Na vsak način pa je pri analizi integracije domačih strank na evropski ravni treba upoštevati, zlasti v posameznih primerih, tudi morebitno prekrivanje strankarskih povezav in s tem možno večjo posredno vključenost v evropsko strankarsko mrežo tudi v pogojih, ko neka stranka še ni formalno članica posamezne evropske stranke. Dosedanja obravnava kaže, da je stopnja vključenosti posameznih nacionalnih strank (v našem primeru slovenskih) v sorodno evropsko (in mednarodno) strankarsko formacijo – ob predpostavljani enaki prizadevnosti domače stranke – odvisna od takšnih faktorjev, kot so zlasti: razčlenjenost in odprtost sorodne evropske in mednarodne strankarske mreže; percepcije stranke kot "nove" ali "stare"; obstoj podvojitvev političnih strank glede posameznih tipov strank; izkušnje in povezave domačih strank (oziroma njihovih predhodnic) pred demokratičnim obratom; stopnja podpore sorodnih, zlasti vplivnejših političnih strank v drugih evropskih deželah itd. Eden med pomembnimi pokazatelji resnosti prizadevanj za evropsko in tudi širšo mednarodno aktivnost je tudi obstoj (kot pri ZLSD, SKD, LDS) posebej organiziranih sektorjev oziroma posebnih oseb za mednarodno aktivnost.

3. Nekatere oblike sodelovanja in interakcij

Čeprav bi le podrobna empirična raziskava lahko ugotovila, v katerih oblikah je potekalo in še poteka sodelovanje slovenskih političnih strank s strankami v evropskem prostoru in na evropski ravni, pa že iz pilotske raziskave, ki je zasnovana na intervjujih, dokumentih in drugih strankarskih gradivih, lahko napravimo vsaj nekaj tentativnih sklepov glede oblik in vrst delovanja slovenskih strank glede na evropske strankarske formacije in glede njihove medsebojne interakcije.

Najprej je treba ugotoviti, da stopnja formalne integriranosti v evropske (in mednarodne) asociacije političnih strank v dokajšnji meri pogojuje obseg in vrste interakcij političnih strank na nacionalni in evropski ravni. Stranke, ki so dosegle kakršnokoli stopnjo formalne vključitve, imajo več stikov kot tiste, ki so ostale zunaj. Čim višja je stopnja formalnega članstva, tem večja je verjetnost, da se bo povečalo, ob vseh drugih enakih pogojih, število in vrste stikov. Stranke, ki so dosegle le stopnjo pridruženega članstva, imajo že po statutu, a tudi dejansko, več možnosti, da sodelujejo v različnih oblikah dela "evropske centrale" (sodelovanje v delu komisij in drugih teles; redno dobivanje gradiv; sodelovanje pri pripravi različnih dokumentov in poročil; sodelovanje v "fact finding missions". Polnopravne članice evropskih in mednarodnih strankarskih organizacij imajo možnost ne le vplivanja nasploh, marveč tudi vplivati na proces odločanja o specifičnih strankarskih vprašanjih in o sprejemanju stališč in sklepov glede na evropske politike. Iz vrst funkcionarjev in predstavnikov slovenskih strank se rekrutirajo člani posameznih organov in funkcionarji evropskih strankarskih formacij in strankarskih internacional.

Čeprav tega nismo posebej raziskovali, lahko iz omenjenih informacij, zlasti pa na podlagi primerjav strankarskih dokumentov ugotovimo, da je bilo v začetni fazi tudi pomembno sodelovanje (na bilateralni in multilateralni ravni) pri konstituiranju strank, njihovem delovanju v pogojih pluralistične parlamentarne demokracije, pri formuliranju novih strankarskih programov oziroma pri njihovem spreminjanju.

Sicer pa se je delovanje strank iz prostora EU v prvi fazi osredotočilo predvsem na prenos znanj (npr. na seminarjih, organiziranih za politične stranke iz Srednje in Vzhodne Evrope), glede parlamentarizacije in demokratizacije, posebej glede volitev in volilnih kampanj, glede privatizacije in (socialnega) tržnega gospodarstva glede evropskih institucij, socialne politike, delovanja medijev v pluralističnem kontekstu itd. Eden od problemov kolektivnih seminarjev je bil, kar posebej poudarjajo v nekaterih slovenskih strankah, da zaradi različnih izkušenj strank iz bivših socialističnih dežel vse oblike pomoči niso mogle doseči enakih učinkov pri vseh udeleženkah iz regije.

Za posamezne slovenske politične stranke so bili poleg multilateralnih posredovanj znanja in izkušenj, ki so jih tudi organizirale posamezne strankarske fundacije, še posebno dobrodošle bilateralne izmenjave mnenj in izkušenj in izobraževalni seminarji, ki so jih posamezne evropske stranke organizirale za sorodne slovenske stranke (npr. Laburistična stranka za ZLSD) in so obravnavale številne splošne in konkretne probleme tranzicije.

Dosedanji bilateralni in multilateralni stiki slovenskih političnih strank so res, lahko domnevamo, krepili posamezne strankarske formacije, toda hkrati so v celoti tudi utrjevali legitimnost mnogostrankarske in parlamentarne demokracije (npr. v spodbujanju koalicijskega delovanja v razmerah, ko so pomembni deli strank takemu sodelovanju nasprotovali). Slovenske politične stranke, res ne vse v enaki meri, so tudi pokazale voljo, da v Sloveniji pripravijo najrazličnejša srečanja, posvete in sestanke strankarskih organov in forumov posameznih evropskih ali regionalnih združenj političnih strank (po razpoložljivih podatkih tu posebej aktivna SKD, dokajšnjo iniciativnost pa kažejo tudi LSD, ZLSD in SDSS).

Rezultate dosedanjne stopnje interakcij med slovenskimi političnimi strankami in strankarskimi formacijami na evropski (širši mednarodni in ožji regionalni in bilateralni) ravni je sicer težko oceniti in so seveda kontroverzni tudi v ocenah političnih strank glede na njihov položaj v poziciji oziroma v opoziciji. Dejstvo, da Slovenija še ni dosegla statusa asociirane članice EU, je vsaj deloma pogojeno s tem, da se slovenske stranke niso pravočasno zavedale vseh možnih ovir in problemov približevanja Slovenije k Evropi (čeprav je poglavitni vzrok za zaostajanje treba verjetno iskati na bilateralni in širši ravni). Po drugi strani pa so tudi stiki in medsebojna interakcija slovenskih političnih strank z evropskim (in širšim mednarodnim) prostorom prispevali k oblikovanju tiste stopnje kooperativnosti in koalicijske sposobnosti, ki je sopogojevala relativno stabilnost in tudi gospodarsko uspešnost nove slovenske države.

TEORIJE O RASIZMIH

Med novimi socialnimi študijami in pedagoško prakso

Predstavitev. Prof. Birgit Rommelspacher predava in raziskuje na najstarejši šoli za socialno delo Alice Salomon v Berlinu. Je avtorica številnih knjig in člankov s področja feministične psihologije, rasizmov in antisemitizma. Najpomembnejša dela: *Mitmenschlichkeit und Unterwerfung* (Campus Verlag 1992), *Schuldlos- Schuldig? Wie sich junge Frauen mit Antisemitismus auseinandersetzen* (Konkrete Literatur Verlag 1995), *Dominanzkultur. Texte zu Fremdheit und Macht* (Orlanda 1995). Med slovenskim bralstvom je znana predvsem po zaslugi Visoke šole za socialno delo, ki je poskrbela za prevode njenih člankov: Mit o ženskem mazohizmu (Zbornik Spolno nasilje, VŠSD 1996), Desničarska skrajnost in rasistično nasilje: kontroverznosti o vzrokih (Socialno delo 35,3, VŠSD).¹

D. Zaviršek*: Vaša zadnja raziskovanja so posvečena analizam rasizmov v Nemčiji in po svetu. Besedo rasizem se danes v socialnih znanostih uporablja vse pogostejše navkljub njeni negativni obremenjenosti. Ko se vse več govori o rasizmu, pa se tudi poudarja, da je potrebno zavreči kategorijo rase, saj je neustrezna za pojasnjevanje razlik med ljudmi. Kako vi uporabljate pojem rasizem in kakšna je bila pot, ki vas je pripeljala do ukvarjanja z vprašanji rasizmov?

B. Rommelspacher: Prihajam s področja psihologije, kjer sem se ukvarjala predvsem s feministično psihologijo. V svojih analizah sem poskušala odgovoriti na vprašanje, kako vplivajo razmerja moči na osebno doživljanje človeka in kako na človeško interakcijo. Kako vpliva, na primer, na ženske dejstvo, da pripadajo diskriminirani skupini in obratno, kako vpliva na moške to, da pripadajo dominantni skupini ter kako se to kaže v odnosih med ženskami in moškimi. V 80. letih sem bila priča razvnetim debatam, v katerih so emigrantke, temnopolte ženske, Židinke, begunke, očitale belim nemškim ženskam, da jih feminizem, ki so ga Nemke zagovarjale, izključuje. Trdile so, da Nemke generalizirajo koncept, kaj pomeni biti ženska in zastavljajo cilje, ki izpuščajo omenjene skupine žensk. To me je takrat zelo vznemirilo, debate so bile agresivne in glasne in v procesu te konfrontacije mi je postalo jasno, da ni dovolj, da se kot ženska postavim v pasivni status diskri-

* Dr. Darja Zaviršek, docentka za socialno in kulturno antropologijo na Visoki šoli za socialno delo v Ljubljani.

¹ Tokrat je njen obisk, ki je obsegal predavanja in seminarje omogočil Zavod za odprto družbo Slovenije, organizirala pa Skupina za raziskovanje in uresničevanje psihosocialnih potreb žensk – MODRA. Sama je poudarila, da pomeni njen obisk tudi podporo nevladnim ženskim organizacijam v Sloveniji.

minirane osebe. Spoznala sem, da ima vsakdo v sebi različne dele. Sama sem na primer kot bela Nemka, ženska s katoliškimi koreninami, iz srednjega sloja z izobrazbo ter z visokim poklicnim statusom, na strani tistih, ki so dominantni. Morala sem sprejeti, da imam dele, ki me uvrščajo v dominantno skupino, in dele, ki me uvrščajo v podrejeno skupino. To je pomenil paradigmatški premik v mojem spoznavanju realnosti.

Istočasno moramo tudi videti, da ima položaj žrtve, torej položaj diskriminirane osebe, tudi svoje prednosti. Tem privilegijem se človek nerad odreče. To je bila zame zelo zanimiva izkušnja, ki jo doživljam še vedno. Doživljam jo vsak dan, ko govorim z ženskami o feminizmu in govorimo o tem, kaj neko osebo določi v dominantno skupino in kateri družbeni statusi jo določijo v diskriminirano skupino. Vsak dan spoznavam, kako težko je mnogim ženskam, sprejeti to dejstvo.

Drugi primer, ki je bil odločilen za tovrstne diskusije v Nemčiji, je vloga žensk v nacionalnem socializmu. Moško zgodovinopisje stoji na stališču, da so ženske omogočile Hitlerju, da je prišel na oblast. Na takšno vrsto zgodovinopisja, ki je bilo tendenciozno in empirično napačno, je feministično zgodovinopisje moralo reagirati. Analiziralo je vlogo nemških žensk, t.i. arijskih žensk, v nacionalsocializmu in jih predstavilo primarno kot žrtve. Raziskave so poudarjale, da je bil nacionalni socializem izrazito patriarhalni sistem in da je diskriminiral tudi ženske. Odtod je v 80. letih prišlo do nove diskusije, novih raziskav, kjer je postalo jasno, da so tudi "arijske ženske" sodelovale v rasistični in zatiralski politiki in bile tudi storilke. Iz te perspektive je prišlo do novega pogleda na vlogo žensk. Natančneje je bila analizirana vloga žensk kot storilk. Tako smo lahko videli, da sta dejstvo diskriminacije in dominacije pogosto nekaj sočasnega. To je bila moja osebna pot k temi o rasizmi. K temu pa me je prignala tudi politična atmosfera v Nemčiji, saj smo od leta 1989 soočeni s povečevanjem rasističnega in desno ekstremističnega nasilja. Nobene druge poti ni bilo, kot da se vprašamo, odkod vse to prihaja in kakšen je moj osebni odnos do tega.

To delo je povečalo mojo senzibilnost za obstoj diskriminacije v družbi, ki jo je mogoče videti neprestano. Gre za situacije, kjer je človek sam podrejen, in situacije, v katerih sam zatira druge. Zanimalo me je, katere prednosti prinaša dejstvo, da človek pripada vladajoči "normalnosti", katere negotovosti izziva ravnanje z različnostjo, s hierahijami, z "drugimi" in kako sem sama kot oseba del dominirajoče družbe. Zanimalo me je, koliko smo to dejstvo internalizirali, navkljub samoumevnemu prepričanju, da smo "tolerantni, odprti, nediskriminirajoči in proti hierarhijam".

Spremenilo se je tudi moje poučevanje. Ko sem predavala predmet socializacija, sem z novo senzibilnostjo lahko videla, koliko različnih socializacij imajo študentje in iz kako različnih kulturnih ozadij prihajajo. Odkar predavam o antisemitizmu, lahko šele ugotovim, da je v mojem seminarju vsaj ena oseba, ki je Židinja ali židovskega porekla. Dokler nisem odprla te teme, je bila realnost homogena. Ko pa se začnemo o tem pogovarjati, se študentke opogumijo in govorijo o svoji lastni identiteti, saj računajo na pripravljenost, da se bodo o tem lahko pogovarjale. To je popolnoma spremenilo situacije na seminarjih. Naš občutek, da v bližini ne obstaja nihče z drugačnim kulturnim ozadjem, je rezultat

lastnega tabuiziranja. Obstaja veliko manjšin, ki niso vidne in dokler niso vidne, vsi izhajamo iz predpostavke, da vsi pripadajo vladajoči večini.

D. Zaviršek: V vaši zadnji knjigi, ki je bila v nemškem prostoru deležna široke odmevnosti, razlikujete med klasičnimi rasizmi in modernimi tipi rasizmov. Kakšne so razlike med njimi?

B. Rommelspacher: V Nemčiji je pojem rasizem še vedno tabuiziran, saj je povezan s pojmom nacionalni socializem in z najstrašnejšimi zločini, ki si jih sploh lahko zamišljamo. Zato je mogoče razumeti, da je pojem, ki je obremenjen s tako neverjetno monstrozno negativnim pomenom, težko uporabljati. Še vedno se najpogosteje uporablja pojem 'sovraštvo do tujcev' (Ausländerfeindlichkeit) ali 'strah pred tujci' (Fremden Angst). Vsak pojem skriva zadržki tudi neko teorijo, na primer, 'strah pred tujci' je pojem, ki napeljuje na misel, da imamo opravka z neko antropološko psihološko konstanto. Ali pa pojem 'sovraštvo do tujcev', ki je povsem napačen. Osredotoča se na tujce, kot da bi šlo zares zgolj za tujce in ne za ljudi, kot so Črnski Nemci, ki več generacij živijo pri nas. Kot da Nemec ne bi mogel biti črn. V tem smislu je pojem rasizem preciznejši in zgodovinsko ustrežnejši, ker natančneje opiše zakaj gre. Tudi ostrost, skrita v tem pojmu, natančneje opisuje obstoječe stanje. Če pomislimo na fizično nasilje na ulicah, na umore in na požgane domove kjer živijo begunci, na nasilne zakonske predpise, ki imigrantom ne dajejo enakih političnih pravic, potem ni ustrezno, da bi iskali blagi pojem, ki naj olepša trdo socialno realnost.

Rasizem pomeni povezavo bioloških znakov z notranjimi lastnostmi osebe. Klasična oblika je kolonialni rasizem, ki je ljudem temne barve pripisal manj vredne človeške lastnosti. Predpostavljalo se je, da so temnopolti ljudje primitivni, necivilizirani, manj inteligentni. Ta prepričanja so povezana z nastankom moderne liberalne misli in z nastankom moderne znanosti. V času misionarskih osvajanj sveta je moderna znanost, predvsem antropologija, klasificirala in hierarhizirala človeštvo v različne rase. Ni naključje, da je evropska bela "rasa" bila uvrščena na vrh te hierarhije. Ozadje tega "znanstvenega" kategoriziranja človeštva leži v nerešljivem nasprotju. Po eni strani imamo moderne principe enakosti in pravičnosti vseh ljudi, ki jih je propagirala tradicija francoske revolucije, po drugi strani pa imamo njihovo nasprotje, saj so bili ljudje dehumanizirani, zaslužnjeni, razčlovečeni. To nasprotje je terjalo "znanstveno" utemeljevanje, zakaj lahko na primer Francozi ali Angleži, ki se sklicujejo na politiko enakosti in človekovih pravic, v istem hipu ravnaajo z ljudmi na nečloveški način. Ali na primer ZDA, ki so do 60. let s suženjsko politiko kratile enake pravice temnopoltim ljudem, obenem pa so se definirale kot model človekovih pravic v svetu. Ta konflikt med enakostjo in pravičnostjo na eni strani in dejansko neenakostjo, je tudi danes stalni izvor rasizma. Mi, ki živimo v relativno stabilnih ekonomskih državah, obenem pošiljamo ljudi na naših mejah nazaj v smrt in v revščino. Če se zares soočimo s to realnostjo, občutimo v sebi neprestani konflikt in napetost. Nasprotno pa rasist izdela enostavnejšo podobo realnosti tako, da reče: "Ti ljudje kaj drugega ne zaslužijo!" To je tradicionalni temelj modernega rasizma. Še vedno so znani kvazi-znanstveni

pristopi, kot na primer merjenje inteligence v ZDA, ki naj dokaže, da so temnopolti manj inteligentni kot beli.

Obstajajo pa tudi moderne oblike rasizmov, na primer Steward Hall govori o neo-rasizmu, kjer se pripadnost določeni kulturi definira kot biološki znak. Klasični primer je v Nemčiji anti-islamski rasizem. Pripadnost islamu se uporablja kot kvazi-biološki znak: človeku, ki je pripadnik islamske religije in kulture, se pripišejo določene biološke lastnosti, ki so podedovane in nespremenljive in določajo osebnost v celoti. Podoben primer je antisemitizem, ki je izvirno opredeljeval religiozno razliko med kršanstvom in judovstvom. Ta razlika se je lahko izničila s krstom, v modernem času pa se je sovražstvo do Judov transformiralo v biologistični koncept antisemitizma. Židje naj bi potemtakem pripadali semitski rasi in so zatoorej določeni prek svoje usode. Njihove kulturne značilnosti so bile preoblikovane v domnevne genetske razlike. Rasistična raziskovanja so merila velikost in oblike lobanj in dolžino nosov, v resnici pa je šlo za nesmisel. Celo nacisti, ki so tovrstna rasistična raziskovanja fanatično izvajali, so morali ugotoviti, da takšna merjenja ne prinesejo rezultatov. Če so hoteli zares ugotoviti, kdo so bili Judje in kdo ne, so morali iskati po cerkvenih knjigah za imeni tistih, ki niso bili krščeni. Ta primer kaže kvazi-biološko teoretiziranje in ideologiziranje kulturnih razlik, čeprav so tudi same kulturne razlike družbeno ustvarjene.

Za našo situacijo v Nemčiji je pomemben rasizem proti Slovanom, v katerem se manifestira stoletja dolga dominacija Zahoda v odnosu do Vzhoda. V Berlinu se to kaže v sovražstvu do Poljakov. Pomemben je tudi anti-ciganizem, torej stoletja dolgo sovražstvo do Romov in Sintov.

D. Zaviršek: Mnoge socialne študije se danes osredotočajo na iskanje odgovorov, odkod moderni tipi rasizmov. Odgovori so med seboj različni, vendar nezadostni, še zlasti, ko gre za nevidne ali celo neintencionalne rasizme. Vaša kritika je usmerjena predvsem na pomanjkljive sociološke in psihološke interpretacije fenomena rasizmov. Zakaj vsi ti teoretski koncepti ne morejo povsem pojasniti fenomena modernih rasizmov?

B. Rommelspacher: Ko so leta 1989 izbruhnili rasistična in desno ekstremistična nasilja v Nemčiji, so znanstveniki in politiki poskušali najti odgovore na te izbruhe. Če se osredotočim le na znanost, naj rečem, da je vsaka disciplina našla tisto razlago, ki jo je v svojih teorijah že tako ali tako zagovarjala. To velja tudi za politiko. Razlage so služile temu, da so že obstoječe teorije dobile še večjo težo. Sociologija je poudarjala teorijo o družbah tveganja. V tej teoriji se govori predvsem o posameznikovi izgubi perspektive, individualizacijskih procesih in o postmoderni družbi, ki s sabo prinaša brezštevilnost tveganj in negotovosti pri individualnih odločitvah. S to teorijo so poskušali pojasniti tudi naraščajoči rasizem. Rečeno je bilo, da so mladi, ki so nasilni, ljudje brez orientacije, trdnih okvirov, brez prihodnosti in brez perspektive. Podobne razlage je bilo mogoče najti v političnih interpretacijah. Brezposelnost, brezdomstvo, vse večje razlike med revnimi in bogatimi, naj bi bili glavni razlogi za naraščajoči rasizem. Psihologija je po drugi strani izhajala iz analiz osebnih biografij. Mladi nasilneži naj bi potemtakem v otroštvu

doživljali nasilje, sedaj pa prenašajo izkušnje preživetega nasilja na šibkejše. Ti mladi ne upoštevajo drugih, ker sami niso bili upoštevani. Feministične analize pa so v nasilju do imigrantov videle moško sovraštvo in dejansko je šlo v 97 odstotkih za nasilne mlade moške. V vseh omenjenih razlagalnih modelih je nekaj resnice. Vseeno pa se vsiljujeta dve stvari: prvič, gre za teorije, ki so obstajale že prej in ne morejo povsem pojasniti vprašanja rasizma, in drugič, vse omenjene razlage, razen feministične, spremenijo dejanske storilce rasističnega nasilja v žrtve. Storilci tako postanejo ljudje, ki so obrememljeni z individualizacijskimi procesi in s tveganji, ki jih prinaša postmoderna družba. Govori se o mladih, ki imajo posebno težke probleme, so brezposelni in tako naprej. Tako pridemo do zaključka, da so žrtve rasističnega nasilja prav ti mladi ljudje in ne tisti, ki so zares preganjani. Zato mislim, da imajo vse naše teorije zelo močno razbremenilno vlogo. Odločilnega pomena je, da so v zadnjih letih nastale številne empirične raziskave o tem, kdo so v resnici povzročitelji. Vse študije dokazujejo, da povzročitelji rasističnega nasilja v Nemčiji niso osebe, ki bi bile posebno obremenjene z različnimi problemi, pa naj gre za njihovo osebno biografijo ali ekonomsko pomanjkanje. Nasprotno, večina prihaja iz ekonomsko dobro stoječih družin in razmeroma stabilnih notranjih odnosov. Vedno nove raziskave, ki nastajajo v zadnjem času, pa to še potrjujejo.

To ne pomeni, da ti mladi ljudje nimajo problemov, nekateri so brezposelni, nekateri zares prihajajo iz problematičnih družin, iz popravnih domov ipd. Vendar te osebe ne predstavljajo večine in ne tvorijo višji odstotek, kot je odstotek oseb s problemi v celotni populaciji. Nasilni mladi ljudje prihajajo prav tako iz dobro stoječih družin odvetnikov in zdravnikov, kjer vsaj na zunaj ni videti problemov. Tudi psihološki dejavniki, kot na primer, ali imajo nasilneži prijatelje ali ne, ali so osamljeni ali ne vse to v resnici ne pojasnjuje njihovega obnašanja in ne kaže neke tipične podobe. Edino očitno razliko je najti v spolu nasilnežev, saj je večina moških. Tudi starost storilcev je omejena na obdobje mladosti in se giblje od 13 ali 14 let do 24 let. Pri teh rezultatih moram poudariti, da govorim o nasilnih oblikah rasizmov, kar je največja značilnost mladih moških. To pa ne pomeni, da ženske niso rasistično naravnane. Zato je potrebno analizirati, katere specifične oblike rasizmov obstajajo glede na razlike po spolu in tudi to, kaj se zgodi z nasilneži, ko so stari nad 24 let. Ali potem nenadoma niso več rasisti? Ali pa se ta oblika rasizma spremeni v drugo.

Zato v fenomenu rasizma, ne moremo videti le izražanje lastnih problemov, temveč povsem jasno zahtevo po nadmoči in dominaciji. V njegovem jedru je ideja: "Mi smo tisti, ki spadamo sem, ostali spadajo na rob družbe ali ven iz nje!" Nasilje v tem smislu pomeni določitev nekega družbenega prostora. Ne moremo reči le, da je nasilje posledica tesnobe in frustracij. Vemo, da se bo nasilje povečalo, če bo tisti, ki ga izvaja, z njim uspešen. Izvajal ga bo naprej, saj povzroča nasilje mladim tudi veselje, mladi uživajo v nasilju. Prav zato rasistično nasilje ne moremo videti zgolj kot izraz soočanja z osebnimi problemi, temveč moramo vedeti, da gre za načine, ki so se jih mladi naučili. To jih dela močnejše, prinaša jim socialno moč. Zato mnogi tudi nimajo občutkov krivde. Nasprotno, čutijo, da so storili prav, saj so naredili zgolj to, kar vsi ostali samo mislijo. Občutijo se kot vidni znaki tistega, kar na prikrit način obstaja v celotni družbi. Prav zato moramo družbene razloge

za dominacijo, izločevanje, marginalizacijo, ki se razkrivajo v teh rasizmi, analizirati prav tako natančno, kot notranjo dinamiko in problematiko storilcev.

D. Zaviršek: V času vašega obiska ste se srečali s številnimi ljudmi v Sloveniji. Mnogi trdijo, da rasizem pri nas ne obstaja in da je Slovenija premajhna, da bi bila rasistična. Kakšna je vaša teoretska interpretacija te trditve?

B. Rommelspacher: Situacija v Sloveniji je v temelju drugačna kot v Nemčiji. Slovenija ima v svojih težnjah po priznanju in neodvisnosti tudi izkušnje diskriminacije, saj velja za državo, ki je majhna in je ideološko pripadala vzhodnemu komunističnemu bloku. To pomeni, da se Slovenija čuti v odnosu do močnejših zahodnih držav, kot so Nemčija, Francija, manjvredna. Občuti, da se je pogosto ne jemlje resno. To je velika razlika z Nemčijo, ki ima v Evropi primarno dominanten položaj. Mogoče je narediti primerjavo s položajem žensk, ki se občutijo kot diskriminirane in so tudi v resnici diskriminirane. Zato pogosto predpostavljajo, da same ne morejo poniževati in diskriminirati drugih. Mislim, da se tudi v Sloveniji najprej občuti in prepozna lastna diskriminacija s strani drugih, spregleda pa se druga plat. Namreč, da tudi Slovenija diskriminira in se skriva za občutkom lastnega zatiranja s strani drugih. Če pogledamo, kakšen je odnos do ljudi z juga ali do Bosancev, potem najdemo povsem jasen hierarhični sistem. To sem doživela v številnih diskusijah v Sloveniji. Slovenci se vrednotijo kulturno višje kot ostali ljudje z juga. Prav tako sem doživela v diskusijah, da obstajajo kulturne napetosti do Muslimanov, da je torej anti-islamski rasizem bolj ali manj prikrito prisoten. Geografska majhnost proizvaja neko samoumevnost, kot da nimamo z velikimi zgodovinami imperializma, kolonializma, nobenega opravlja. Večkrat sem slišala, da tu ni temnopoltih ljudi in verjamem, da jih je malo. Vendar sem tudi sama v Nemčiji verjela, da jih ni. Slovenija se trudi, da bi pripadala dominantnim kolonialnim kulturam. Vzemimo na primer obisk papeža, nekritično orientacijo k zahodni Evropi. Povsem jasno je, da ta proces spremlja težnja po razmejitvi s tistimi, ki ne pripadajo dominantni skupini. Zato mislim, da obstajajo ostre oblike rasizma, vsaj nezavedno, kajti čimbolj želim pripadati kolonialni kulturi, bolj se moram razmejiti od tistih, ki tja "ne spadajo". Posebno mi je padlo v oči, da o tem zelo težko govorite. Mislim, da je to zares težko, ker je zelo novo in blizu zaradi vojne. Trajalo bo še dolgo, preden se bo zares mogoče soočiti s temi procesi. Pri nas je trajalo 50 let in zares osupljivo je, da je potrebno tako dolgo obdobje, da lahko o tem govorimo. Tudi v Izraelu je bilo tako in zanimivo je, da se v Nemčiji danes govori več o holokavstu, kot o komunističnem zatiralskem režimu v vzhodni Nemčiji. Lažje se je pogovarjati o zgodovinskih dogodkih kot o sedanjosti.

D. Zaviršek: V Evropi in tudi pri nas, se veliko govori o multikulturalizmu. Nekateri to besedo povečujejo in v njej vidijo rešitev napetosti med kulturnimi raznorodnostmi, drugi pa jo kritizirajo zaradi zlorab, ki jih prinaša. Tudi v Sloveniji smo bili priča takšnim zlorabam. Enkrat se multikulturalizem uporablja za opravičevanje nasilnih dejanj pripadnika etnične manjšine (mariborski Rom), drugič pa

se ideja multikulturalizma obsoja kot izvor nevarnega rahljanja kulturne homogenosti.

B. Rommelspacher: V pojmu multikulturalizem se zrcalijo vse vrste političnih prepričanj. Multikulturalizem ni niti desni niti levi koncept sam po sebi. Ne moremo ga identificirati le z eno politično smerjo. Imamo tim. desni multikulturalizem ali etnopluralizem, ki se je teoretično razvil predvsem v Franciji. Gre za idejo, da vsaka kultura obstaja sama zase in naj takšna tudi ostane. Gre torej za koncept soobstoja različnih kultur, ki nimajo med seboj nič skupnega. To je zelo statičen in hermetičen koncept kulture, ki nima zveze z realnostjo. Kulture so vedno procesi, ki se v interakcijah med seboj razvijajo naprej. Nobena kultura ni homogena monada. V resnici se ta koncept prav tako naslanja na hierarhizacije na prikrit način, saj je krščanska kultura vedno definirana kot najbolj človeška, napredna, premišljena. Po drugi strani pa na primer islamska kultura predstavlja barbarstvo srednjega veka.

Obstaja pa tudi levi multikulturalizem, ki kot željeni cilj proklamira soobstoja različnih kultur v neki družbi. Multikulturalizem je v tem smislu produkt meščanskega gibanja, ki se je razvilo najprej v ZDA, kjer so se temnopolti ljudje in druge etnične manjšine borile za to, da so postale vidne in da so jih začeli jemati resno. Zahtevali so politične pravice. V Kanadi in v Avstraliji je zatorej prišlo do zelo diferencirane multikulturalistične politike, kjer imajo na primer imigrantski otroci pravico do materinega jezika in imajo s tem enake ali vsaj podobne možnosti v šolah, izobraževanju. V teh državah je pomembna tema vprašanje družbene porazdelitve moči. To je, po mojem mnenju, povsem drugačen koncept multikulturalizma kot tisto, kar sem prej imenovala desni multikulturalizem. Če se vprašamo, kako se odražajo ti različni koncepti v neposrednih odnosih ljudi iz različnih kulturnih ozadij, bi desna varianta pomenila, da drugega povsem identificiramo z njim in z njegovo kulturo in celotno obnašanje razumemo le prek pripadnosti določeni kulturi. Tako ne vidimo več vsega tistega, kar je vsem skupno. To pomeni, da se razlike absolutizirajo. Vpliv tega je, da se v psihosocialnih službah pogosto piše o muslimanskih priseljencih, ki pridejo v Nemčijo, kot da so konfrontirani s popolnoma drugačnim svetom. Potemtakem naj bi doživeli kulturni šok. Migracija je definirana kot patološki dejavnik sam na sebi. Ljudje po tej teoriji morajo postati shizofreni, če začnejo živeti v drugi kulturi. To je hipoteza kulturnega konflikta, ki predpostavlja, da so otroci iz tuje kulture zaradi migracije nujno psihično poškodovani. Ne vidi pa se, da razvijejo migrantski otroci in mladi lastno migrantsko kulturo, lastne sinteze. Spregleda se, da ne obstaja preprosto nemška kultura in kultura migrantov, temveč da nastaja iz tega neka nova kultura, ki je vedno v procesu spreminjanja. Glavni problem v komunikaciji med ljudmi različnih kulturnih ozadij je vprašanje, kako ravnati z razlikami in podobnostmi, kako ohranjati to ravnotežje. To pomeni, da ne smemo absolutizirati razlik in tudi ne ravnati tako, kot da smo vsi enaki, saj to nasprotno negira različnosti in različne kulture. To ravnotežje ni lahko najti.

D. Zaviršek: V vaših analizah vas zanimajo tudi rasizmi, ki jih doživljajo ljudje etničnih manjšin, revni, prizadeti, stari, ko prihajajo po pomoč v psihosocialne službe. Pokažete, da pomoč nikoli ni vrednotno nevtralna, temveč je povezana s socialnim in kulturnim kontekstom. Kako se kažejo rasizmi v psihosocialnih službah?

B. Rommelspacher: Psihosocialne službe o sebi pogosto mislijo, da so zagovornice zatiranih in šibkejših. V resnici pa tudi same izključujejo in same reproducirajo vladajočo normalnost. To se dogaja tudi takrat, ko govorijo, da "pomagajo". Tradicionalna oblika takšne diskriminacije je bila v preteklosti dobrodelna karitativna pomoč, ki je dajala pomoč tistemu, ki jo je potreboval, obenem pa je dojemala drugega le kot žrtev, ki je potrebna pomoči. Takšen človek ni imel nobene pravice do soodločanja. Ni imel enakih pravic. Glavno vprašanje je, katera podoba normalnosti tiči za koncepti pomoči. To pomeni, zadaj za strukturo, za ideologijo in teorijo in za ljudmi, ki delajo v psihosocialnih službah. Katere normalnosti zagovarjajo? Na to lahko gledamo iz različnih ravni. Strukturna raven dokazuje, da migranti mnogih psihosocialnih in socialnih služb ne uporabljajo. Razlog leži v tem, da imigranti nimajo zaupanja v službe, v katerih ni zaposlenih ljudi iz etničnih manjšin. Pripadniki etničnih manjšin ne prihajajo po pomoč, ker v teh službah ne vidijo resnične pomoči zase. Delo teh skrbstvenih služb dojemajo bolj kot ustanove, narejene za potrebe nemških državljanov in državljanek. S strani nemških strokovnjakov bo ta situacija interpretirana drugače. Verjame se, da so migranti in migrantke premalo izobraženi, neinformirani, se premalo zavedajo problemov in zato ne iščejo pomoči v socialnih službah. Ne zavedajo pa se, da je to posledica njihove strukture, kot se kaže navzven. V njihovem kolektivu imajo le redko pripadnika manjšin in svetovanja ne ponujajo v različnih jezikih. Na ravni ideologij je popolnoma jasno, da hitro naletimo na nerazumevanje s strani ljudi iz neevropskih kultur, če na področju pomoči in terapij poudarjamo predvsem zahodne koncepte kot so terapevtski pogovori, izražanje čustev, verbaliziranje notranjega doživljanja ipd. V teh konceptih se skriva zahodna podoba človeka, katere jedro je individualizirana in k avtonomiji stremeča predstava o človeškem življenju. V takšnih okvirih postanejo ostale strategije za reševanje konfliktov, sekundarnega pomena. Nemške svetovalke in terapevte na primer poudarjajo, da so turški klienti osredotočeni na avtoriteto in da bodisi nočejo ali pa ne znajo sami reflektirati, kaj se jim v življenju dogaja. Pomembno je, da postane nemškim svetovalkam jasno, da obstajajo tudi drugačne vrste reševanja konfliktov, drugačni načini interakcije, drugačno zastavljanje problemov, ki ne morejo biti takoj negativno definirani. Sama se zavzemam za koncept delitve moči, 'power sharing', ki se mora začeti že v glavi. 'Power sharing' se mora videti že v strukturi zaposlenih v tem smislu, da se naredi več za dobro izražbo pripadnikov etničnih manjšin, da dobijo tudi pomembna, vodilna delovna mesta. Le tako se spreminjajo negativne podobe o pripadnikih etničnih manjšin v naših glavah.

D. Zaviršek: Rasizmi so vedno tudi težnja po reproduciranju norme normalnosti. Zakaj po vašem mnenju večina ljudi teži k tej normi normalnosti?

B. Rommelspacher: V naši individualizirani kulturi ni vedno tako, da želi človek ustrezati normam, saj pogosto teži k izjemnosti. Obstaja tudi kult enkratnosti, razločevanja od mase, torej elitistični koncept individualizacije. Obenem pa pripadniki dominantnih kultur praviloma ne vidijo, koliko moči imajo zato, ker pripadajo tej dominantni večini. Razmerja moči v vsakdanjem življenju se kažejo tako, da lahko oseba, ki odgovarja vladajočim normam s prstom kaže in se odvrne od tistih, ki ne sledijo vladajočim normam. Biti del normalnosti daje moč, ki jo je mogoče izvajati nad drugimi. Za nekoga s temno barvo kože, ki zaradi tega takoj pade v oči, je ta neprestana "vidnost" neverjetni stres. To pomeni biti vedno v vlogi tistega, ki je "drugi". Anonimnost v normalnosti ima zato tudi razbremenilni efekt. V normalnosti ljudje neprestano potrjujejo drug drugega. Najbolje se to spozna, če ima človek drugačno mnenje in z njim moti konsenz: "vsi smo enakega menja". To zahteva veliko energije, saj so vse neformalne strukture, ki pomenijo dostop do položajev v naši družbi, strukturirane prek tega konsenza normalitete. Analize o tem prihajajo predvsem iz feministične teorije, na primer, kako se porazdeljuje delovna mesta, kakšen je dostop do sfere javnosti, možnosti za publiciranje. Vse to je določeno prek neformalnih struktur, ki usmerjajo dostop do vladajočih mest. Pri etničnih manjšinah ima vedno znova pomembno vlogo tudi stereotip manj kompetentnih in manj inteligentnih ljudi. Če pomislim sedaj na moje delovno področje, na primer dostop do profesorskega mesta, imamo pri nas sicer princip pozitivne diskriminacije na področju etničnih manjšin, vseeno pa nam ni uspelo, da bi zaposlili vsaj eno osebo z drugim kulturnim ozadjem. Prav na področju socialnega dela bi morala biti izkušnja bikulturalnosti, morda izgnanstva, doživljanja "tujstva" pomemben del, ki bi se moral ceniti kot kvalifikacija, vendar ni tako. Obenem pa etnične manjšine ponotranjajo negativni odnos do sebe: pripadniki etničnih manjšin pogosto mislijo, da je nemški trapevt boljši od tistega, ki prihaja iz njihove kulture.

D. Zaviršek: Ali mislite, da so antirasistične kampanje učinkovit način za zaustravitve bodisi klasičnega tipa rasizmov, kot je odkrito nasilje bodisi bolj prefinjenih, skritih tipov rasizma?

B. Rommelspacher: Strategije proti rasizmu se morajo izoblikovati na različnih ravneh, saj tudi rasizmi delujejo na številnih ravneh. Ni dovolj delovati le na osebnih ravni, na primer z izobraževanjem proti rasizmu. Potrebno je tudi delo na strukturni ravni v smislu 'power sharing' in pozitivne diskriminacije. Potrebujemo kampanje, ki naj vplivajo na javno mnenje. Raziskave v Nemčiji so pred kratkim ugotovile, da obstaja zveza med televizijskimi oddajami o politiki do azilantov in med rasističnim nasiljem. Vedno, ko je bilo v medijih več govora o poostritvi zakonov v zvezi z azilanti in imigracijsko politiko, se je pojavilo več primerov rasističnega nasilja pa tudi rasističnega pisanja. Če se je o tem v medijih govorilo na

pozitiven način, v smislu izboljšanja položaja etničnih manjšin, je bilo tudi rasiističnega nasilja manj.

Če pogledamo v zgodovino, imamo vedno procese rasifikacije in procese derasifikacije. Ni res, da negativne podobe, ko enkrat nastanejo, takšne vedno tudi ostanejo. Negativne podobe so del procesov spreminjanja. Če pogledamo zgodovino krščanstva v odnosu do islama, ki je več stoletno sovraštvo, vidimo, da so obstajala tudi obdobja, ki so bila znana po kooperativnemu razmerju med tema dvema kulturama. Potem pa je spet prišlo do militantnega in agresivnega obdobja. Za Nemce so bili Francozi glavni sovražnik, danes pa o tem sploh ne moremo več govoriti. Za socialne znanosti bi bilo pomembno, če bi analizirali, kateri procesi so krepili derasifikacijo v zgodovini. To so stvari, ki se jih lahko naučimo iz zgodovine.

D. Zaviršek: Najpogostejši razlog za širjenje rasizmov vidijo mnogi v ekonomski ogroženosti prebivalstva. Če bi torej vsi ljudje imeli delo, živeli v lepih hišah in imeli v družbi cenjene družbene vloge, bi potemtakem rasizmi izginili?

B. Rommelspacher: Zgodovinske raziskave kažejo, da so bili pogosto prav dobro stoječi višji sloji nosilci rasizmov. Izobraženi sloj, profesorji in drugi višji srednji in visoki sloji so bili prvi, ki so se v Nemčiji zavzemali za nacistično antisemitistično ideologijo. Če pogledamo le ekonomski aspekt, ki nikoli povsem ne pojasnjuje rasizme, lahko rečemo, da več ko ljudje imajo, večji je njihov strah, da bodo vse to tudi izgubili. Tudi njihov strah pred izgubo moči postane večji. Z ekonomskim blagostanjem nastane tudi nov motiv za rasizme. Zato ni ekonomska preskrbljenost nobena zaščita pred rasizmi. Strah pred izgubo moči je prav tako pomemben kot situacija, ko je nekdo brez moči in konkurira z drugim za pridobitev moči. Izginotje rasizmov je zgolj zavesten proces, ki mora nastati v glavah ljudi in v družbeni strukturi.

Darja Zaviršek

KAJ MERIMO Z BIBLIOMETRIČNIMI
METODAMI IN ČESA NE BI SMELI MERITI?

Povzetek: Članek je posvečen problemom scientometrije/bibliometrije/informetrije in težavam pri uporabi njenih metod, predvsem analize citiranja. Uspešno aplikativnost bibliometričnih analiz ne sprejemajo vsi enako. Nekateri menijo, da gre za nevarno metodo, ki tistim, ki odločajo o znanstveni politiki, in predvsem o njenem financiranju, daje v roke podatke, ki se jih da enostavno zlorabiti. Kritika analize citiranja kot metode je zaželeno, ko opozarja na njene pomanjkljivosti, vendar to ne pomeni tudi njeno zavračanje. Analiza citiranja meri le enega od elementov kvalitete objavljenih raziskovalnih rezultatov, odmevnost oz. vidnost. Vede pa na osnovi bibliometričnih analiz sploh ni mogoče primerjati, saj se predmet in proces raziskovanja preveč razlikujeta. Na koncu članka, avtor na osnovi rezultatov enostavne bibliometrične analize revije Teorija in praksa, opozarja na nizko citiranost slovenskega družboslovja.

Ključne besede: scientometrija, bibliometrija, bibliometrična analiza, citiranje, družboslovje, Teorija in praksa.

Scientometrija/bibliometrija/informetrija

Danes veliko govorimo o bibliometričnih metodah, posebej o najbolj zanimivi in uporabljeni – analizi citiranja. Pomen in uporaba rezultatov analize citiranja sta se od svojih začetkov do danes precej spreminjala. Kljub vsem kritikam (ki so bile pomembne, saj so vplivale na izboljšanje same metode), se je uveljavila kot ena aplikativno najbolj zanimivih metod za merjenje odzivnosti in s tem tudi kvalitete objavljenih rezultatov raziskovalnega dela.

Tudi nasprotja med zagovorniki in kritiki metode so se tekom let zgladila in se stališča enih in drugih približujejo. Nekaj novega ognja diskusijam je dala že nekaj let neugodna situacija za raziskovalno in znanstveno delo v nekdanjih deželah Vzhodne in Srednje Evrope, vendar je pričakovati, da se bo tudi tam položaj umiril, četudi od tam prihajajo največji ugovori proti uporabi bibliometričnih metod.

* Mag. Primož Južnič, vodja Informacijske razvojne službe (RCU) Univerze v Ljubljani in asistent na Oddelku za Bibliotekarstvo, Filozofske fakultete.

Danes je raziskovalni interes usmerjen predvsem v odkrivanje tistega, kar analiza citiranja pravzaprav meri. Rezultati teh raziskav se objavljajo v vrsti strokovnih revij, kot so *Social Studies of Science*, *Scientometrics*, *Journal of Documentation*, *Journal of the American Society of Information Science* in še v vrsti drugih revij s področja bibliotekarstva, informatike in sociologije znanosti. Prav tako rezultati posameznih analiz pogosto najdejo prostor v revijah, ki prinašajo rezultate raziskovanja drugih strok. Raste pa tudi število aplikativnih projektov za znanega naročnika, ki poskušajo z rezultati, dobljenimi z analizo citiranja, postaviti določene indikatorje, s katerimi je možno meriti kvaliteto določenega raziskovalnega dela. Seveda tistega raziskovalnega dela, ki je bolj usmerjeno v fundamentalno raziskovanje in ne tistega, ki se izvaja kot podpora pedagoškemu delu ali pa po naročilu neposrednega uporabnika.

Objavljeni rezultati raziskovalnega dela so osnovni mehanizem tudi za ocenjevanja kvalitete raziskovalnega dela, pomembno za napredovanje znotraj akademske ali raziskovalne institucije, ali za pridobivanje sredstev za nadaljne raziskovalno delo v večini razvitih dežel, in vse bolj tudi drugje. Vprašanje produktivnosti v znanstvenem raziskovanju, in s tem tudi meril za njeno merjenje, še nikoli ni bilo tako aktualno kot danes. Zbiranje kvantitativnih kazalcev o znanstvenih dosežkih je brez dvoma izjemno privlačno iz vrste razlogov. Odločitve o zaposlitvah in napredovanjih oz. drugih akademskih zadevah, finansiranju raziskovalnih nalog in projektov so pomembne posebno takrat, ko so mesta ali sredstva omejena. Kvantitativni podatki o dosežkih so zato povsod pomemben podatek, ki lahko tako ali drugače podprejo takšne odločitve.

Pa ne samo to. Raziskovalno delo, posebno tisto fundamentalno in v akademskem okolju, je nerutinska dejavnost, čigar rezultate ni enostavno meriti in ocenjevati. Zato si sami znanstveniki želijo imeti merila, ki bi kazala na njihovo relativno vrednost v primerjavi z drugimi raziskovalci, v obliki kvantitativnih meril, ki se kažejo kot bolj ali manj "objektivna". Analiza citiranja se je uveljavila tako, da je zasenčila vse druge metode merjenja oz. zbiranja kvantitativnih podatkov.

Izraz analiza citiranja je seveda tujka, vendar se je začel uporabljati že v prvih tekstih o tej temi, objavljenimi pred več kot dvajsetimi leti v Sloveniji. Kot tak se je tudi uveljavil v vseh kasnejših strokovnih tekstih.

Dejavnost, ki je omogočala in še vedno omogoča hiter družbeni in ekonomski razvoj sodobnega sveta, je znanost oz. širše vzeto raziskovalna dejavnost. Brez nje ta razvoj ne bi bil mogoč. Tudi sama znanost ima značilnosti informacijske dejavnosti (zbiranje, obdelavo in posredovanje informacij). Osnovna značilnost tega informacijskega procesa, ki jo pogosto označimo kot proces znanstvenega informiranja in komuniciranja, je v mediju oz. načinu, kako poteka. Ta je praviloma potekal prek objavljanih znanstvenih rezultatov, ki so omogočali preverljivost in ponovljivost raziskovanja in s tem tudi zanesljivost in resničnost dobljenih rezultatov. Oboje pa je rezultiralo v tistem, kar imenujemo razvoj znanosti ter posledično, tehnološki in družbeni razvoj.

Vse več tega raziskovanja in znanosti financira država. Ta financira tudi znanost veliko bolj dolgoročno, kot to počne industrija oz. druge komercialne ali profitne organizacije. Pri slednjih ni večjih težav, ko želijo vedeti, koliko so bila vredna

vložena sredstva in kakšna je bila korist od opravljenega raziskovalnega dela. Pri raziskovalnem delu, ki ga financira država, pa ugotavljanje koristnosti ni tako enostavno, posebno ko gre za bazično, fundamentalno znanstveno raziskovanje.

Pritisk in kritična ocena vlaganja v znanstveno-raziskovalno dejavnost je značilnost današnjih sodobnih demokracij. Davkoplačevalci, predvsem pa drugi prejemniki državnih sredstev, v pogojih omejenih državnih proračunov, močno pritiskajo tudi na sredstva namenjena tej dejavnosti. Tako je vse bolj nujno dokazovati tudi smiselnost vlaganja v to dejavnost. Tega se vse bolj zavedajo tudi raziskovalci sami. Ena zadnjih tematskih števil revije *Scientometrics*, predsem pa uvodničar, opozarja ravno na ta vzvod za vse večjo uporabo različnih kvalitativnih a tudi kvantitativnih meril za evalvacijo raziskovalne dejavnosti in vrednotenje rezultatov (Kostoff 1996).

V pogojih omejenih in omejevanih državnih sredstev se je povečala zahteva po transparentnosti raziskovalnega dela. In sicer v dveh smereh – zahteva se vse več informacij o programih raziskovalnega dela s strani tistih, ki odločajo o njegovem financiranju, in vse več podatkov o tistih, ki želijo določen program izvajati. Hiter razvoj računalniške in širše informacijske tehnologije v zadnjem desetletju omogoča pripravo, hranjenje in interpretacijo velikega števila informacij. To posledično tudi še stimulira te zahteve, saj jim je tehnično mogoče vedno bolj ustreči. Zahteva po vse več kvantitativnih informacij izhaja torej iz teh možnosti.

Splošnega soglasja o kvantitativnih merilih znanstvene raziskovalne dejavnosti (še) ni. Uporaba kakršnihkoli meril je povezana z vrednotenjem dela samih raziskovalcev in tako zelo občutljiva tema za celotno raziskovalno dejavnost. Vendar gre za področje, ki je vse bolj aktualno.

Znanstveno področje, ki se ukvarja s tem aspektom znanosti in ga poskuša tudi ustrezno kvantificirati, se imenuje bibliometrija (bibliometrika – *bibliometrics*, gr. *biblos* knjiga), saj je ta proces praviloma potekal preko tiskanih objav. Bibliometrija je torej raziskovanje kvantitativnih aspektov produkcije in diseminacije uporabe zapisanih (znanstvenih) informacij. Razvija različne metode in modele, ki pa nimajo samo teoretičnega, ampak tudi vse večji aplikativni značaj. Sama bibliometrija izhaja predvsem iz tradicije Zahodne Evrope in njen danes povdarjeni aplikativni značaj (ki ga bomo opazovali na primeru analize citiranja), je odmev potreb in zahtev finansirjev znanstvenega raziskovanja po možni merljivosti uspešnosti tega financiranja.

Bibliometrija uporablja štetje publikacij, patentov, citatov in drugih potencialno informativnih enot in jih uporablja kot osnovo dejavnikov, s katerimi meri oz. vrednoti raziskovalno dejavnost, znanost in tehnologijo. Teh enot je seveda veliko. Praviloma govorimo o:

1. Publikacijah

1.1. Člankih (objavah raziskovalnih rezultatov v recenziranih znanstvenih in strokovnih revijah),

1.2. Recenziranih knjigah (objavah raziskovalnih rezultatov v knjigah, ki jih praviloma objavijo komercialne založbe, a so strokovno recenzirane),

1.3. Poglavjih v knjigah (prav tako objava raziskovalnih rezultatov v strokovno recenziranih knjigah),

- 1.4. Objavah v recenziranih zbornikih konferenc,
 2. Vabljenih predavanjih na pomembnih kongresih
 3. Pridobljenih raziskovalnih nalogah in projektih
 4. Citiranosti (navajanju objav raziskovalnih rezultatov v objavah drugih raziskovalcev)
- ter še patentih, mentorstvih doktoratov itd.

Področje ima dva vira, ki se danes spet vse bolj ločujeta. Prvi vir so matematični modeli, ki so nastajali že med obema svetovnima vojnoma in so že preverjali, ali je mogoče kvantitativno izmeriti značilnosti znanstvenega raziskovanja in produkcije. Drugi vir pa so filozofska in družboslovna dela iz istega obdobja, ki so opozarjala na nove značilnosti znanosti, seveda tako pozitivne (C. Popper npr.) kot negativne (J. Ortega y Gasset npr.). Izraz "bibliometrija" se pojavi šele v šestdesetih letih, v osnovi pa je bibliometrija nastala kot del knjižnično informacijske znanosti (Library and Information Science). Pomembni ustanovitelji so prihajali iz različnih znanstvenih disciplin. V tem okviru se razvija še danes, njene metode pa uporabljajo raziskovalci z vseh drugih znanstvenih področij.

V začetku šestdesetih let je za znanstveno področje bibliometrije značilen vpliv osebnosti, entuzijastov in raziskovalcev z drugih (pogosto naravoslovnih) znanosti. Pod njihovim vplivom so se kasneje pojavili poskusi interdisciplinarne integracije, s pomočjo matematičnih in fizikalnih modelov in pa socioloških in psiholoških metod, obenem pa seveda s strani bibliotekarstva kot raziskovalne vede, ki je za to področje že dolgo tradicionalno skrbela. Na začetku 80. let bibliometrija postane tudi samostojna znanstvena disciplina.

Moj namen ni vpeljevanje ideoloških kriterijev, ko iščemo vir scientometrije (scientometrika – scientometrics) (scientia – lat. znanost) v deželah nekdanje Vzhodne Evrope. S tem ugotavljamo samo dejstvo in nikakor ne kvaliteto raziskovanja uporabljenih metod. V teh deželah sta znanost in raziskovalna dejavnost imeli poseben status enega od temeljev samega sistema in ni čudno, da se je pojavila tudi potreba po raziskovanju znanosti same. Starejši izraz znanost o znanosti zamenja izraz scientometrija nekako v sedemdesetih letih. Leta 1977 začne na Madžarskem izhajati tudi revija s tem naslovom (Scientometrics), ki jo danes tiskajo skupaj z založbo Elsevier in predstavlja eno najbolj znanih in kvalitetnih revij s področja kvantitativnih aspektov znanstvene dejavnosti.

Scientometrija je torej raziskovanje kvantitativnih aspektov znanosti kot področja, a tudi kot ekonomske in družbene dejavnosti. Tudi scientometrija išče in raziskuje predvsem kvantitativne aspekte znanstvene dejavnosti, vključuje pa tudi znanstveno publiciranje. Tako da se tu obe, bibliometrija in scientometrija, ukvarjata pravzaprav z istim področjem raziskovanja. V osnovi je scientometrija del sociologije znanosti, vendar pa je, kot dobro vemo, sociologija dobila pravico obstoja v deželah Vzhodne Evrope relativno pozno. Enako kot pri bibliometriji metode, razvite v okviru scientometrije, uporabljajo tudi druge vede in področja.

Analiza citiranja je bila redkeje uporabljana v scientometriji, bolj zanimivi so bili kumulativni podatki in statistike o objavah samih. Tudi rezultate analize citiranja so običajno uporabljali samo kumulativno. Tu seveda ni mesto, kjer bi raz-

pravljali o posebnem ritualu citiranja, ki je predvsem pri družboslovnem raziskovanju pomenil obvezen nabor citatov klasičnih in aktualnih marksistov.

Pomembno je bilo delo na indikatorjih raziskovalne dejavnosti, od katerih so bile objave raziskovalnih rezultatov pomemben del. Četudi so citiranje teh del redkeje šteli med indikatorje in so bili omejeni na določene naravoslovne discipline, pa so imeli pomembn vpliv na dozorevanje razumevanja, da je mogoče raziskovalne rezultate primerjati med sabo z uporabo bibliometričnih metod.

Pred približno desetimi leti, se je začel uporabljati izraz informetrija (informetrika – informetrics), kot splošnejše področje raziskovanja, ki naj bi vključevalo prejšnja področja bibliometrije in scientometrije. Informetrija naj bi združevala vsa raziskovalna področja bibliometrije in scientometrije in jim še dodala nekatera nova področja, predvsem povezana z značajem, definicijo in merjenjem informacije ter z merjenjem uspešnosti in zanesljivosti sistemov za iskanje informacij (information retrieval) (Tague-Sutcliffe 1992).

Ko smo vmestili informetrijo, kot interdisciplinarno področje med naravoslovnimi in družboslovnimi disciplinami in opredelili njeno področje raziskovanja ter metode, nam ostane še prikaz uporabnikov njenih raziskovalnih rezultatov. Ločimo tri ciljne skupine uporabnikov: bibliometriko samo, bibliometrijo za določeno znanstveno disciplino in bibliometrijo za znanstveno politiko in poslovno delovanje. Očitno prav zadnje postaja največji vir sporov oz. različnih mnenj v stroki. Gre namreč za izjemno občutljivo področje, občutljivo zato, ker rezultati merijo samo znanost, področje, ki je bilo tradicionalno zaprto pred neposvečenimi – laiki.

Kritike bibliometričnih metod

(Odmevi na Manifest – Konec zgodbe o uspehu)

Bibliometrične metode so se uveljavile kot najbolj uspešne kvantitativne metode za merjenje znanosti oz. njenih rezultatov. S tem se nekako zaključuje obdobje teoretičnih razprav in je stroka dobila, poleg teorije, tudi močne aplikativne elemente. Ta razvoj pa ni vsem enako povšeči. Poskus združitve bibliometrije in scientometrije tudi zaradi tega ni tako enostaven. Ta nasprotja lahko najbolj opazujemo v odmevu na, kar je zanimivo, en sam članek. Odmevi so jasno razdelili strokovnjake in njihove poglede na sedanost in bodočnost informetrije oz. kvantitativne analize raziskovalne dejavnosti.

Dva strokovnjaka s področja scientometrije/informetrije, eden z Madžarske, drugi iz Nemčije (Berlina), sta objavila pravi pravcati manifest (Glaenzel, Schoepflin 1994). V njem s precej alarmantnim tonom opozarjata na velike težave, v katerih se je znašlo to področje. Odziv je bil velik in le-tem je bila posvečena celotna številka revije *Scientometrics*. Ugotavljata, da je sicer interes za scientometrične indikatorje vse večji, toda področje samo je v globoki krizi. Področja so si vse bolj narazen, v sami stroki ni soglasja o fundamentalnih vprašanjih in o načinu in obliki interne komunikacije. Pojavljajo se močni dvomi o kvaliteti opravljenega raziskovanja, kar je za področje lahko usodno. Vzrokov za

tako situacijo naj bi bilo več. Avtorja jih ne klasificirata po pomenu in teži in zato jih ni lahko povzemati.

Šlo pa naj bi v glavnem za naslednje:

1. Veliko ustanoviteljev področja je prenehalo z delovanjem in področju manjka njihove integrativne funkcije.
2. Poslovna politika in vse slabša kvaliteta upravljanja bibliografskih podatkovnih zbirk, ki jih raziskovalci uporabljajo pri svojem delu.
3. Prehod od bazičnega in metodološkega raziskovanja k aplikativni bibliometriji.
4. Prevladovanje interesov znanstvene politike in poslovnosti v opredeljevanju in financiranju raziskovanja.
5. Zloraba rezultatov bibliometričnega raziskovanja in neupoštevanje znanstvenih standardov.

Dva avtorja iz Slovenije sta ta članek citirala ravno kot ugotovitev, da je zgodbe o uspehu konec (Mali, Jug 1995) in s tem zelo posrečeno, seveda za slovenske bralce, opozorila na politični značaj tega manifesta. Šibkost strokovnega dokazovanja v članku Glaenzela in Schoepflina nikakor ne odtehta dejstvo, da je celotna številka *Scientometrics* posvečena odmevom nanj. Vendar pa je razprava zelo zanimiva in dejansko zadošča, da razumemo, kje so viri odporov bibliometričnim metodam.

Glaenzel in Schoepflin menita, da je "zgodba o uspehu" scientometrije v zatonu. Pomemben delež krivde za to naložita "uporabnosti" znanstvenega področja in njegovih metod. Po njunem mnenju se je znanstvena vsebina zreducirala na samo predstavitev dobljenih rezultatov, glede na želje naročnikov oz. financirjev raziskav.

Pritožujeta se tudi, da znanstveniki iz dežel v razvoju in Vzhodne Evrope nimajo sredstev za raziskovanje na področju bibliometrije. Ta očitek razvoju bibliometrije je videti sicer marginalen, vendar nas branje drugih tekstov objavljenih v isti številki *Scientometrics* in poznavanje področja, kmalu pripelje do tega, da gre pravzaprav za bistveno točko. Namreč, večina sodelujočih v tej diskusiji, ki imajo svoje prispevke tudi objavljene v isti številki revije, predvsem praktično vsi iz razvitega sveta, se s to kritiko bibliometrije ne strinjajo. Menijo, da je teza o krizi stroke (bibliometrije, scientometrije, informetrije) pretirana. Kvaliteta objavljenih del s tega področja ne pada, pojav različnih smeri in poddisciplin je normalen, ko se stroka razvija, financiranje in velik interes za bibliometrijo, oz. njene raziskovalne rezultate, s strani uporabnikov pa praviloma pozdravljajo in jo imajo za del "zgodbe o uspehu"¹.

Predvsem podvomijo, da gre res za krizo v takšnih razmerjih, kot to opisujeta Glaenzel in Schoepflin, saj ne dokazujeta svojih trditev, da sta nekaj primerov, a praktično nobene dokumentacije, ki bi koga lahko prepričala o nujnih ukrepih (McGrath 1994).

Nekateri udeleženci v razpravi so v svoji obravnavi teksta kar grobi. Tako dva druga avtorja tekst Glaenzela in Schoepflina imenujeta nostalgichen, saj išče tisto, kar naj bi se izgubilo v starih dobrih časih. Po njunem mnenju bi bilo veliko bolje,

¹ Egghe L. *Little Scientometrics, Big Scientometrics ... and beyond. Scientometrics* 1994, 30 (2-3), 389-92.

če bi ga objavila v kakšnem glasilu (Newsletter-ju), kot v znanstveni reviji, saj normativne trditve, predstavljene v tekstu, ni mogoče podpreti v empiričnem smislu. Na aluzije, izražene v obravnavanem članku o pristranskosti raziskovanja in drugačnih zlorabah bibliometrije odgovarjata, da takšnih primerov ne poznata. Zato podpirata raznovrstnost na tem raziskovalnem področju (Leydensdorff, Woters 1994).

Bibliometriji (Informetriji) je uspelo zagotoviti status aplikativne discipline. Toda tam, kjer se sredstva za raziskovanje radikalno krčijo, kot je to v deželah nekdanje vzhodne Evrope, to pomeni hud udarec. Denarja za raziskovanje je malo in še manj ga je za aplikativno raziskovanje (kar je sicer paradoks, a dejstvo). Vsi raziskovalci teh dežel, navajeni na materinsko skrb svojih držav pri financiranju svojega dela, so se znašli v položaju, ki ga enostavno ne obvladujejo in nanj niso bili pripravljeni.

Torej ni potrebno veliko, da bi prišli do nekaterih političnih izhodišč, ki so avtorja vodili k tako ostri kritiki stanja na področju scientometrije oz. kvantitativne analize raziskovalne dejavnosti. Pazljivo branje odmevov na Manifest takoj loči dva bloka. Na eni strani so odzivi iz razvitih dežel, ki so praviloma negativni in poudarjajo, da gre pri Manifestu, ali za pretiravanje ali kar direktno za napačne trditve. Na drugi strani pa so odzivi iz manj razvitih držav, tako vzhodno-evropskih kot Tretjega sveta, ki so praviloma pozitivni do osnovnih ugotovitev iz članka.

Videti je, da je razlaga enostavna, če je seveda to mogoče reči za katerikoli podoben problem. Manifest je odziv frustracije in nemoči, pred katero so se znašli znanstveniki iz vzhodnoevropskih držav. Znanstveniki, ki so bili v teh režimih v posebnem, dejansko privilegiranem položaju (Konrad, Szelanyi 1978), so naekrat postali pariže, navidez celo breme družbe v tranziciji. Predvsem pa se je njihov položaj poslabšal, tako statusno kot ekonomsko. Slednje seveda v relativnem smislu, predvsem v primerjavi z drugimi družbenimi sloji. Scientometrija se tem razmeram niti metodološko niti vsebinsko ni mogla prilagoditi, kar velja za znanstveno dejavnost v celoti.

Zanimiva je na tem mestu digresija na položaj v Sloveniji. Verjetno ni potrebno posebej dokazovati, da pri Sloveniji ne gre za tipično vzhodnoevropsko državo. Vendar pa gre za neko obliko tranzicije. Slovenska znanost se je, tako kot tudi druge sfere družbenega življenja, tranziciji že prej prilagajala (odprtost v svet, mednarodni kongresi, program usposabljanja mladih raziskovalcev). Zato na srečo te tragične situacije, ki je zadela tako znanstveno raziskovanje kot znanstvenike kot posameznike v Vzhodni Evropi, ni bilo mogoče čutiti do pred kratkim. Drastično zmanjšanje sredstev za raziskovalno dejavnost v zadnjem letu pa nas opozarja, da se to lahko zgodi tudi v Sloveniji.

Poleg ekonomske situacije pri znanstvenikih – scientometrikih iz nekdanje Vzhodne Evrope, ne smemo zanemariti tudi ideoloških momentov. V teh deželah je bila prevladujoča filozofija znanstveni socializem in seveda osnova znanosti v tem, da je podpora določenemu ekonomskemu in družbenemu razvoju. Razočaranje nad nezmožnostjo čiste znanosti, da se res legitimira kot takšen generator družbenega in ekonomskega razvoja, jih nujno pripelje do tega, da zavrnejo merjenje znanstvenih dosežkov v celoti.

Na to sicer ne izpostavljeno osnovo Manifesta marsikateri kritik tudi direktno opozarja. Ne pozabimo, da je "obračun" z vzhodnonemško znanostjo potekal tako, da so kar čez noč zahtevali od nje, da se podredi kriterijem kvalitete, ki jih zahteva Zahodna Evropa. Nenadoma ni bilo več pomembno soglasje Lokalnega ali Centralnega Komiteja, referati na kongresih ali objava znanstvenih rezultatov v lokalnih nerecenziranih revijah. Evalvacija rezultatov je potekala po drugih svetovno uveljavljenih kriterijih, od katerih je bila mednarodna odmevnost objavljenih raziskovalnih del eden od pomembnih kazalcev. Res je, da to ni bilo popolnoma korektno, saj so raziskovalci delali v drugačnih pogojih in bi bilo to treba upoštevati. Malo verjetno je tudi, da bi kje drugje prišlo do podobne razdelitve med kvalitetnimi in manj kvalitetnimi raziskovalci. Toda strah je ostal in ta ni naklonjen kakršni koli uporabi kvantitativnih meril za ocenjevanje kvalitete raziskovalnega dela znanstvenikov.

Ob tem nekateri udeleženci v razpravi tudi odprejo razpravo o sami informetriji (bibliometriji in scientometriji). Kakšno znanstveno področje je pravzaprav to? Empirično bibliometrično raziskovanje je po svojih metodah, konceptih in standardih predstavitve podatkov zelo blizu družbenim vedam, meni ena od udeleženk razprave. Sociolog znanosti bi se počutil zelo domače v teamu bibliometrikov in bi popolnoma razumel njihov jezik. V resnici veliko sociologov znanosti opravlja delo, ki bi bilo lahko publicirano tako v socioloških kot v bibliometričnih publikacijah. Predlogi, kaj naj bi bibliometrija od socioloških metod uporabljala:

a. Intervjuji, za vsakim objavljenim delom je oseba ali skupina, ki ga je ustvarila. Intervjuvati je treba avtorje o vseh aspektih njihovega dela, ki jih ni mogoče izluščiti iz dela samega. Zaradi tega ne bo bibliometrija nič manj kvantitativna, le da je tudi te podatke treba ustrezno analizirati.

b. Družboslovec je bolj občutljiv na širše družbene implikacije določenega znanstvenega vprašanja ali raziskovanja (Peritz 1994).

Drug avtor meni, da tisti program raziskovanja, iz katerega Manifest izhaja, nima veliko skupnega z bibliometrijo. Gre za hegemonistični program, ki želi po samo proklamiranem višjem interesu vsiliti enotnost na določenem področju (tradicija sovjetske znanosti?) in znanosti o znanosti. Bibliometrija ni disciplina znanosti o znanosti, to je področje, ki se ukvarja s teorijo in prakso merjenja znanosti in tehnologije. Kot takšna je ena od komponent tistih raziskovalnih naporov vseh disciplin družbenih ved, ki si prizadevajo za produkcijo znanja o ustvarjanju v znanosti in tehnologiji ter izražanju in vpetosti v družbo (takšen raziskovalni program pa včasih imenuje "znanost o znanosti") (Barre 1994).

Pa se vrnimo k samim argumentom Manifesta. Večina argumentov, ki naj bi dokazovali krizo scientometrije/bibliometrije, se suče okoli aplikativnosti in uporabnosti rezultatov. Smrt ustanoviteljev področja in slaba kvaliteta podatkovnih zbirk sta seveda samo dodatna argumenta, ki nimata praktično nobene teže. Na vsakem področju je normalno, da prihaja do zamenjave generacij in potem tudi do razširitve področja. To še nikoli ni ogrozilo raziskovalnega področja kot takšnega. Nasprotno, nekateri razpravljalci so menili, da je dejstvo, da bibliometrija ni več samo in predvsem domena upokojenih profesorjev, bistveno za napredek stroke.

Obzirno so s tem želeli povedati, da je samo znanstveno področje s prihodom novih generacij, ki niso bile toliko zainteresirane za globalna teoretična vprašanja kot starejše generacije, pravzaprav pridobilo in bilo za razvoj seveda nujno.

Prehod od bazičnega in metodološkega raziskovalnega dela k aplikacijam je delno povezan z že omenjenim vprašanjem sosledja generacij. Ustanovitelji področja so pogosto izhajali iz določenih znanstvenih področij, kjer so že imeli bogate raziskovalne izkušnje. Te so jim sicer olajševale delo, obenem pa so bili pogosto pri generalizaciji preveč pod vplivom svojih preteklih raziskovalnih izkušenj. Te so seveda lahko pozitivno vplivale, vendar ne gre zanemariti tudi negativne vplive. Ti so predvsem v neupoštevanju razlik med znanstvenimi disciplinami in tudi oblikami raziskovanja.

Eden od prispevkov opozarja tudi na generacijski razkorak na področju bibliometrije. Dejstvo je, da vsaka novost naleti na odpor tistih, ki si želijo ohranitev starega (kar ni vedno povezano z leti). Bibliometrija (scientometrija) se je vrnila v področja, za katera je veljalo, da so "privatna last" starih upokojenih profesorjev. Nenadoma so ljudje, raziskovalci, ki naj ne bi ničesar vedeli o določenih znanstvenih področjih, zahtevali priznanje, da to vedo. To so dokazovali z rezultati, dobljenimi z močnimi kvantitativnimi orodji. Kar je bilo še bolj zastrašujoče, je bilo dejstvo, da bi ta nova orodja in rezultati lahko vplivali na obstoj posameznikov in institucij, ki so do takrat veljale za popolnoma zaščitene-nedotakljive in samozadostne. Odpori se torej pojavijo pri uveljavljanju rezultatov analize citiranja. Tisti prizadeti, običajno del znanstvene skupnosti, bodo napadli nov pristop predvsem zaradi strahu pred neznanim. Poda tudi primer iz Južne Afrike, ko raziskovalci napadajo bibliometrike še preden se rezultati takšnih analiz sploh upoštevajo (Pouris 1994).

Za nepopolno – sporno uporabo podatkovnih zbirk, avtorja Manifesta krivita tudi ponudnike podatkovnih zbirk. Te so nepopolne, niso jasni kriteriji izbire vključitve dokumentov v bazo, obstajajo celo različne verzije (zgoščenka – CD ROM, on line) iste podatkovne zbirke (Glaenzel, Schoepflin 1994).

Zviševanje standardov bibliografskih podatkovnih zbirk je posebno področje, kvaliteta bibliografskih podatkovnih zbirk pa je res še daleč od popolnosti, za kar je vzrok v mehkobi podatkov, ki jih zajemajo. Ni si mogoče zamisliti, da bi bibliografski podatki bili drugačni. Znanstveno raziskovanje pač ni knjigovodstvo ali borza vrednostnih papirjev, kjer se zahteva absolutna točnost podatkov. Če v določeni raziskovalni objavi ne navedejo pravilno (bibliografsko) citiranega dela ali ne gradirajo citirana dela po vplivu in pomenu na lastno raziskovalno delo ali navedejo (citirajo) premalo ali preveč takšnih del, to bistveno ne vpliva na kvaliteto objavljenega dela. To predstavlja samo izziv za tiste, ki se s tem profesionalno ukvarjajo: da poiščejo zakonitosti v citiranju posameznih objav, strok ali drugih aglomeracij ter jih znajo pravilno interpretirati. K temu se bom še vrnil, saj gre za osnovno temo razprave.

Argument o aplikativnem, ki nadvlada bazično znanost, večina udeležencev razprave zavrača. Denar za raziskovanje sicer res prihaja od upravnih, vladnih teles, ki iščejo odgovore na praktične probleme, s katerimi se srečujejo. To sicer res lahko upočasni teoretični nivo, razvoj bibliometrije. Pa kaj potem? Bibliometrija je

pač lahko bolj tehnologija kot znanost, kar pa sploh ne pomeni, da je področje v krizi, temveč ravno nasprotno (Pouris 1994).

Kritika ni zavrnitev metode analize citiranja

Razprava o bodočnosti scientometrije/bibliometrije/informatrije je za analizo citiranja pomembna. Rezultati analize citiranja so najbolj uporabljena metoda in tudi rezultati so najbolj uporabni. Zato je večina zgoraj predstavljene kritike namenjena prav njej.

Kritike bibliometričnih metod so torej zelo raznovrstne. Predvsem pa so zelo pomembne, saj spodbujajo k stalnem preverjanju njenih metodoloških, a tudi teoretičnih izhodišč. Pogosto se pojavijo tudi pregledni članki, ki skušajo te kritike poenotiti in urediti. Reš je, da veliko kritikov metode analize citiranja piše tako, da navajo samo tiste, ki mislijo enako in imajo do metode negativen odnos.

Res je, da veliko tekstov kritično obravnava metodo analize citiranja. Vendar so kljub zelo kritičnem pregledu, ki se ne ustavi tudi pred podrobno obravnavo objav in citiranja Eugena Garfielda, ustanovitelja in legende področja analize citiranja, ugotovitve naslednje: analiza citiranja ostaja veljavna metoda za analizo vpliva posameznikov, institucij in revij, toda treba jo je uporabljati s previdnostjo in v povezavi z drugimi metodami (Baird Oppenheim 1994).

Previdnost vključuje dvoje: razumeti, kaj bibliometrične metode merijo in predvsem, česa z njimi ne smemo meriti.

V zadnjih leti je postalo jasno, da analiza citiranja kot bibliometrična metoda *ne* meri kvalitete objavljenih raziskovalnih rezultatov, temveč njihovo odmevnost, opaznost, vidnost (visibility). Ta je seveda v znanosti zaželena in nujna, saj sistem znanstvenega informiranja in komuniciranja ter nemoten proces znanstvenega raziskovanja brez nje ne more delovati. Nedvomno je tudi eden od elementov kvalitete, vendar še zdaleč ni sama kvaliteta ali uspešnost znanosti. Zanimivo je, da so praviloma kritiki metode tisti, ki izhajajo iz trditve, da analiza citiranja meri uspešnost znanosti, da bi jo potem lahko zavrnilii?

Druga, še večja napaka, je na osnovi bibliometričnih metod meriti in primerjati različne znanosti, vede in celo discipline med seboj. Raziskovalna dejavnost in sistem znanstvenega komuniciranja in informiranja je po posameznih vedah tako zelo različen in specifičen, da so primerjave med njimi nesmiselne in tudi zavajajoče. Uporaba bibliometričnih metod za analizo družboslovja se popolnoma razlikuje od analize medicine. Pa tudi znotraj teh ved samih so lahko večje ali manjše razlike, npr v številu in načinu citiranja v objavah raziskovalnih rezultatov (Adamič 1993).

Na žalost avtor F. Mali v svoji, sicer zelo zanimivi bibliometrični analizi zaključnih poročil RR-projektov oddanih Ministrstvu za znanost in tehnologijo, stori obe napaki (Mali 1996). Dejavnik vpliva (impact factor) dobljen iz po-

datkovnih zbirk Indeksov citiranja (Citation index) omeni kot merilo kvalitete znanstvenih objav (str. 964-965) in ga seveda zavrne.

Po drugi strani pa primerja vede med sabo in to na osnovi objav. To merilo, število objav, namreč uporabi tako, da govori o najvišji publicistični beri družboslovja in vodilnem mestu družboslovja pri objavah knjig pri drugih založbah (str. 968). Število objav, (razumljivo je, da je tega pri družboslovju veliko, zaradi narave raziskovanja in predmeta raziskovanja), je še veliko bolj nezanesljivo merilo kot dejavnik vpliva oz. citiranja in še veliko bolj različno med vedami. Vede se tako močno razlikujejo glede na način in predmet raziskovanja, da se to še toliko bolj odraža v načinu objavljanja dobljenih raziskovalnih rezultatov.

Seveda je možno, da je objava izsek širšega dela in se mogoče bere izven širšega konteksta. Toda potrebno je opozoriti, da takrat, ko začnemo z bibliometričnimi metodami vrednotiti in ocenjevati različne vede ocenjujemo z enakimi merili nekaj zelo različnega. Edina resna možnost primerjave, in s tem tudi ocenjevanja kvalitet/uspešnosti, je in ostane mednarodna primerjava takrat, ko lahko slovensko institucijo, raziskovalno skupino in seveda z vso previdnostjo posameznika primerjamo s tistimi, ki dela na istem področju. Omenjeni dejavniki vpliva revij so tu dober primer. Institute for Scientific Information, ki le-te objavlja v svojem Journal of Citation Report, jih striktno razdeli na področja in nikoli ne objavlja seznama, ki ne bi upošteval razlike med njimi. (Razen za visoko citirane interdisciplinarne revije).

Ko je Evropska Komisija leta 1994 naročila izdelavo scientometričnih indikatorjev, sta imeli v poročilu pomembno mesto tako primerjava števila publikacij kot rezultati analize citiranja. Vendar so tudi kot najboljši vir vzeli bazo Science Citation Index, ki jo izdeluje Institute for Scientific Information iz ZDA. Pač ni nobene druge podatkovne zbirke, ki bi dala vse potrebne podatke za resnično merjenje znanstvenih rezultatov z bibliometričnimi metodami. Seveda, poročilo prinaša predvsem primerjave evropske znanosti z znanostjo druge in znanosti znotraj članic Evropske Unije (The European Report... 1994)

Citiranje v družboslovju

O uporabi analize citiranja sem sicer v Teoriji in praksi že pisal (Južnič 1993). Število objav indeksiranih v Social Science Citation Index raste, pojavile so se tudi indeksirane slovenske revije. Pomembna oblika vidnosti slovenskega družboslovja pa je v objavi preglednih člankov, ki svetovnem družboslovju občasno prikaže teme in dosežke slovenskega družboslovja.

Toda ostaja osnovno vprašanje, ali lahko analizo citiranja uporabljamo tudi za evalvacijo in oceno odmevnosti družboslovja v Sloveniji. Videti je, da večina družboslovcev odklanja takšno možnost oz. meni, da je zaradi vrste težav takšna uporaba nemogoča.

Seveda o tem ne morem soditi sam. Mogoče bi k razpravi pomagalo nekaj bibliometričnih podatkov o sami reviji Teorija in Praksa. To bi, upam, lahko spodbudilo razmišljanje o citiranju v slovenskem družboslovju. Analiza namreč pokaže

na izjemno nizko citiranost slovenskih družboslovnih avtorjev s strani samih slovenskih družboslovcev.

Že kratka bibliometrična analiza zadnjih petih števil Teorije in prakse, pokaže izjemno nizko citiranost slovenskega družboslovja. Ko smo odšteli samocitate (ki jih nekateri zelo ekstenzivno uporabljajo, tudi po pet, šest ali sedem na članek), smo pri objavljenih 40 člankih slovenskih avtorjev, našli le 24 takšnih, kjer je citiran vsaj en slovenski avtor, to je 60% vseh objavljenih člankov. Šteti so bili samo originalni znanstveni članki slovenskih avtorjev.

Končni rezultat je, da je od 682 citiranih del v tekstih, objavljenih v zadnjih petih številkah Teorije in prakse, le 80 citatov ali 11,7% del slovenskih družboslovcev. Pa še ti so zelo neenakomerno razporejeni. Devet je takšnih, ki citirajo samo eno takšno delo, štirje pa takšni, ki citirajo sedem in več takšnih del (33 vseh citatov slovenskih avtorjev, torej 41% vseh). Najbolj zanimivo je, da samo trije članki (7,5%) citirajo članek, ki je bil objavljen v sami reviji Teorija in praksa.

Malo je verjetno, da gre pri objavah za področja, kjer nihče drug ne raziskuje na podobnem področju. Tudi analiza naslovov in pregled vsebine ne kaže na to. Zakaj potem slovenski družboslovci ne citirajo del svojih kolegov? Ali to lahko kaže na njihovo mnenje o kvaliteti teh objav, saj vemo, da praviloma ne citiramo objav, za katere menimo, da niso dovolj kvalitetne. To vendar kaže na splošno nizko odmevnost objav raziskovalnih rezultatov. Ugledne mednarodne revije (z visokimi dejavniki vpliva) praviloma zavračajo objave tekstov, pri katerih recenzenti ugotovijo, da avtor ali avtorji niso navedli in pravilno citirali vse objave z področja raziskovanja. Ali ne bi veljalo podobne kriterije uporabljati tudi drugje?

Nedvomno je Teorija in praksa med najbolj odmevnimi in uglednimi družboslovnimi revijami na Slovenskem. Tako že enostavna bibliometrična analiza te revije pokaže na izjemno nizko citiranost slovenskih družboslovcev, nizko odmevnost objav in nepovezanost raziskovalne "fronte". Težko pa bi se pri takšnih rezultatih analize citiranja lahko sklicevali na težave, ki naj bi delale svetovne Indekse Citiranja za neuporabne (odsotnost neangleških virov, premajhno število obdelanih revij, nereprezentativnost vzorca in podobno). Seveda ne želim implicirati kakršne koli zaključke. Prav tako tudi težko sodim o tem, zakaj je takšna majhna povezanost raziskovalnega dela v slovenskem družboslovju. O tem bi morali soditi drugi. Bibliometrične metode. Vključno z analizo citiranja, so samo ogledalo, v katerega se lahko pogledamo. Zakaj pa določeno sliko vidimo, bi morali odgovoriti predvsem tisti, ki jo rišejo.

Bilo bi napak, če bi vso uporabo bibliometričnih metod zožili le na štetje objav. Res je, da vsa merila, ki jih v Sloveniji trenutno uporabljamo, preferirajo količino nad vsebino, kvantiteto nad kvaliteto. Ministrstvo za znanost in tehnologijo nas je presenetilo z zahtevo vnosa *vseh* bibliografij raziskovalcev, torej vsake bibliografske enote v sistem COBISS, ki bi mu služil potem kot baza za analizo. "Točke" za izvolitve v nazive na Univerzi se dobivajo predvsem na osnovi števila objav in manj (samo dejavniki vpliva revij) na osnovi drugih kazalcev kvalitete. Če ukinjamo ali relativiziramo še te, s tem verjetno ne spodbujamo kvalitetnih objav in s tem tudi kvalitetnega raziskovalnega dela.

Odmevnost objave je tisti element objavljanja raziskovalnih rezultatov, ki bi jo morali spodbujati. Če za družboslovje veljajo določene omejitve oz. težave pri objavljanju v tujini in tujih jezikih, bi to ne smelo vplivati na odmevnost del objavljenih v slovenščini.

LITERATURA

- Adamič Š. 1993. Citiranje kot mera kakovosti znanstvene publikacije; njen doseg in omejitve, *Zdravniški Vestnik* 62, 67-8
- Baird LM. Oppenheim C. Do citations matter? *Journal of Information Science* 1994;20(1), 2-15
- The European Report on Science and Technology Indicators. 1994. EUR, Luxembourg
- Južnič P. 1993. Analiza citiranja kot metoda merjenja odzivnosti v znanosti, *TIP*, 30, 9-10, 978-988
- Konrad G. Szelenyi I. 1978. Die intelligenz auf dem Weg zur Klassenmacht, Suhrkamp. Frankfurt
- Kostoff R.N. 1996. Performance measures for government sponsored research: Overview and background, *Scientometrics* 36, 3, 281-292
- Mali F. Jug J. 1995. Scientometrija in analiza citatov. *TIP*, 32, 9-10, 812-821
- Mali F. 1996. Bibliometrična analiza rezultatov znanstvenikov v Sloveniji, *TIP* 33, 6, 956-70
- Scientometrics*. 1994. 30 (2-3)
- Barre R. Do not look for Scapegoats! Link Bibliometrics to Social Sciences and Address Societal Needs. 419-24
- Dou H. In Which Business are we? 401
- Egghe L. Little Scientometrics, Big Scientometrics... and beyond. 389-92
- Eto H. Quality assessment of science information research and service. 429-32
- Glaenzel, Schoepflin, Little scientometrics, big scientometrics.... and beyond? 375-384
- Leydensdorff L. Woters P. Crisis or Critique? 415-8
- McGrath WE. Little Scientometrics, Big Scientometrics and beyond. 439-442
- Peritz BM. Little Scientometrics, Big Scientometrics... and beyond. 415-8
- Pouris A. Is Scientometrics in a Crisis? 397-400
- Tague-Sutcliffe. 1992. An introduction to informetrics. *Information Processing & Management* 28, 1, 1-4

HRVAŠKA ZUNANJA POLITIKA

Od oblikovanja države do regionalne sile

Povzetek. *Autor obravnava zunanjo politiko Hrvaške v povezanem procesu oblikovanja samostojne države in državnih institucij ter izgradnje zunanjepolitične strategije in diplomatskega aparata ter vzdrževanja rednih povezav na mednarodni ravni. Aktivnost hrvaške zunanje politike je zajeta v okviru treh velikih koncentričnih krogov, ki hkrati tvorijo središče njene zunanje politike, t.j. odnosov s sosedi, iskanja pristopa k Evropi in krepitvi nacionalne varnosti s pomočjo mednarodnih akcij. Autor ugotavlja, da je za Hrvaško kot majhno državo očitno, da si v nekih prihodnjih pogojih ne more zagotoviti varnosti izključno z naslanjanjem na lastne sile. Prav tako ni ustrezno oblikovanje neke varnostne zveze, ki bi bila sestavljena iz dela držav v soseščini, pač pa lahko pomaga samo celovit sistem varnosti, ki ima kontinentalne evropske oblike.*

Ključni pojmi: *nacionalna varnost, majhne države, zunanja politika, odnos do Evrope, Hrvaška, Evropska unija, mednarodni odnosi, regionalna sila.*

V teoriji mednarodnih odnosov pogosto naletimo na mnenja, da majhne države pravzaprav nimajo svoje lastne zunanje politike. Včasih se to pojasnjuje z zunanjepolitično dejavnostjo, ki poteka po liniji: akcija-reakcija, kar menda majhne države avtomatično izključuje iz možnosti, da bi bile samostojne nosilke načrtovanih akcij. Po tem mnenju so lahko samo gole spremljevalke akcij velikih držav v občasni reakciji lastnega profila, ki pa nima nekega večjega mednarodnega pomena.

Drugič je to povezano s trditvijo, da so majhne države pogosto v senci dejavnosti velikih držav ter se obnašajo tako, da ne puščajo vtisa, da gre za samostojno premišljanje zunanjepolitičnega nastopa. Ta je samo odraz obstoječih odnosov med velikimi in majhnimi državami, pri čemer imajo te zadnje samo priložnost, da z neko simbolično gesto potrdijo svojo prisotnost v mednarodni skupnosti. Celo krize, v katerih se znajdejo majhne države, so del velikih zapletov, načrtovanih in izvedenih na ravni velikih držav. Možnost obravnavanja majhnih držav kot objektov je poudarjena kot črta stalnica v njihovem obstoju.

* Dr. Radovan Vukadinović, redni profesor na Fakulteti za politične vede v Zagrebu.

Ali imajo majhne države zunanjo politiko?

Iz takšnih teoretičnih pristopov izhajajo trditve, ki poudarjajo, da bi morale majhne države v svojih pogojno postavljenih zunanje-političnih dejavnostih prvenstveno reševati vprašanja, ki so povezana z njihovim temeljnim obstojem. To predpostavlja naslednje:

- zagotavljanje pristopa na svetovni trg,
- pomoč pri ohranjanju nacionalne varnosti.

Če bi se takšen zožen pogled na zunanjo politiko majhne države poskušal uporabiti za zunanjo politiko Republike Hrvaške, potem bi bilo takoj razvidno, da gre v tem primeru za izrazito netipično stanje oziroma razmere. Zunanja politika Hrvaške je bila od začetka¹ izpeljana kot zavestna, organizirana in politično koherentna dejavnost, ki je bila usmerjena k doseganju široko zastavljenih zunanje-političnih ciljev.

V začetnem procesu ustvarjanja hrvaške države je imela zunanja politika več zapletenih nalog, ki jih je bilo potrebno uresničiti v povezanem procesu oblikovanja države in državnih institucij, izgradnje zunanje politike in zunanje-političnega diplomatskega aparata ter vzdrževanje rednih povezav na mednarodni ravni.

Zaradi vojne, ki je bila vsiljena Hrvaški, in okupacije dela hrvaškega ozemlja, je bila ena od prvih zunanje-političnih nalog vključitev v boj proti srbski agresiji ter osvoboditev lastnega ozemlja. To je zahtevalo vsestransko mednarodno predstavitev in pojasnitev novo nastalega položaja na tleh Hrvaške in bivše Jugoslavije, stalno ponavljanje dejstev, iskanje podpore ter končno dobljenega boja za diplomatsko priznanje Hrvaške in uspešno vključevanje v strukture mednarodne skupnosti. S tem je bil, lahko rečemo, zaključen *state building process* na notranji ravni, medtem ko se je na zunanje-politični ravni odprla možnost, da se po priznanju oblikuje nov vrstni red zunanje-političnih ciljev in akcij ter da se z novimi sredstvi in organiziranimi silami Hrvaško umesti v krog ostalih suverenih držav.

V drugem obdobju je Hrvaška z uporabo svoje prisotnosti v mednarodnih institucijah sprožila akcije za odpravo vojne, osvoboditev svojega ozemlja in njegovo mirno ponovno vključitev v okvir matice domovine. Vse to je potekalo vzporedno s krepitvijo mednarodnih vezi in odnosov, posebej z državami, ki so potrdile svoje prijateljsko stališče do Hrvaške in so postale zaveznice v boju za hrvaško državnost. Postale so prav tako glavni protagonisti mirne rešitve na tleh bivše Jugoslavije.

V tretjem obdobju se je Hrvaška lahko usmerila k razvijanju odnosov s svojimi sosedi in iskanju prvih povezav z evropskimi institucijami. Končno je lahko začela iskati pot za širše razvijanje gospodarskih odnosov s svetom ob hkratni krepitvi svoje nacionalne varnosti.

Ta šestletni proces je v teh treh obdobjih z dinamiko nastopa, vsebino delovanja in rezultati, ki so bili doseženi, potrdil, da gre za dejavno, organizirano in načrtovano politično akcijo, močno usmerjeno k mednarodnim subjektom in

¹ O začetku hrvaške zunanje politike, njenih načelih in ciljih, glej R. Vukadinović (1993, 163-187).

mednarodni skupnosti. Izhajala je iz čvrste opredelitve, da se izgradi samostojna in suverena hrvaška država, ki bo čim prej prekinila vse povezave in odnose s preteklostjo in bivšo državo in ki bo prav s pomočjo zunanje politike vzpostavila svoje mesto in vlogo v mednarodni skupnosti.

Vzporedno s temi akcijami je nastal in se razvijal aparat za vodenje zunanje politike. Brez predhodnih izkušenj na zunanjepolitičnem področju tudi ta naloga ni bila lahka. Zahtevala je dodatne napore pri iskanju kadrov, njihovem usposabljanju in uvajanju v zapleteno mednarodno problematiko.

Ta veliki napor Hrvaške za vstop na mednarodno sceno ni potekal v normalnih, mirnih pogojih, vendar pa je imel pomembne rezultate. Hrvaška je danes enakopravni član mednarodne skupnosti: od OZN² pa do evropskih regionalnih organizacij. S svojo zunanjo politiko ni samo uspešno pojasnjevala svoj položaj v vojni in miru, svoje zahteve in potrebe, pač pa je prav tako ustvarila tudi prijatelje in zaveznike in z njimi iskala pot za preseganje krize.

Od praktično neoboroženega ljudstva, ki se je leta 1990. opredelil za izgradnjo svoje lastne države, preko mukotrpnega procesa izgradnje države v vojnih pogojih, osvobajanja in vzpostavljanja normalnega življenja, je hrvaška zunanja politika v veliki meri prispevala k prehodu od boja za samostojno državo do položaja, v katerem se Hrvaška danes smatra za regionalno silo na področju jugovzhodne Evrope.

Hrvaška zunanja politika v akciji

Aktivnost hrvaške zunanje politike v obdobju normalizacije odnosov na področju bivše Jugoslavije lahko obravnavamo v okviru treh velikih koncentričnih krogov, ki hkrati tvorijo središče zunanje politike:

1. odnosi s sosedi,
2. iskanje pristopa k Evropi
3. krepitev nacionalne varnosti s pomočjo mednarodnih akcij.

1. *Italijanska politika* je razpad Jugoslavije dočakala z neopredeljenim začetnim stališčem. To je takoj omogočilo določenim političnim silam, da so postavila vprašanja, ki so že bila rešena po 2. svetovni vojni. Uradna italijanska politika, ki ni hitela z vzpostavljanjem tesnejših odnosov s Hrvaško, je dala dodatno motivacijo desnici, da je začela postavljati vprašanja revizije Osimskih sporazumov in položaja italijanske manjšine na Hrvaškem. V prid teh stališč so bile izrabljene tudi izjave srbskih nacionalistov, ki so trdili, da je Osimski sporazum z razpadom Jugoslavije izgubil svojo pravno moč in da se ne more prenesti na države naslednice bivše Jugoslavije.

Šele s krepitvijo celotnega hrvaškega položaja in močnejšim zagovarjanjem hrvaških stališč s strani Evropske skupnosti, je tudi italijanska uradna politika zavzela pozitivnejši pristop do Hrvaške. Dosežen je bil sporazum o manjšinah,

² O skoraj vseh vidikih hrvaškega delovanja v OZN, glej zbornik del *Hrvatska i Ujedinjeni narodi* (1996).

dogovorjena je bila rešitev vprašanja bivše italijanske lastnine, italijanska politika pa je podprla sprejem Hrvaške v Svet Evrope. Hkrati so se znatno razvili kanali trgovine, prometa in turizma. V celotnem uvozu in izvozu Hrvaške v Evropo zavzema Italija eno od vodilnih mest.³ Tako je mogoče v tem trenutku v okviru te dinamike odnosov, ki se povečuje, govoriti o normalnih meddržavnih odnosih, ki niso obremenjeni s problemi.

Za nadaljnje hrvaško približevanje Evropi bo Italija zelo pomembna. Od stopnje bilateralnih odnosov bo odvisna italijanska podpora hrvaškim gospodarskim, političnim in vojaškim željam ob vstopu v Evropo. Država, ki meji na Hrvaško in ki ima tako razvite dvostranske odnose, bo zagotovo imela potrebo, da z argumenti pomaga Hrvaški pri vstopu v evropske institucije in tako še bolj poenostavi možnost medsebojnega komuniciranja.

Zaradi tega mora hrvaška zunanja politika še naprej pozorno razvijati odnose z Italijo in pri tem upoštevati, da je to edina članica Evropske unije na hrvaških mejah, ki ima pri svojem pristopu in oceni dogajanj na Hrvaškem posebne možnosti podajanja čim natančnejše slike.

S Slovenijo ima Hrvaška skupen začetek oblikovanja državnosti in poskus izgradnje konfederacije na tleh bivše Jugoslavije. Potem pa so se poti razšle. JLA se je mirno umaknila iz Slovenije, medtem ko je Hrvaška doživela srski upor in vsiljeno vojno. In medtem, ko je Slovenija iskala pot za približevanje Evropi, se je Hrvaška ukvarjala z ogromnimi težavami vojne, namestitve beguncev, iskanja mednarodne podpore in končnega osvobajanja svojega ozemlja.

V teh različnih razmerah so se izoblikovala tudi različna izhodišča zunanje politike obeh držav. V Sloveniji ponekod hrvaške težave niso bile razumljene na ustrezen način (Bučar 1995, 291-292), s hrvaške strani pa je zapostavljena slovenska vloga v vojnih dneh.

Vendar pa v novih pogojih, ko je tudi hrvaška stran znatno svobodnejša v svojem zunanjepolitičnem nastopanju, dobivata dva problema poseben pomen, zlasti v trenutkih politične konjunktore. Piranski zaliv bi morali, po mnenju Slovenije, razmejiti na nov način, medtem ko hrvaška stran želi obdržati obstoječi režim iz obdobja obstoja dveh republik. Drugo vprašanje se nanaša na devizna sredstva, ki jih dolguje Ljubljanska banka hrvaškim varčevalcem. Slovenska stran meni, da je ta problem povezan z vprašanjem nasledstva bivše jugoslovanske države in da ga ni mogoče obravnavati ločeno. Hrvaški varčevalci pa zahtevajo izplačilo od Ljubljanske banke z uporabo nasprotnega argumenta, da so bila sredstva redno izplačana slovenskim državljanom.

Ne glede na to koliko je mogoče sprožati ta vprašanja v posameznih političnih priložnostih, pa ne smemo pozabiti, da gre za dve enako mladi državi, ki sta v mnogočem povezani in odvisni. V njunem skupnem interesu je izgradnja takšne ravni meddržavnih odnosov, ki bi bili temelj za konstrukcijo, ki ne bi bila podvržena političnim nihanjem in konjunkturi. Približevanje Slovenije Evropi in želja Hrvaške, da gre po tej poti, bo še bolj zahtevala, da se razvijejo dobri odnosi s Slovenijo in po tej poti vstopi v Evropo. Vstop Hrvaške v CEFTO, kjer Slovenija že

³ Okoli 20% trgovske menjave Hrvaške odpade na Italijo.

je, bo mogoče prav tako pomagalo, da se čim hitreje rešijo sporna vprašanja in da se na obeh straneh dojame potreba in pomen dobrih, vsestranskih meddržavnih odnosov.

Bilo bi povsem napačno, če bi na eni ali na drugi strani nastalo prepričanje, da je Slovenija s svojim vstopom v Partnerstvo za mir (Grizold 1996, 29) in pridružitvi EU postala neke vrste meja do juga. Prav nasprotno, slovensko približevanje Evropi mora biti model za Hrvaško in preko Slovenije mora peljati pot prav takšnega povezovanja z Evropo.

Madžarska je že od začetka hrvaškega iskanja samostojne poti podpirala ta proces. Prvi nakupi orožja za hrvaške borce so bili opravljeni na Madžarskem. Kasneje je preko nje prihajalo orožje in oprema na Hrvaško, hkrati pa je Madžarska poskrbela za veliko število hrvaških beguncev. Odločno se je opredelila za Slovenijo in Hrvaško kot novi samostojni državi, s čemer je madžarska politika v določenem obdobju celo ogrozila položaj svoje manjšine v Vojvodini. Nekatere madžarske izjave o potrebi po oblikovanju protisrbske koalicije držav, so bile izraz takšne madžarske opredelitve, ki se je postopoma vendarle preoblikovala.

S prihodom socialistov na oblast se odnosi s Hrvaško niso spremenili. Madžarska je politično še naprej podpirala hrvaške zahteve po odpravi okupacije hrvaškega ozemlja, podpirala je tudi normalizacijo odnosov na tem področju in svoje ozemlje dala za bazo IFORJA, s čemer se je približevala vključevanju v NATO. Vsestranska povezanost s Hrvaško se stalno razvija in v medsebojnih odnosih ne obstaja niti en problem, ki bi lahko privedlo do nesoglasij.

Vključitev Hrvaške v CEFTO bo še bolj okrepila gospodarsko sodelovanje med tema dvema državama in ponudilo priložnost, da Madžarska s svoje strani podpre hrvaško približevanje Evropi in to kot ena od glavnih srednjeevropskih kandidat za članstvo v NATU in sčasoma tudi v EU, pri čemer so dobri madžarsko-hrvaški odnosi zagotovilo madžarske podpore. Celo če pride do krepitve madžarsko-jugoslovanskih odnosov ni pričakovati ohladitve v odnosih s Hrvaško. Geografska povezanost, tradicija odnosov, zgodovina, kot tudi podobna civilizacijska dediščina, bodo še naprej predstavljali pomembne temelje za uspešne madžarsko-hrvaške odnose. Ob komplementarnih gospodarskih možnostih bodo ti temelji dobili svojo solidno nadstavbo.

Bosna in Hercegovina je za hrvaško politiko od prvega dne obstoja Hrvaške kot samostojne države eno osrednjih vprašanj. V Bosni in Hercegovini najdemo nekaj parametrov, ki ta del bivše Jugoslavije pretvarjajo v pomembno strateško določilnico nadaljnjega kritičnega razvoja. Z analizo pomena tega področja za hrvaško politiko je mogoče ugotoviti:

- geostrateško povezanost,
- obstoj hrvaškega prebivalstva v Bosni in Hercegovini,
- želje Hrvatov iz Bosne in Hercegovine, da niso obravnavani kot manjšina, ampak da imajo enake pravice kot tudi ostala dva naroda,
- angažiranost Hrvatov v boju proti srbski agresiji in njihova vodilna vloga pri ohranjanju Bosne in Hercegovine.

Če upoštevamo vse to, potem lahko razumemo angažiranost hrvaške politike v Bosni in Hercegovini. Ta je od prvega dne srbske agresije pozivala k skupnemu

boju Hrvatov in Muslimanov, v čemer je videla edino možnost za ohranitev ciljev hrvatskega naroda, toda tudi za izgradnjo Bosne in Hercegovine kot države. Ko je prišlo do konflikta med Hrvati in Muslimani, je bila hrvaška politika tista, ki je takoj podprla ameriško iniciativo za pomiritev, in Washingtonski sporazum, kot priložnost za rešitev življenjskih interesov hrvaškega naroda.

Prav tako je Hrvaška podprla Daytonski sporazum (accord) kot tudi formulo 1-2-3 (ena država Bosna in Hercegovina, dve entiteti: Federacija Muslimanov in Hrvatov in Republika srbska, trije enakopravni narodi). S pomočjo boju Muslimanov, s sprejetjem beguncev ter priznanjem Bosne in Hercegovine – kot prva – je hrvaška politika s praktičnimi potezami pokazala, da ji je do sodelovanja, toda tudi do obstoja Bosne in Hercegovine.

Številne probleme na terenu, kjer je vojna pustila strahotne posledice, bo zelo težko odpraviti. Veliki eksodus prebivalstva je na vseh straneh ustvaril etnično večinske tri celote, v katere je vrnitev v veliki meri otežena. Proces etnifikacije (Vrcan 1996, 94) je v teh skoraj štirih vojnih letih pognal globoke korenine, še težji pa je položaj v tistih sredinah in družinah, ki so imele človeške žrtve. Razbito je medsebojno zaupanje, celo majhni incidenti v odnosih med etničnimi skupinami ustvarjajo možnosti za hiter nastanek konfliktov.

Hrvaški narod v Bosni in Hercegovini, ki je v vojnih dneh izgradil svojo politično, gospodarsko, socialno in vojaško strukturo oblasti in odnosov, Republiko Herzeg-Bosno, še naprej vztraja pri enakopravni obravnavi, da ne bi prišel v položaj manjšinskega naroda. Samo v enakem, brez preglasovanja, bi vsi trije narodi lahko delovali skupaj na tem prostoru. To bi bil lahko temelj za nastajanje enotne Bosne in Hercegovine kot skupnosti treh enakopravnih narodov.

Če v tem trenutku opazujemo prihodnost Bosne in Hercegovine, izhajajoč iz Daytonskega sporazuma (accorda) kot tudi postdaytonskega razvoja odnosov, je mogoče postaviti dve možnosti. Eno bi lahko imenovali idealno in optimistično, druga pa bi bila po tej logiki manj idealna in bolj pesimična. Čas bo seveda pokazal, katero od teh dveh možnosti bo mogoče imenovati za stvarno, ali eno od njiju ali pa mešanico iz obeh.

1. Ameriški načrt, v veliki meri utemeljen na politiki *stick and carrot* (palice in korenčka), je zaustavil vojno, začrtal razmejitvene linije, ločil dve entiteti (para države), izpeljal volitve in dobil na njih pričakovane rezultate v duhu etnocentrizma. Če bi se sedaj po postavitvi piramide enotne oblasti (predsedstvo in skupščina Bosne in Hercegovine) začel proces oblikovanja skupnih institucij pod mednarodnim nadzorom, če bi prišlo do močnejšega priliva sredstev in kapitala, ohranitve vojaških sil NATA za dalj časa in določeno postavitve Bosne in Hercegovine pod posebni protektorat mednarodne skupnosti, bi lahko govorili o uspehu. Ta bi moral biti najbolj očiten na gospodarskem področju, s čimer bi bilo rešeno eksistencialno vprašanje prebivalcev Bosne in Hercegovine; politično bi moral voditi k izvedbi dialoga ter postopnem vzpostavljanju zaupanja med tremi narodi. Vse to bi pomagalo tudi k vračanju beguncev na njihove domove na vseh treh straneh Bosne in Hercegovine.

To obdobje uspešne graditve z vojno in sovraštvom razrušene države bi moralo vsekakor trajati vsaj kakih deset let in bi zahtevalo predvsem naslednje:

- politično voljo mednarodne skupnosti; da ostane v Bosni in Hercegovini dalj časa in to pripravljenost potrdi z vojaško prisotnostjo,
- množično investiranje v gospodarsko obnovo in razvoj, da bi nastopile možnosti za vrnitev beguncev in razvijanje prepričanja, da je življenje v Bosni in Hercegovini možno,
- če bi pri tem prišli v takšen položaj, ki se zdi danes skoraj povsem nemogoč, da bi bil življenjski standard v Bosni in Hercegovini višji kot v sosednjih državah, tedaj bi lažje začeli odpravljati tudi vsa sovraštva in nesložnost, nove generacije pa bi si mogoče celo zaželele živeti skupaj.⁴

Tedaj bi se tudi odnosi med Hrvaško in Bosno in Hercegovino lahko razvijali na normalnejši način, šlo bi za dve sosednji državi, ki bi sčasoma lahko našli skupne stične točke, okrog katerih bi se lahko stalno razvijali dobri medsosedske odnosi.

2. Druga možnost je vsekakor mračnejša. Izhaja iz trenutnega stvarnega stanja odnosov na terenu, sovraštva, nezaupanja in nepripravljenosti za izgradnjo enotne, skupne državne skupnosti. Rezultati volitev bodo zacementirali delitev na tri narodne skupnosti in vodili k vse večji organizaciji celotnega življenja v svoji etnični skupnosti. Begunci se ne bodo vračali na svoje bivše domove, ki so sedaj naseljeni z večino nasprotnega naroda, gospodarska pomoč mednarodne skupnosti, ki bi morala biti glavni vzvod skupnega življenja, pa je že zdaj manjša od najavljenih.⁵ Zato lahko pričakujemo, da bo postopoma vse manjša in da zaradi cele vrste razlogov – od gospodarskih do političnih – do kakšnih velikih investicij prav tako ne bo prišlo.

Ob aktivnem delovanju domačih političnih sil se lahko krepijo težnje povezovanja dveh narodov s svojimi matičnimi državami: Jugoslavijo in Hrvaško, medtem ko bi imel tretji priložnost ustvariti svojo lastno državo.⁶

Če bi vse to lahko izpeljali sporazumno, tedaj bi si verjetno tudi mednarodna skupnost oddahnila pod pogojem, da bi bila gotova, da v Sarajevu ne bo prišlo do nastanka nekakšnega fundamentalističnega islamskega središča. Mednarodna skupnost je, s težnjo po hitri rešitvi položaja, pohitela z željo po oblikovanju demokratične države, ne da bi upoštevala odnose in razmerje sil na terenu. Očitno je, da brez deetnifikacije (deetnification) in odstranitve prevladujočih nacionalističnih strategij na tem prostoru ne bo stabilne in demokratične države, prav tako pa tudi ne enotne (skupne).

⁴ Pledoaje za skupno življenje vseh beguncev na svoje domove, kaznovanje vojnih zločincev in odgovornost države Srbije za vojno v Bosni in Hercegovini odločno zahteva –. Sokolović (1996, 157-158).

⁵ O dosedanjih korakih in težavah glej G. Bildt (1996:3-6).

⁶ Najbolj odprt klic za razdelitev Bosne in Hercegovine sta postavila dva ameriška politologa, ki menita, da so prav volitve za predsednika potrdile, da je državo potrebno razdeliti, ker tako želijo njeni prebivalci. Ameriško odločno vztrajanje na ohranitvi Bosne in Hercegovine imenujeta ta dva avtorja opuščanje laissez-faire politike, ki so jo ZDA uporabljale dosedaj in mirno dopustile, da je prišlo do razpada Austro-Ogrske, turškega imperija, Pakistana, Sovjetske zveze, Češko-slovaške, Etiopije in Jugoslavije (Mearsheimer, J.; Van Evera, St. 1996,8).

Hrvaška politika se zaveda občutljivosti problema in možnosti, pred katerimi je Bosna in Hercegovina. Obstoj demokratične države, v kateri bi bile pravice vseh narodov enake in v kateri bi ti dve entiteti lahko živeli skupaj na ravni evropskega civilizacijskega življenja, bi bila vsekakor najboljša rešitev. To ne bi zahtevalo novih selitev, razmejevanja in mogoče tudi konfliktov.

V tem zapletenem ravnotežju različnih činiteljev in vplivov, kjer vsaka napačna poteza lahko pripelje do plaza novih obtožb, kritik, pa tudi možnega konflikta, je očitno, da ni vedno lahko uskladiti zahtev hrvaških ljudi v Bosni in Hercegovini z državno politiko Republike Hrvaške. Zlasti zato, ker so tudi stališča Hrvatov iz Hercegovine drugačna od tistih, ki jih zastopajo Hrvati iz osrednje ali severne Bosne.

“Navzlic številnim kritikam, izrečenih Hrvatom v Bosni in Hercegovini, pa tudi hrvaški politiki⁷, ne smemo v nobenem primeru pozabiti, da imajo v Federaciji večino Muslimani in da je od njihovega vedenja v veliki meri odvisno, kako se bodo počutili v njej Hrvati. Če oni pokažejo, da so v Federaciji sposobni razvijati duh enakosti, enakopravnosti in strpnosti, tedaj bi ta model sobivanja lahko vzpostavil Federacijo kot del Bosne in Hercegovine, prav tako pa bi bil to močan primer za drugi del države. V tem primeru bi bila lahko Federacija z usklajenimi notranjimi odnosi tisti del bosansko-hercegovske države, ki bi lahko s Hrvaško gradil vsestranske odnose sodelovanja in prijateljstva, kar bi bil vsekakor pomemben prispevek k stabilnosti in jugovzhodni Evropi.

Z normalizacijo odnosov z *Jugoslavijo* pa nastajajo začetni pogoji za razvoj odnosov, ki bodo najprej izhajali iz dejstva, da gre za dve suvereni državi in da nikakršni modeli panslavizma ali pa bratstva in enotnosti niso temelj za odnose neke posebne vsebine in značaja. Izhajajoč prav iz evropskega modela odnosov med Hrvaško in Srbijo in navkljub vsem težavam, ki jih je povzročila vojna in vojno trpljenje, je potrebno sedaj razvijati odnose, ki bodo utemeljeni, na interesu obeh strani kot kategoriji, ki lahko najhitreje pripelje do celovite normalizacije tako odnosov kot življenja na tem področju.

Dejstvo, da je Hrvaška na poti uresničitve vseh svojih načrtanih ciljev, in da se je Miloševićev režim pokazal kot izgubar v vseh pogledih svojega delovanja, bi bilo lahko izhodišče za hrvaško zunanjo politiko, ki pa vendar ne sme tega vzeti kot dokončno opredeljeno dejstvo. Pripravljena mora biti graditi te odnose premišljeno in stvarno ter pri tem upoštevati pretekle izkušnje ter prav tako tudi prihodnost življenja na tem področju. Pri tem ne sme biti podvržena nobeni evforiji, temveč mora budno spremljati razvoj v Jugoslaviji ter na tej podlagi iskati tiste možnosti, ki obstojajo za sodelovanje, ob tem pa stalno upoštevati poseben značaj dvostranskih odnosov.

Navzlic vzpostavitvi polnih diplomatskih odnosov, medsebojnem priznanjem meja in priznavanju državne kontinuitete, pa obstajajo nekatera vprašanja odprta. Ta so sedaj vsekakor manj pomembna, vendar pa se lahko v posameznih situacijah ponovno aktivirajo. To so zlasti naslednja vprašanja:

⁷ Hrvaško pogosto obtožujejo za namero prisvajanja Hercegovine in ustvarjanje “Velike Hrvaške” (Larrabee, F.S. 1996, 103).

- Vprašanje polotoka Prevlake je za Hrvaško varnostnega in ne teritorialnega pomena. Na tem področju je hrvaška politika pripravljena vzpostaviti takšen sistem demilitarizacije, ki bi zadovoljil obe strani in omogočil komunikacijsko in turistično povezavo Hrvaške in Črne gore, tako da bi v prihodnosti imeli obe strani neposredno korist od takšne rešitve. Vendar pa Miloševićovo igranje s Prevlako vendarle pušča nek dvom okrog prihodnje rešitve, s tem da najbrž pušča to vprašanje odprto, da bi lahko izvajal pritisk.

- Problem Vzhodne Slavonije in njene reintegracije v Hrvaško matico postaja z normalizacijo odnosov in priznanjem meja v celoti hrvaško notranje vprašanje. Težnje srbskega prebivalstva v Vzhodni Slavoniji, ki zahteva podaljšanje mandata UNTAES-a, terja glasovanje vseh prebivalcev na tem ozemlju (ne glede ali so tu živeli 1991. leta ali ne), zavrača uporabo hrvaških zakonov in institucij ter pogojuje prihod Hrvatov na njihove domove, lahko obravnavamo kot poskuse oteževanja reintegracije (Gl. Gen. J. Klein 1996, 30-33). Vse te poteze so povsem gotovo vzpodbujene iz Beograda, Miloševići politiki pa prav tako ustreza, da Vzhodno Slavonijo zadrži kot nekakšno tamponsko območje, v katerem bo poskušal obdržati večje število Srbov ob postavljanju določenih nestvarnih zahtev.

- Vrnitev državljanov ene in druge strani je predvidena v sporazumu o normalizaciji, vendar je očitno, da bo za ta proces potrebno več časa. Hrvaška je s svojimi zakoni pokazala dobro voljo s ponujeno amnestijo. Pripravljena je sprejeti del Srbov, ki so pobegnili iz Krajine, vendar je po vsem, kar se je dogajalo v zadnjih letih, več kot jasno, da so vojne strahote pustile globoke posledice in da to ni tako enostavno preseči. Ob previdnem proučevanju vsakega primera je potrebno ustvarjati pogoje, da se z vrnitvijo ne destabilizirajo razmere na posameznem področju. Zaradi humanitarnih razlogov kot tudi interesov, ki jih kaže mednarodna skupnost, je potrebno to vprašanje vsekakor reševati, toda previdno in postopno, da ne bi z nepreudarnimi potezami ustvarili dodatne težave.

- Vprašanje sukcesije prav tako ostaja tema nadaljnjih razprav, kjer bo Hrvaška, skupaj z ostalimi novimi državami s področja bivše Jugoslavije, zahtevala svoj delež lastnine. Očitno je, da bo tudi to dolgotrajen proces, v katerem bo mogoče izvesti tudi določene kompenzacije, vendar se od tega vprašanja ne sme odstopiti niti sprejeti ponudb, ki bi škodovala hrvaški državi.

Odnosi na vseh ostalih področjih se bodo razvijali postopoma. Zagotovo bo gospodarsko sodelovanje (komunikacije, naftovod, trgovina) zaživelo najprej, tako da bo na tem področju največji interes za vzpostavitev vezi. Na ostalih področjih, posebej na področjih znanosti, kulture in turizma, pa bodo pretekla vojna dogajanja zavirala povezovanje in bo potrebno več časa za vzpostavitev stikov. To ni nikakršna posebnost na tem ozemlju, to je rezultat stanja odnosov po konfliktu, v katerem se zaupanje gradi postopoma in počasi, ob stalni nevarnosti, da bo nek manjši incident zaustavil ali zavrnil celoten proces.

Hrvaška zunanja politika mora na tem občutljivem področju pozorno graditi dvostranske odnose, prav tako pa mora svetu čim natančneje prikazati obstoječe stanje. Mednarodna skupnost želi videti čim hitrejši konec konflikta, pa tudi odpravo posledic konflikta. Ob natančni predstavitvi stanja, opozarjanju na vlogo, ki sta ju imeli Hrvaška in Jugoslavija, kot tudi imenovanju glavnega krivca, mora

hrvaška zunanja politika pokazati potrpljenje tako v pojasnjevanju preteklosti kot tudi pojasnjevanju sedanjega stanja odnosov. Hrvaška ne sme biti zaviralec vzpostavljanja hitrejših družbenih odnosov, vendar mora biti pazljiva in hkrati stalno upoštevati nacionalne interese hrvaške države, ki je ni bilo tako lahko izgraditi.

Približevanje Evropi

Praktično so vse hrvaške politične stranke, ki so nastopile na prvih demokratskih volitvah 1990. leta, imele v svojem programu približevanje in vstop Hrvaške v Evropo. V tem so videle možnost za hitrejšo ustvarjanje lastne države, dvig blagostanja, izgradnjo evropskih standardov življenja in končno tudi možnost povezave varnosti z novim modelom, ki je nastajal po padcu berlinskega zidu.

To veliko, skoraj evforično navdušenje z/nad Evropo je začelo upadati z izbruhom odprtega konflikta in z dejstvom, da je Evropa, posebej Evropska unija, ob začetni vzpodbudi začela izgubljati tempo svojega delovanja. Hitro se je pokazalo, da EU ne more izoblikovati koherentne in enotne zunanje politike svojih članic do vprašanja razpada Jugoslavije. Različne delitve in interesi so se hitro pokazali, prav tako pa tudi določene simpatije za posamezne strani.

Hrvaški politični strukturi in še bolj javnemu mnenju, ni bilo jasno, zakaj Evropa mirno opazuje uničevanje hrvaških vasi, obstreljevanje mest in totalno uničenje Vukovarja. To je bil začetek novega kritičnega vrednotenja Evrope, ko je vse bolj prevladovalo prepričanje, da na tej strani ni mogoče najti podpore za pereča hrvaška vprašanja. S priznanjem Hrvaške in nadaljnjim potekom dogodkov so se ta stališča do neke mere spremenila, vendar je še zmeraj ostal grenak priokus spomina na nedejavnost in razcepljenost, ki sta v okviru EU blokirali hitrejšo reševanje konflikta.

Z upoštevanjem vseh teh naukov je hrvaška zunanja politika spremljala ameriško angažiranost v jugovzhodni Evropi ter ocenila, da je to bolj energičen in resnejši napor za vzpostavitev miru. Hrvaška je takoj podprla ameriško iniciativo in postala glavni ameriški zaveznik na jugovzhodu Evrope ter pripravljena za delovanje pri preseganju krize (Čučić 1995, 109-110).

Danes, v obdobju normalizacije odnosov, ko ima Hrvaška diplomatske odnose z vsemi novimi državami, ki so nastale na področju bivše Jugoslavije, predstavlja evropska opcija ob razvitih odnosih z ZDA temelj hrvaške mednarodne dejavnosti. In medtem ko je za odnose z Ameriko mogoče reči, da so na visoki ravni, primerni sedanjemu trenutku, pa hrvaška politika z Evropo še vedno išče svoj priključek.

Središčno vprašanje je vstop v Svet Evrope. Vstop v to začetno, toda tudi osrednjeevropsko institucijo, iz katere se naprej cepijo poti evropskega povezovanja, je otežen zaradi nekaterih notranjih hrvaških vprašanj, toda tudi z željo Evrope, da obdrži določeno obliko pritiska na hrvaško obnašanje. Hrvaška je bila edina država, ki je bila zavržena s strani Sveta Evrope, čeprav za njeno spoštovanje človekovih pravic nikakor ni mogoče reči, da je pod ravniyo npr. ruskega ravnanja. Položaj srbske manjšine, svoboda tiska, zagrebska kriza in drugo, so vendarle

manjšega pomena za EU kot želja, da se s pomočjo zavrnitve članstva vpliva na obnašanje hrvaške politike, zlasti na kooperativnost glede Bosne in Hercegovine.

Vendar pa je takšno evropsko ravnanje povzročilo tudi negativen odziv in nasprotovanje na Hrvaškem. Hrvati so se ponovno spomnili na vojne čase in počasnost Evrope pri prepoznavanju napadalca in pri pomoči v zaustavljanju vojne. Pri delu izrazito nacionalistično usmerjenih političnih struktur so se pojavile celo teze, da Hrvaški ni potrebno vstopiti v Svet Evrope, da je starejša od številnih evropskih držav in da bi pravzaprav morala Evropa prositi Hrvaško, da vstopi v Svet. Kolikor se že te teze nekomu od zunaj zdijo naivne, pa vendar izražajo del frustracij hrvaškega prebivalstva in prepričanje, da tudi Evropa nosi del krivde za vse, kar se je dogajalo na tem področju.

Prav s svojim vstopom v Svet Evrope bo Hrvaška dobila priložnost, da predstavi svoj položaj in potrebe, Evropa pa bo imela možnost izvajanja močnega vpliva neposredno na hrvaško oblast glede tistih področij, na katerih še ni dosegla ravni evropskih demokracij. Če želi podpreti razvoj demokracije, potem je prav vključitev Hrvaške v Svet Evrope najboljši način, da se pomaga in poišče obnašanje, ki bo v skladu s pravicami in obveznostmi, ki izhajajo iz tega članstva.⁸

Evropska unija v svojih kategorijah novih članov pušča možnost povezovanja Hrvaške z EU v obliki pridruženega članstva precej na obrobju, še dlje pa se nahaja eventualna včlanitev. V zadnjem času nastajajo celo nekateri modeli, ki tudi Jugoslavijo, Hrvaško in Bosno in Hercegovino postavljajo v isto kategorijo,⁹ veliko dlje od ostalih držav v tranziciji. Razlogi, vsaj kar se tiče Hrvaške, seveda niso gospodarske narave, pač pa ponovno politične, v želji, da se Hrvaško zadrži na določeni ravni (Larrabee 1994, 184), ki bo omogočala EU, da spremlja notranja gibanja in razmere. Postavljanje Hrvaške v isto skupino z ostalimi državami, je odprla tudi možnost nekakšne razrešitve v regionalnem paketu, ki je ponekod povezan tudi z Albanijo in Makedonijo.

Ta zahteva po regionalnem sodelovanju držav in vnaprejšnjim vzajemnem iskanju možnosti sodelovanja ter šele nato regionalnega sodelovanja z Evropo, je poudarjena kot možnost, ki ostaja temu delu Evrope.

Regionalno sodelovanje ima EU seveda kot zastavljen cilj svoje filozofske vizije povezovanja in se uporablja na vseh področjih. To je zahteva, da države določene regije najprej pokažejo svojo željo po konstruktivnem sodelovanju, da jo razvijajo v okviru regije in da po doseženih rezultatih lahko zahtevajo približevanje EU.

Vendar, če je ta vizija regionalnega sodelovanja v celoti pravilna, pa je potrebno upoštevati tudi posebnosti tega področja. Ta npr. ni enak baltskemu, srednjeevropskemu niti sredozemskemu. Gre za področje, na katerem je besnela vojna in kjer je še vedno zelo prepoznavno, kdo je začel to vojno in kdo je zanj najbolj odgovoren. Avtomatično izenačevanje vseh držav, iskanje oblik sodelovanja na

⁸ Zaradi želje pokazati bližino Hrvaške Evropi poudarjajo, da je Hrvaška srednjeevropska, sredozemska in podonavna država, s čemer se želi preseči vztrajno "poziranje" Hrvaške na Balkanu (Šimonović, I., Plenković, A. 1996, 5).

⁹ Takšno regionalno povezovanje se smatra v Hrvaški, ne upošteva vojne, ki se je šele končala ter ne pokaže dovolj občutka za temeljne hrvaške kulturne in zgodovinske razlike in, kar je zelo pomembno, poskuša oddaljiti Hrvaško od njenih glavnih in naravnih gospodarskih partnerjev (ibid, 7).

regionalni ravni in šele potem približevanje EU, ne ponuja ustreznih možnosti za vzpodbujanje hitrejših oblik povezovanja. V sedanjem položaju vsako vsiljevanje smeri in oblik povezovanja od zunaj sproža dvome in ni sprejeto kot dobronamerna sugestija, še posebno če se v isti skupini nahajata Jugoslavija in Hrvaška.

Glede na to, da je proces razdruževanja na tem območju potekal v vojni, rušenju, človeškem trpljenju in nesreči, se je nemogoče v tem trenutku spustiti v dirigirana povezovanja in združevanja, ki prav tako, po pravici ali ne, vzbujajo dvome, da se mogoče za njimi nahajajo neki drugi cilji. Dobri poznavalci evropske smeri delovanja bodo takoj ugotovili, da je regionalno povezovanje predpogoj kakršnega koli približevanja EU, vendar ima povezovanje v tej sredini po vojni povsem drugačen pomen. Hrvaška politika v svojih predlogih, ki govorijo o regionalnem sodelovanju, povezovanju in zbiranju, vedno vidi nevarnost pred neko novo obnovo Jugoslavije ali nastankom neke zveze, ki bi lahko spominjala nanjo. Celo povsem nenevarne teoretične ideje o nekakšni Evroposlaviji ali pa federaciji jadranskih držav so naletele na izjemno odklonilen sprejem na Hrvaškem, kar pomeni, da po komaj pridobljeni državnosti ni nikogar izven Hrvaške, ki bi lahko hrvaško politiko prisilil na nekakšno novo povezovanje, celo če bi za njim stale tudi vidne gospodarske prednosti.

Evropa mora razumeti to hrvaško občutljivost in težnjo, da samostojno pride do rešitev, ki bi se lahko izkazale kot najboljše za Hrvaško. Očitno je, da bo prišlo do nastanka in razvijanja oblik sodelovanja na tem območju, toda to je potrebno prepustiti državam na tem območju in njihovim ocenam trenutka in oblik povezovanja. Poskus vsiljevanja povezovanja lahko samo negativno vpliva in izzove nezaupanje do celotne zamisli povezovanja.

S sodelovanjem v vseh oblikah povezovanja in sodelovanja, ki so povezane z Evropo, hrvaška politika jasno kaže svojo željo in izraža opredeljenost za sodelovanje. Če pride do polnopravne vključitve v CEFTO, bo to hkrati nadaljnji dokaz hrvaške želje po povezovanju, prav tako pa bo to pokazalo tudi sedanjo zaželeno smer tega povezovanja.

Razvito hrvaško sodelovanje z Ameriko, ki se je posebej okrepilo po "Nevihti" in osvoboditvi Krajine, ter odnosi, ki se pogosto v uradnih hrvaških izjavah imenujejo strateško partnerstvo, vendarle ne morejo zamenjati Evrope. Ne samo da gre za teritorialno bližino, oziroma oddaljenost, pač pa tudi gospodarske povezave jasno pokažejo, da ima Hrvaška okoli 60% svoje trgovinske menjave s članicami EU, medtem ko v primeru ZDA ta znaša samo okoli 1%. Tu so prav tako tudi druga konkretna vprašanja, ki povezujejo Hrvaško z Evropo: tradicija, zgodovina, kultura in prav tako tudi konkretna vprašanja, ki zahtevajo rešitev - begunci, delavci na začasnem delu in množica turistov, ki prihajajo na Hrvaško iz držav EU.

Vse to jasno kaže, da povezovanje z Evropo ne more imeti nobene druge alternative. Možno je razpravljati o raznih smereh, toda niti ZDA niti na primer države CEFTE ali Vzhodne Evrope ne morejo Hrvaški nadomestiti Evrope. Zato bo tudi hrvaška politika morala poiskati pot za približevanje vsem evropskim telesom, ter v njih videti možnost za ustvarjanje novih odnosov na tem območju. Ker pa ima Hrvaška svojo vrednost tudi za Evropo, lahko pričakujemo, da bo imel ta proces dve smeri, skladni s svojim ciljem.

Zunanja politika in krepitev varnosti

Svoj boj za ustvarjanje samostojne in suverene države je hrvaški narod začel golorok in nepripravljen. Pri tem se je moral kosati s premočnim nasprotnikom: JLA in oboroženimi uporniški Srbi na Hrvaškem, vendar je nastajala tudi oborožena sila, ki je bila vse močnejša, visoko motivirana in vse bolj organizirana (Vukadinović, R. 1996, 31–155). Z ogromnimi napor, in navkljub embargu, je teklo opremljanje hrvaške vojske, ki je postopoma začela osvobajati zasedena področja. To so bili prvi koraki, ki so pokazali, da je hrvaška vojska pripravljena z orožjem vrniti okupirana področja in da mora biti proces osvobajanja Hraške izpeljan do konca tudi za ceno soočanja s kritikami mednarodne skupnosti.

Zunanja politika je v prizadevanju, da se končno reši prvo prioriteto vprašanje, povezano z narodnim obstojem in nacionalnim interesom hrvaške države, ustvarjala ugodne pogoje v zunanji obkrožitvi. Razvijanje prijateljskih odnosov z delom sosednjih držav je omogočilo oskrbovanje hrvaške vojske, mednarodna skupnost pa je v prvem obdobju pomagala pri utrditvi bojne črte, da bi kasneje pred naletom hrvaške vojske sile UNPROFOR-ja morale opustiti svojo vlogo zaščitnika upornikov.

Vendar pa je bil napravljen najpomembnejši korak v smeri ZDA, ki so – v okviru svoje strateške angažiranosti v jugovzhodni Evropi – dojele, da je Hrvaška glavni steber, na katerega se mora nasloniti ameriška politika. Hrvaška vojska je morala pomagati pri ustvarjanju zaveznitva z armijo Bosne in Hercegovine, da bi se tako zaustavilo Srbe v Bosni in Hercegovini in presekala njihova povezanost s Srbi v Krajini. Operacija "Nevihita" je osvobodila Krajino, izgnala in uničila srbsko oboroženo silo, oslabil obrambno črto Srbov v Zahodni Bosni in omogočila prihod ameriških sil v Bosno in Hercegovino. Brez "Nevihite" očitno ne bi bilo niti Daytona niti IFOR-ja.

Strateško partnerstvo, ki je bilo razvito na območju jugovzhodne Evrope med majhno Hrvaško in edino supersilo ZDA, seveda ne more ostati kot trajna in večna kategorija. V določenem časovnem razdobju pa je omogočilo projekcijo ameriške vloge v tej regiji, prav tako pa je prispevalo k uresničitvi bistvenih hrvaških ciljev: osvoboditvi Krajine, začetku mirne reintegracije Vzhodne Slavonije in oblikovanju Federacije v Bosni in Hercegovini, v kateri morajo imeti Hkrati enakopraven položaj.

Naslednji korak hrvaške politike je vstop v Partnerstvo za mir. Dosedanji odnosi Hrvaške z Jugoslavijo so bili razumljeni kot odprt konflikt, kar je vsekakor onemogočalo in oddaljevalo Hrvaško od Partnerstva. V svojih načelih za partnerstvo je NATO jasno postavil zahtevo, da mora imeti država, ki želi v njem sodelovati, urejene odnose na svojih mejah. Normalizacija z Jugoslavijo odpravlja sedaj tudi ta del, pri čemer je prepustila mirno reintegracijo Vzhodne Slavonije v področje hrvaške notranje politike. V Partnerstvu vidi Hrvaška svojo možnost za nadaljnje približevanje ne samo ZDA, ampak tudi evropskim državam, pri čemer se zaveda, da bi bilo to prav tako tudi veliko priznanje za vse, kar je Hrvaška že dosedaj storila. Hkrati bi vstop v Partnerstvo omogočil, da bi se okrepila lastna

varnost in ustvarili pogoji za enakopravno sodelovanje z ostalimi državami ter lažje pripravila možnost vstopa v NATO.

Za hrvaško kot majhno državo je očitno, da si v nekih prihodnjih pogojih ne more varnosti zagotoviti izključno z naslanjanjem na lastne sile.¹⁰ Prav tako tudi oblikovanje neke varnostne zveze, ki bi bila sestavljena iz dela držav v sosesčini, ne bi bila ustrezna opcija, zlasti po hudih vojnih izkušnjah. Samo celovit sistem varnosti, ki ima kontinentalne evropske oblike, lahko pomaga pri uresničevanju varnosti vseh držav, ki bi bile vključene v ta sistem.

V neki idealni strukturi, za katero bo najbrž potrebno več časa, bi bila OEVS, kjer je Hrvaška sicer dejavni udeleženec, lahko postavljena kot najvišja oblika politične zasnove temelja varnosti, medtem ko bi moral biti NATO izvršitelj vojaških zadev. Ta delitev na politično in vojaško razsežnost bi se seveda lahko še naprej obravnavala v prizadevanju EU, da razvije svojo lastno vojaško strategijo delovanja.¹¹ Vendar je v vsakem primeru za majhne države bistveno, da se uskladijo politična načela z možnostjo konkretne vojaške zaščite njihove varnosti. Majhna država, ki je kot Hrvaška imela tako težke izkušnje v procesu svojega nastajanja, pa se je pripravljena dejavno zavzeti za vsak sistem varnosti, ki ji bo zagotavljal miren obstoj in možnosti izboljševanja kvalitete življenja svojih državljanov. Nova Evropa, ki nastaja v tej smeri, tudi hrvaški politiki ponuja pogoje za razmišljanje o takšnih odnosih, v katerih bo njena prihodnost varnejša in znatno bolj vključena v evropski sistem, kot je bila to v dneh, ko je nastajala hrvaška država.

LITERATURA

- Bildt, C. 1996. Implementing the civilian tasks of the Bosnian Peace Agreement. NATO Review, september, 5, 3-6.
- Bučar, B. 1995. Slovenia, V: Political and Economic Transformation in East Central Europe, A. Neuhold, P. Havlik in A. Suppan (ur.). Oxford, 291-292.
- Carr, F., Ifantis, K. 1996. NATO in the New European Order. London, 143.
- Čučić, Lj. 1995. U.S. Foreign Policy and Croatia. Zagreb, 109-110.
- Klein, J. 1996. The Mandate of UNTAES Achievements and Problems. Eurobalkans, 22-23, 30-33.
- Grizold, A. 1996. Slovenia and European Security Integration, Peace and Sciences, let. XVII, september, 29.
- Larrabee, S. 1994. The Former Yugoslavia: Emerging Security Orientations. RAND, Santa Monica, 184.
- Larrabee, F.S. 1996. The Balkans, RAND. Santa Monica, 103.

¹⁰ Značilno je, da je kriza na tleh bivše Jugoslavije pospešila izjasnjevanje sosednjih držav za Partnerstvo za mir, toda okrepila je tudi njihovo odločenost za čim hitrejšo vključevanje v NATO. Primeru Romunije, ki je prva od bivših socialističnih držav pristopila k Partnerstvu za mir 1994. leta, so sledila že Bolgarija, Albanija, Slovenija in Makedonija. S tem je trenutno oblikovan NATOV ščit okrog Hrvaške, Bosne in Hercegovine in Jugoslavije (Carr, F., Ifantis, K. 1996, 143).

¹¹ Vrsta avtorjev se strinja, da je vendarle kriza na tleh bivše Jugoslavije zadala odločilen udarec ideji oblikovanja enotne zunanje politike in varnosti v okviru EU. Zato se tudi z velikimi dvomi gleda na možnosti stvarnega delovanja CFSP (Welsh, M. 1996, 124-125).

- Mearsheimer, J. in Van Evera, St. 1996. Partition is the Inevitable Solution for Bosnia. *The International Herald Tribune*, 25. september, 8.
- Sokolović, Đ. 1996. The Block Hole or the Big Bang. *Balkan Forum*, let. 4, 3, 157-158.
- Šimonović, I., Plenković, A. 1996. The Croatian European Policy. *Croatian International Relations Review*, let. II, 3, 5.
- Vrcan, S. 1996. War in Bosnia and Herzegovina. *Balkan Forum*, let. 4, 2, 94.
- Vukadinović, R. 1993. Croatian Foreign Policy, *Balkan Forum*, let. 1, št. 2, 163-187.
- Vukadinović, R. 1996. Security in the Area of Former Yugoslavia: Threats, Concerns, Doctrines and Structure of Military Forces, V: *Common Security Regimes in the Balkans*, ed. by Tsipis, K., Columbia, New York, 31-35.
- Zbornik Hrvatska I Ujedinjeni narodi, Zagreb 1996.
- Welsh, M. 1996. Europe United? The European Union and the Retreat from Federalism. London, 124-125.

ANALIZA VOJNE NA HRVAŠKEM

Povzetek. *Analiza vojne na Hrvaškem je opravljena s strateškega, organizacijskega, političnega in akcijskega vidika obeh vojskujočih se strani, z namenom, da bi poznavanje dejavnikov, ki povzročajo vojne, pomagalo mednarodni skupnosti omejevati ali preprečevati take pojave v prihodnje. Hrvaška in srbska stran sta kot vojskujoči se strani na Hrvaškem imeli zastavljene zelo različne politične cilje, hrvaška stran v smeri suverenosti in politične neodvisnosti, srbska stran pa v smeri vzpostavljanja države vseh Srbov. V vojaškem strateškem pogledu je srbska stran, ki so jo sestavljali hrvaški Srbi, JLA in paravojaške prostovoljske formacije iz Srbije, uporabljala strategijo spopadov nizke in srednje intenzivnosti in v okviru tega strategijo odpornišтва, ki je obsegala faze: latentnega ali začetnega odpornišтва, gverilske vojne, manevrske vojne. Hrvaška stran dolgo ni imela izdelane obrambne strategije, nagibala pa se je k reševanju krize s čimmanj žrtvami. Iz začetne strategije vseljidske obrambe je prešla kasneje v strategijo držane obrambe s strogo centralizacijo in profesionalizacijo. Vojna se je končala s popolnim porazom srbske strani po štirih letih bolj ali manj intenzivnih oboroženih spopadov.*

Ključni pojmi: *Vojna, Hrvaška, Srbi, politična, strateška, organizacijska in akcijska analiza.*

Uvod

Vojno na Hrvaškem, ki je posebnost v mnogih ozirih, je potrebno znanstveno raziskati, spoznanja pa približati vsem tistim, ki lahko dosežejo, da bi izkušnje iz te vojne bile uporabljene kot oblika preventive pred bodočimi spopadi v svetu. Izkušnje iz vojne na Hrvaškem so lahko koristne tudi za druge države pri oblikovanju njihove obrambne strategije ter pri izgradnji obrambnega sistema. V tem smislu bodo v nadaljnji analizi obdelani štirje vidiki delovanja obeh vojskujočih se strani: politični, strateški, organizacijski in akcijski.

¹ dr. Siniša Tatalović je docent na Fakulteti političnih znanosti v Zagrebu, hrvaško vojno je analitično spremljal ves čas njenega poteka v hrvaškem dnevnem časopisu, je avtor knjige *Manjinski narodi i manjine u Zapadnoj demokraciji* (Prosvjeta, Zagreb 1995), kot obrambni ekspert sodeluje s Katedro za obramboslovje na Fakulteti za družbene vede, kjer je leta 1996 tudi predaval. Pričujoči članek je nastal kot študijsko gradivo za slušatelje predmeta Polemologija.

Družbene spremembe na ozemlju nekdanje SFRJ, še posebej dogodki konec šestdesetih in na začetku sedemdesetih let, ustava iz leta 1974, demokratične spremembe v Sloveniji in na Hrvaškem ter uvajanje političnega pluralizma in večstrankarstva so ogrozili dotedanje politične dosežke, združene pod skupno kraljico "bratstva in enotnosti". Spremembe so bile med drugim usmerjene v nacionalno in republiško emancipacijo, ki je bila v nasprotju z večnacionalno federacijo. Tem procesom so se najbolj uprle dogmatske sile v zvezni vojski² in v federalnem državnem aparatu, ki so se postavile v bran centralistično organizirane federacije. Takratni zvezni sekretar za ljudsko obrambo, general Veljko Kadijević, je tedaj rekel: "Takrat ko se je šlo na večstrankarski sistem v Jugoslaviji, je to pomenilo definitiven konec Jugoslavije v dotedanjih mejah. Mi smo to naše predvidevanje jasno in javno sporočali, o čemer sem predhodno že govoril. Izrazit primer takega sporočila je bil na sestanku armadnega vodstva z vodstvom Socialistične republike Hrvaške v Zagrebu mesec dni pred večstrankarskimi volitvami na Hrvaškem. Takrat smo jim naravnost rekli, da bodo oni – takratno vodstvo SR Hrvaške – pripeljali ustaše na oblast na Hrvaškem. Oni so se na to odzvali, vendar se niso preveč vznemirili" (Kadijević 1993, 92).

Po večstrankarskih volitvah v Sloveniji in na Hrvaškem ter po razglasitvi njune neodvisnosti v juniju 1991 je federalni vrh s pomočjo JLA začel vojno najprej proti Sloveniji in kmalu zatem še proti Hrvaški. V vojni proti Hrvaški so se na strani JLA vojskovali tudi paravojaške sile dela upornih Srbov iz Hrvaške. Takšno možnost je že pred vojno napovedal vodja Srbske demokratske stranke (SDS)³ na mitingu v zahodni Slavoniji v Voćinu na začetku leta 1991: "Če pride do vojne med hrvaško državo in med srbskim narodom, bo to pomenilo vojno med hrvaško državo in JLA" (Vjesnik, 21.1.1991, 6).

Na Hrvaškem je bilo konec osemdesetih let v procesu demokratizacije ustanovljenih blizu petdeset strank, večina med njimi je imela nacionalno osnovo. Na prvih večstrankarskih volitvah, ki so potekale od 22.4. do 17.5.1990, je premočno zmagala Hrvaška demokratična skupnost (HDZ)⁴, ki je najbolje izrazila interese večine Hrvatov v domovini in v izseljenstvu. HDZ je imela poslansko večino in njen nastop pri prevzemanju oblasti je bil zelo nacionalno in čustveno nabit. To je povzročilo strah pred potezami nove oblasti doma in po svetu. Hrvaška oblast se

² Jugoslovanska ljudska armada (JLA) je po razpadu Zveze komunistov Jugoslavije izgubila ideološko osnovo, z razpadom SFRJ pa je izgubila tudi materialno in prostorsko osnovo. S tem je prenehala potreba po njenem obstoju. Ker je šlo za približno 150.000 ljudi, od tega 50% profesionalcev, med katerimi so bili v večini Srbi, Črnogorci in Jugoslovani, lahko razumemo njihov strah za obstanek. Mnogi med njimi so se bili pripravljeni vojskovati za ohranitev SFRJ.

³ Srbska demokratska stranka je bila ustanovljena v Kninu 17.2.1990. Na prvih demokratičnih volitvah na Hrvaškem leta 1990 je stranka dobila pet poslanskih mest, vendar se je kmalu umaknila iz hrvaškega parlamenta. Vodstvo stranke je vzpodbujalo Srbe na Hrvaškem k nepriznavanju hrvaške oblasti ter na ozemeljsko odcepitev "srbskih" krajev od Hrvaške, na ustanovljanje srbskih avtonomnih ozemelj na Hrvaškem (SAO Krajina, Knin, 22.12.1990; SAO Zahodna Slavonija, 13.8.1991; SAO Vzhodna Slavonija, Baranja in zahodni Srem, 26.2.1991, ki so se kasneje razglasile za Republiko Srbsko Krajino).

⁴ Hrvaška demokratična skupnost je bila ustanovljena 17.6.1989 v Zagrebu, 22.11.1989 je objavila svoj program, prvo skupščino pa je imela 24. in 25.2.1990 v Zagrebu. Po tej skupščini je Ivica Račan, predsednik Socialdemokratske stranke Hrvaške, HDZ imenoval "stranko nevarnih namenov".

je znašla pod pritiskom zunanjih političnih sil, ki so bile za ohranitev SFRJ, ter pod pritiskom nezadovoljnega dela hrvaških Srbov in nereformiranih komunistov. Njihovo nezadovoljstvo se je povečevalo zaradi novega hrvaškega duha, odpiranja razprave o drugi svetovni vojni ter zaradi medijske predstavitve nove hrvaške identitete.⁵

Politični cilji vojskujočih se strani

Hrvaška stran

Kratkoročni in dolgoročni osnovni politični cilj nove hrvaške oblasti je bil vzpostavitev samostojne in suverene hrvaške države. Najprej je bila sprejeta nova hrvaška ustava (22.12.1990), v kateri je bila Hrvaška opredeljena kot "nacionalna država hrvaškega naroda in država pripadnikov drugih narodov in manjšin, ki so njeni državljani: Srbov, Muslimanov, Slovencev, Čehov, Slovakov, Italijanov, Madžarov, Židov in drugih, ki se jim jamčita enakopravnost z državljani hrvaške narodnosti in uresničitev nacionalnih pravic v skladu z demokratičnimi normami OZN in državami svobodnega sveta" (Narodne novine 56/1990, 1237). Nova hrvaška oblast se je zavedala, da ne bo možno takoj in v celoti oblikovati samostojne in suverene države, zato se je z drugimi republikami SFRJ pogajala o konfederalni osnovi države, obenem pa je začela s pripravami na oboroženo organiziranje hrvaškega naroda.

101

Srbska stran

Nacionalna politika Srbije, vodstvo JLA in vodstvo upornih Srbov na Hrvaškem so imeli drugačne politične cilje, ki so jih določili v štirih različicah:

1. Z uporabo dotedanje konstitutivnosti Srbov na Hrvaškem preprečiti možnost osamosvojitve Republike Hrvaške in jo zadržati v novi jugoslovanski federaciji;
2. če prvi cilj ni možen, je potrebno z oboroženim bojem okupirati del hrvaškega ozemlja na liniji Karlobag-Ogulin-Karlovac-Virovitica, ga državno organizirati in priključiti k drugim "srbskim državam";
3. če tudi drugi cilj ni možen, je potrebno s pomočjo JLA in lokalnega srbskega prebivalstva okupirati čim večji del hrvaškega ozemlja, ga predati zaščiti mednarodne skupnosti za čim dalj časa oziroma dokler se ne ustvarijo pogoji za njegovo aneksijo;
4. če ni možno doseči niti tretjega cilja, potem je potrebno zaščititi srbsko prebivalstvo, vključno z njegovim umikom s hrvaških ozemelj v Jugoslavijo, s čimer bi se popravila tamkajšnja slaba demografska situacija.

Analiza vojaško-političnih dogodkov v zadnjih šestih letih kaže, da so bili ti cilji oblikovani že na začetku, vendar so se kot operativni cilji vzpostavljali postopno, v skladu s stanjem na vojskovališču in z mednarodnimi okoliščinami.

⁵ O tem več v: Tatalović Siniša, *Peaceful Solutions of Conflicts in Croatia: Case Study of Gorski Kotar, Peace and the Sciences*, št.6/1996, str.38-39.

Nekateri srbski avtorji govorijo samo o enem cilju, denimo Konstantin Obradović ob srbski zavrnitvi načrta Z-4: "Od vsega začetka spora imajo krajinski Srbi očitno samo en javno razglašen cilj – odcepitev od Hrvaške in združitve z drugim delom srbskega naroda v okviru obnovljene, pa četudi "skrajšane" Jugoslavije, oziroma, v pričakovanju primernih pogojev – lastno neodvisno državo" (Obradović *Međunarodna politika* 1031/1995, 3).

Vojaške strategije vojskujočih se strani

Odporniška vojaška strategija

Vojna na Hrvaškem je pokazala, da je srbska stran, ki so jo sestavljali hrvaški Srbi, JLA in paravojaške prostovoljske formacije iz Srbije, uporabljala strategijo spopadov nizke in srednje intenzivnosti in v okviru tega strategijo odpornosti.⁶ Za spopad nizke intenzivnosti lahko rečemo, da predstavlja sintezo osnovnih dejavnikov oboroženega in neoboroženega boja kot nasilnih sredstev.

Ravno zaradi uporabe strategije spopada nizke intenzivnosti je bilo dolgo težko določiti, ali gre na Hrvaškem za dejansko vojno. Ta strategija izhaja iz starega strateškega načela, da se glede na obseg cilja, ta pa izhaja iz velikosti interesa, določajo ustrezna sredstva. Pri uporabi vojne strategije so ta sredstva lahko prepoznavna, ker so vojaška, pri strategiji spopadov nizke intenzivnosti pa se pojem sile širi vsebinsko in količinsko. Uporabljena sredstva so lahko vojaška ali nevojaška, pa tudi kombinacija enih in drugih se pojavlja v različnih oblikah in intenzivnosti.

Ena od najvažnejših vsebin srbske strategije vojne na Hrvaškem je bilo vzpodbujanje, organiziranje, razvoj in podpora odpornosti⁷ s strani zunanjih dejavnikov. Za razvoj odpornosti morajo obstajati določeni splošni pogoji, kot so: nizka izobrazbena raven prebivalstva, nizka raven tehnološkega znanja in veščin, ki povzroča strah pred hitrimi spremembami, primitivno kmetijstvo, obstoj elite, ki ne želi deliti ali predati oblasti, nesposobnost vlade, da bi zadovoljila potrebe celotnega prebivalstva. Vsi ti pogoji so na začetku devetdesetih let v določeni meri obstajali tudi na Hrvaškem. Poleg pogojev za razvoj odporniškega gibanja je vodstvo gibanja skrbelo tudi za njegovo usmerjanje proti vladi, ki naj bi bila izvor narodovega občutka ogroženosti. Vodstvo gibanja je svoje ideje o boljši prihodnosti in upravičenosti nasilja oblikovalo v politični strategiji Srbske demokratske stranke. Stranka je pri postavljanju konkretnih zahtev hrvaški vladi izhajala iz glo-

⁶ Ta strategija je podrobno obdelana v vojaških učbenikih in pravilih večine modernih armad, vključno z JLA, predstavlja pa enega osnovnih načinov vodenja vojne v sodobnih pogojih. Strategija spopadov nizke intenzivnosti je podrobno razdelana v ameriški vojaški literaturi, denimo v bojnem priročniku ameriške kopenske vojske FM 100-20 – Low Intensity Conflict, Headquarters Department of the Army, Washington, 1988.

⁷ S pojmom uporništvom mislimo na poskus neke organizirane skupine, da prebivalstvo države ali njenega dela vzpodbudi k nasilnemu zavračanju obstoječe oblasti. Motivni takšne skupine so lahko številni: etnični, ideološki..., med cilje njenega delovanja pa vsekakor sodi nasilno prevzemanje oblasti.

balnih ciljev srbske nacionalne politike, zahtevala pa je vse od kulturne avtonomije do odcepitve Republike Srbske krajine od Hrvaške.

Na uspešnost odporikov je vplivala tudi politična klima v državi. Namreč, tudi ko je prebivalstvo občutljivo in ko obstaja dejavnik odporiškega vodstva, to še ni nujno dovolj za uspešen razvoj odporništva, še posebej če vlada učinkovito upravlja s celotnim ozemljem. Nova hrvaška oblast ni bila sposobna učinkovito upravljati z vsemi družbenimi funkcijami ter na vseh področjih, kajti prišlo je do velike menjave oblasti v zakonodajnem smislu in v upravnem aparatu.

Strategija dela odporiških Srbov je vključevala tako nenasilna sredstva kot tudi uporabo nasilja. Najprej so uporabljali metode, ki so legalne v okviru obstoječega političnega sistema in niso nasilne. V glavnem je šlo za organizacijo politične stranke SDS, o razvoju oboroženih dejavnikov pa ni bilo govora. Zatem je sledila faza uporabe nasilja, vključno z oboroženim nasiljem. Odporiško gibanje je poskušalo ustvariti nevarne razmere, v katerih bi že en incident lahko bil povod za upor prebivalstva proti hrvaški vladi. V organizacijskem smislu sta se postopoma združevala strankarski in oboroženi dejavnik, vrhovno strankino vodstvo pa je dobilo dvojno vlogo – politično upravljanje (SDS) in upravljanje z oboroženimi dejavniki (oficirji JLA in TO). Nastajati so začele množične organizacije (vaške straže, nepolitične organizacije), potekale pa so tudi aktivnosti za oboroženi nadzor na določenih ozemljih (barikade, straže, patrolje, mitingi).

Organizacijski cilj vseh teh dejavnosti je bil oblikovati kompleksno politično strukturo, ki bi se z množičnimi civilnimi organizacijami in oboroženimi dejavniki zoperstavila vladnim silam. Najvišji cilj je bilo vzpostavljanje vlade pod nadzorom odporiške stranke na delu državnega ozemlja.

Vojna na Hrvaškem je glede na razvoj strategije srbskega odporništva potekala v treh fazah: 1. faza – latentno ali začetno odporništvo, 2. faza – gverilska vojna, 3. faza – manevrska vojna (glej tudi: Tatalović, Politička misao 4/1994, 18-19).

Faza latentnega ali začetnega odporništva

Na začetku odporništva je subverzivna dejavnost predstavljala samo potencialno nevarnost, kasneje pa je prihajalo do vse več incidentov in to na organiziran način. V tej fazi ni prišlo do nasilja v večjem obsegu, pač pa so odporniki:

- izhajajoč iz svojega relativno slabega položaja samo načrtovali in organizirali svojo kampanjo, določali področja, ki bodo izhodiščni objekti njihove dejavnosti, oblikovali ideološke osnove boja ter določali odnose znotraj svojega odporiškega vodstva;
- načrtovali psihološko delovanje in operacije, utrjevali lojalnost svojega prebivalstva odporiškim ciljem;
- ko so se dovolj okrepili, da so lahko izvajali akcije tudi izven svoje organizacije, so infiltrirali svoje člane v organe lokalnih oblasti, v ekonomske in družbene organizacije ter izzivali administrativne sposobnosti hrvaške vlade;
- rekrutirali, organizirali in usposabljali oborožene dejavnike;

- načrtovali izvajanje napadov na policijske postaje ter druge teroristične dejavnosti ter manjše vojaške akcije, da bi vplivali na svoje nezadovoljno prebivalstvo ter preizkušali sposobnost hrvaške vlade pri zagotavljanju javnega reda in zakonitosti;
- vzpostavljali osnove za obsežno zunanjo materialno pomoč.

Faza gverilske vojne

Faza gverilske vojne je v razvoju srbske vojaške strategije na Hrvaškem nastopila tedaj, ko je odporniško gibanje dobilo zadostno lokalno in zunanjo pomoč ter začelo izvajati organizirano gverilsko vojskovanje in nasilje proti hrvaškim silam in proti civilnemu prebivalstvu. Značilnosti te faze so:

- dejavnosti iz prve faze se nadaljujejo in širijo, okrepljen je politični in vojaški nadzor odpornikov nad ozemljem in prebivalstvom;
- če je vojna situacija ustrezala, so odporniki na ozemljih, na katerih so dominirali, vzpostavili odporniško vlado s svojimi organi oblasti. Na ozemljih, ki še niso prišla pod nadzor odpornikov, so poskušali nevtralizirati dejanske in potencialne opozicijske skupine ter okrepiti infiltriranje odpornikov v organe oblasti. Z uporabo terorja in z zagroženimi gverilskimi akcijami so zastraševali prebivalstvo;
- osnovni cilj vojaških akcij je bil nadzirati dodatna ozemlja. Hrvaška vlada je bila prisiljena koncentrirati svoje oborožene in druge obrambne sile za istočasno zaščito vseh pomembnih točk. Odporniške sile so skušale prisiliti vladne sile v organiziranje in izvedbo statične obrambe, preprečevale so uporabo komunikacij, jih uničevale, plenile in uničevale so vladne oskrbovalne vire.

Faza manevrske vojne

Delovanje srbskih sil je iz prve in druge faze prešlo v tretjo fazo, ko so imele toliko vojaških sil, podporo prebivalstva in ustrezno zunanjo vojaško in drugo pomoč, da so lahko začele voditi manevrsko vojno proti vladnim silam. Delovanje srbskih sil je bilo usklajeno z delovanjem JLA, šlo pa je predvsem za:

- nadaljevanje in širjenje dejavnosti iz prve in druge faze;
- uporabo večjih enot srbskih sil in JLA v boju proti vladnim policijskim in vojaškim silam za zavzemanje ključnih zemljepisnih objektov, pomembnih za uresničevanje političnih ciljev.

Srbske sile so prisilile hrvaške sile k začasnemu vojaškemu umiku z dela državnega ozemlja, odporniki pa so začeli z dejavnostmi konsolidacije. Pri tem so onemogočali morebitne sovražnike, vzpostavljali so dodatne nadzorne mehanizme nad prebivalstvom in nad ozemljem ter oblikovali civilno oblast.

Organizacije srbskih sil na Hrvaškem

Srbske sile so sestavljali: strankarski in upravni aparat, množične civilne organizacije in vojaške sile.

1. Strankarski in upravni aparat je imel nalogo centralizirano določati politiko in izvajati nadzor nad njenim uresničevanjem. Stranka in njeni organi oblasti so upravljali z vojaškimi silami in z množičnimi civilnimi organizacijami. Znotraj stranke (SDS) so obstajale čvrsta disciplina, hierarhija in subordinacija. Vrh stranke je bil povezan z zunanjimi centri moči, ki so skrbeli za različno pomoč srbskim

silam na terenu. Člani upravnega aparata na ozemlju, ki so ga nadzirali odporniki, so bili obenem tudi najbolj izpostavljeni člani odporniške stranke.

2. Množične civilne organizacije so bile eno od osnovnih sredstev, s katerim so odporniki nadzirali civilno prebivalstvo. Te organizacije so uporabljali za zbiranje obveščevalnih podatkov, za oskrbovanje vojaških formacij, za rekrutiranje novih borcev in podobno. Tako so poskušali v službo odporniške stranke spraviti čimvečje število posameznikov, pri čemer nekateri niso niti vedeli, da služijo odporniškemu gibanju. Obstajali so trije tipi množičnih organizacij: ljudske organizacije, posebne interesne skupine in lokalna srbska milica, ki je veljala za del množičnih civilnih organizacij. Njena naloga je bila zavarovati srbsko prebivalstvo pred nadzorom hrvaške vlade.

3. Vojaške sile so bile eno od glavnih sredstev za doseg ciljev boja. Srbske vojaške sile so bile sestavljene iz dveh osnovnih delov: iz glavnih in iz regionalnih sil.⁸ Glavne sile so sestavljali dobro usposobljeni in visoko motivirani vojaki (tudi plačanci), ki so bili organizirani v elitne bojne enote. Glavne sile so bile pod nadzorom enega centra, to je poveljstva. Te sile so bile v glavnem preoblikovana JLA s področja Hrvaške in deli teritorialne obrambe. Regionalne sile je popolnjevalo pretežno lokalno prebivalstvo, ki se je rekrutiralo neposredno iz množičnih civilnih organizacij, lokalne milice in iz Teritorialne obrambe. Regionalne sile so svoje delovanje omejevale na lokalno skupnost in na manjše ozemlje. Njihova ključna naloga je bil nadzor lojalnosti civilnega prebivalstva odporniškemu gibanju.

Vojska Republike Srbske Krajine je po stabilizacije frontne črte imela skupaj 55.000 ljudi, od katerih je bilo 40.000 ljudi sposobnih sodelovati v boju s hrvaškimi silami v polnem zamahu. Služenje vojaškega roka je bilo organizirano v kopenskih in zračnih silah, ki so bile razporejene na 12.000 km² hrvaškega ozemlja, v rokah so imele fronto v dolžini 600 km proti Hrvaški in okrog 100 km proti Cazinski krajini. Kopenske sile so bile organizirane v 5 vojaških korpusov, 16 pehotnih brigad (vsaka je štela po 3000 ljudi) in 3 tankovske bataljone. Okrog 12.000 vojakov je bilo razporejenih v vzhodni Slavoniji, organizirani pa so bili v Vzhodnoslavonski korpus s sedežem v Vukovaru. Banijski korpus z 10.000 ljudmi je imel sedež v Petrinji, zadolžen pa je bil za obrambo Banije. Korpus je bil sestavljen iz treh pehotnih brigad, razporejenih na področju Dvora na Uni, Kostajnice in Gline. Kordunski korpus s sedežem v Vrginmostu je bil sestavljen iz treh pehotnih brigad oziroma skupaj 9000 ljudi. Liški korpus s sedežem v Udbini je imel okrog 8000 ljudi, organiziranih v 3 pehotne brigade, razmeščen pa je bil na področju Korenice, Lapca in Plaškega. Najmočnejši je bil Kninski korpus, ki je štel 12.000 ljudi, sedež je bil v Đevrskah, brigade pa je imel razmeščene v Obrovcu, Benkovcu, v Škabrnjah in v Kninu (Vego, Jane's Intelligence Review, 10/1993, 438-445).

⁸ Do julija 1991, ko je izbruhnila vojna na Hrvaškem, so srbske sile imele 12 000 ljudi. V tem obdobju so skupne sile JLA na ozemlju Hrvaške šttele približno 70 000 vojakov, od tega 15 000 v Kninskem korpusu. Po izbruhu vojne so se sile JLA vse bolj razporejale na področja z absolutno ali relativno srbsko večino, medtem ko so bile 4 pehotne brigade razporejene v obsejno območje vzhodne Slavonije in Baranje. Te sile so imele 70 tankov za opravljanje izvidnic na terenu, 178 srednjih tankov in 200 artilerijskih sredstev. Na tem območju je bilo še 870 prostovoljcev iz Srbije, medtem ko je bilo 30 000 prostovoljcev v pripravljenosti.

Hrvaška obrambna strategija

Hrvaška na začetku leta 1991 še ni imela jasno definirane obrambne strategije za svoje državno ozemlje, pač pa je imela izdelanih nekaj različic zoperstavljanja JLA in srbskim silam na Hrvaškem. Ena od teh različic je bila tudi vojaške narave, zaradi česar je Hrvaška že takoj po političnih spremembah leta 1990 pospešeno povečevala svojo vojaško moč. Na začetku se je kot povsem razorožena država opirala predvsem na policijske sile in na skromne vojaške sile. Z nastankom in razvojem vojske ter obrambnega sistema se je oblikovala tudi obrambna strategija, ki so jo omejevali naslednji dejavniki: državna politika, vojaška strategija nasprotnika in mednarodna obkrožitev.

Državna politika je bila usmerjena k ustvarjanju samostojne in suverene države s čim manj človeškimi in materialnimi izgubami, pri čemer naj bi bila uporabljena kombinacija diplomatskih in vojaških aktivnosti. Pri iskanju možnih različic obrambne strategije se je hitro pokazalo, da strategija splošne ljudske obrambe ali vseljudske obrambe ne pride v poštev, ker bi zahtevala prevelike izgube človeškega potenciala, žrtve med civilnim prebivalstvom in uničenje gospodarstva. Vendar je Hrvaška leta 1991 v vojno morala vstopiti s skromnimi obrambnimi zmoglostmi, zato je, da bi nadoknadila vojaško-tehnično inferiornost, uvodoma sprejela strategijo vseljudske obrambe, ki pa jo je v nadaljevanju vojne vse bolj opuščala in nadomeščala s strategijo državne obrambe. To je videti tako iz načina oboroževanja kot tudi iz profesionalizacije hrvaške vojske ter skrajne centralizacije v odločanju.

Vojaška strategija nasprotnika je najbolj vplivala na hrvaško obrambno strategijo. JLA, ki je hotela obraniti celovitost države, ni mogla uporabiti strategije splošne ljudske obrambe, čeprav je bila takrat še v veljavi. Ta strategija namreč ni bila primerna za notranje spopade. Zato je morala zelo hitro pripraviti novo strategijo in ji prilagoditi vojaške potencialne. Tako je JLA defenzivno strategijo zamenjala z ofenzivno strategijo, ki jo je dopolnila s strategijo spopadov nizke (manj srednje in velike) intenzivnosti. Čas, ki sta ga za uvajanje sprememb potrebovali JLA in srbska stran, je bil priložnost za hrvaško stran, da bi popravila svojo obrambno pozicijo.

Mednarodna skupnost je pokazala svoje zanimanje za zaustavitev vojne na Hrvaškem s pošiljanjem sil UNPROFOR. Vpletanje mednarodnih dejavnikov v vojno na Hrvaškem je vplivalo tako na obrambno strategijo Republike Hrvatske kot tudi na obnašanje srbske strani. Hrvaška državna politika je s sprejemanjem sil UPROFOR na svoje ozemlje želela zaustaviti vojne spopade in hitreje vključevati začasno zasedena ozemlja v svojo sestavo. Tej državni politiki se je morala prilagoditi tudi obrambna strategija. Na nasprotni, srbski strani so prihod mednarodnih sil razumeli kot možnost dolgoročne zamrznitve obstoječega stanja do takrat, ko bodo ustvarjeni ustrezni pogoji za izločitev njihovih področij iz Republike Hrvaške. Takšno stališče srbskih sil in neučinkovitost mednarodne skupnosti ter sil UNPROFOR sta vplivala na nove pristope v hrvaški obrambni strategiji. Poleg političnih sredstev je Hrvaška namreč začela proučevati tudi vojaško možnost za povrnitev zasedenih področij v svojo ustavno ureditev. Krepila

je svojo obrambno moč in vojaško-politični položaj, s čimer je silila srbsko stran v večjo kooperativnost v pogajanjih.

Struktura hrvaške obrambe

Nova hrvaška oblast je zelo hitro spoznala, da ne more več računati na Teritorialno obrambo, ki je bila tik pred volitvami leta 1990 popolnoma razorožena.⁹ Zaradi tega hrvaška vlada ni niti poskušala organizirati Teritorialne obrambe kot svoje vojske, pač pa je uporabila takratne zakonske možnosti in okrepila policijske sile, ki so maja 1990 štejele okrog 16.000 ljudi. Policija je bila takrat sestavljena iz rednih, specialnih, obmejnih in antiterorističnih skupin. Specialne enote so se organizirale na principu vojske, z vojaško disciplino in vojaškim usposabljanjem. V velikih mestih so bile v okviru policije organizirane stalne brigade. Policijske sile so bile slabo oborožene, zaradi česar so poskušali nabaviti čimveč kvalitetnega orožja iz dostopnih virov. Policijske sile so dokaj hitro rekrutirale nove pripadnike, tako da so kmalu narasle na 45.000 ljudi, od česar je bilo v osnovni policiji 21.360 ljudi, v specialnih enotah 1100 ljudi, v rezervnih enotah pa 22.900 ljudi. Te sile niso zadoštvale za učinkovito obrambo, zato je Hrvaška organizirala nove enote z imenom Narodna zaščita, ki so bile osnovane na že obstoječi organizaciji civilne zaščite. Enote Narodne zaščite so se začele ustanavljati 7. aprila 1991 po vseh hrvaških mestih in vaseh, imele pa so naloge neoboroženega zoperstavljanja nasprotniku, logistiko, z oboroževanjem pa so postale sposobne tudi bojno delovati. Osnovni cilj Narodne zaščite je bil ustvariti oborožene enote, ki bi lahko postale del oborožene sile, ko bi to zakonsko bilo možno. Enote so imele uniforme in posebne oznake, vključevale pa so prostovoljce med 18 in 35 letom starosti, organizirane so bile v klasične vojaške formacije: desetine (10 ljudi), vode (30 ljudi), čete (90 ljudi), bataljone (300 ljudi) in brigade (1000 ljudi) (glej tudi: Javorović 1995, 158).

Spomladi 1991 je Hrvaška prenehala s pošiljanjem spiskov rekrutov za popolnjevanje JLA. Takoj zatem, to je 12. aprila 1991, je bil osnovan Zbor narodne garde – ZNG pod vodstvom Ministrstva za obrambo, javnosti pa je bil prvič predstavljen 28. maja 1991.¹⁰ Na začetku vojne, to je konec julija 1991, je Zbor narodne garde štel 10.000 ljudi, medtem ko je bilo pod poveljstvom Ministrstva za notranje zadeve 40.000 ljudi (aktivnih in rezervnih skupaj). Specialne in antiteroristične enote so

⁹ Veljko Kadijević je pojasnil, zakaj je bila Teritorialna obramba razorožena, z naslednjimi besedami: "Teritorialno obrambo je treba maksimalno paralizirati v tistih delih države, kjer bi lahko služila kot osnova za oblikovanje vojske secesionističnih republik oziroma secesionističnih sil. S tem namenom je bila vsa Teritorialna obramba razorožena, še preden so se začeli vojaški spopadi v Jugoslaviji. S pomočjo dela starešin v TO smo poskušali Teritorialno obrambo držati izven nadzora secesionističnih političnih vodstev. V tem smo delno uspeli, povsod pa bolj kot v Sloveniji. Razumljivo je, da smo teritorialno obrambo srbskih delov na Hrvaškem in v Bosni in Hercegovini uporabili v delovanju skupaj z JLA" (Kadijević 1993, 94).

¹⁰ Potreba po vodenju učinkovite vojne je vplivala tudi na sprejem novega Zakona o obrambi 26. junija 1991, s katerim so bile vzpostavljene formalne predpostavke ustroja Hrvaške vojske. Na podlagi Zakona o obrambi je bilo 30. julija 1991 ustanovljeno Poveljstvo Zbora narodne garde, 1. septembra 1991 ustanovljeni Centri za usposabljanje častnikov Hrvaške vojske, 11. septembra 1991 Hrvaška vojna mornarica, 21. septembra 1991 pa Glavni štab Hrvaške vojske, ter 1. oktobra 1991 vojaško teritorialni ustroj Hrvaške vojske.

šte 4000 ljudi, Narodna zaštita pa je štela 90.000 ljudi. Zbor narodne garde je bil organiziran v 4 brigade s po tremi do štirimi bataljoni. Vsak bataljon je imel 4 do 5 čet s po 80 ljudi. Te enote so šle skozi prve spopade z JLA. S potekom vojne je Hrvaška vojska vse bolj naraščala, opremljala se je z materialom in se krepila, tako da je ob podpisu Sarajevskega premirja 2. januarja 1992 že štela blizu 200.000 mož. Od tedaj dalje se je Hrvaška vojska, ki je uspela zaustaviti napredovanje srbskih sil in JLA, reorganizirala, opremila in številčno do trikrat zmanjšala.

Hrvaška vojska je zabeležila prve vojaške uspehe v septembru 1991, ko je pripravila blokado 40 vojašnic JLA na ozemlju Republike Hrvaške.¹¹ Osvajanje vojašnic je omogočilo hrvaški vojski drugačne pogoje vojskovanja, kar se je kmalu pokazalo na terenu. H krepitvi Hrvaške vojske je pripomogel tudi poziv častnikom in vojakom v JLA, objavljen septembra 1991, da se priključijo Hrvaški vojski. Položaj na bojišču se je začel popravljati po oblikovanju koalicijske vlade (septembra 1991), ko je ustanovljen Glavni štab Hrvaške vojske in šest operativnih con.¹² Konec leta 1991 je bila Hrvaška vojska organizirana v 63 brigad in v veliko število samostojnih enot. Vsaka brigada je štela okrog 3000 ljudi, tem silam pa je treba dodati še 30.000 policistov, od katerih jih je 5000 sodelovalo v oboroženih spopadih po vsej Hrvaški. Kmalu po podpisu sarajevskega premirja se je Republika Hrvaška odločila za zmanjševanje svojih vojaških enot in skupnega števila vojakov. Na začetku aprila 1992 je prišlo do bojov v sosednji Bosni in Hercegovini, Hrvaška vojska je začela odpuščati svoje pripadnike, ki so bili po poreklu iz te države ter ob tem tudi razporedila relativno veliko število bojnih potencialov v sosednjo BiH. Pomoč hrvaškemu narodu v Bosni in Hercegovini je vključevala pomembno logistično in finančno pomoč.

Cilj preoblikovanja Hrvaške vojske po letu 1992 je ustvariti vojsko po izraelskem, ameriškem, nemškem in francoskem modelu. Ta proces naj bi vodil do vojske, sestavljene iz elitnih enot profesionalnih vojakov, tradicionalnih bojnih enot teritorialnega tipa, enot popolnjenih z rekruti na služenju vojaškega roka in enot, ki jih popolnjujejo rezervni vojaki.

Potek in faze vojne na Hrvaškem

Faza političnih in vojaških priprav na vojno (22.4.1990 do 26.6.1991)

Del Srbov na Hrvaškem se je začel pripravljati na oboroženi odpor že pred večstrankarskimi volitvami na Hrvaškem. Vodstvo srbskih prostovoljskih enot na

¹¹ V usklajenih akcijah je bilo zavzetih 36 vojašnic, štiri pa niso bile osvojene (Petrinja, Mirkovci, Vukovar in Karlovac). Posebej pomembno je bilo prepričevanje 32. korpusa JLA iz Varaždina na predačo, kar je uspelo, tako da je Hrvaška vojska zajela 100 tankov (v glavnem T-55), veliko število havbic kalibra 155 mm, 10 havbic kalibra 203 mm in veliko število metalcev in druge opreme. V vseh akcijah zavzemanja vojašnic JLA je Hrvaška vojska zajela 230 tankov, več kot 400 kosov težkega orožja in ogromne količine lahkega orožja in streliva.

¹² Vsaka operativna cona je bila sestavljena iz dveh ali več operativnih sektorjev, v katere so sodile brigade in neodvisni bataljoni ter enota za posebne namene. Do tedaj bilo oblikovanih 24 brigad, 10 pa jih je bilo v procesu oblikovanja.

Kordunu, Baniji in v Liki je bilo ustanovljeno 6. maja 1990 v Glini, njegova naloga pa je bila organizirati oborožen odpor v treh regijah. Začetek ločitve srbskega gibanja od Hrvaške je bilo oblikovanje Skupnosti občin severne Dalmacije in Like v Kninu. Znak, da so lokalni Srbi pripravljeni izzivati oblasti v Zagrebu, je bilo organiziranje zbora kakih 120.000 ljudi 25. julija 1990 v Srbu v Liki. Na tem zboru je bila sprejeta deklaracija v šestih točkah o srbski avtonomiji znotraj Hrvaške, ustanovljen je bil Srbski nacionalni svet. Sprejeta deklaracija je zaničala oblast Republike Hrvaške na področjih, kjer so Srbi predstavljali večinsko prebivalstvo. Srbski predstavniki so 30. junija 1990 na sestanku v Kninu objavili, da bo izveden referendum srbskega prebivalstva na Hrvaškem o kulturni avtonomiji. Hrvaška vlada je poslala policijo, da bi preprečila načrtovani referendum, na kar so Srbi odgovorili s postavljanjem barikad na delu prometnic. Rezultat tega spora je bil poseg JLA, ki je z dvema MIGoma prestregla tri hrvaške helikopterje s 15 policisti, ki so leteli v Gračac in v Knin, ter jim zaukazala vrnitev v bazo. Uradna razlaga posega MIGov 21 je bila, da so helikopterji skrenili z zadane smeri, vendar je bilo jasno, da je JLA odprto stopila na stran hrvaških Srbov.¹³ Srbski referendum je potekal 19. avgusta 1990; velika večina Srbov, ki so glasovali, se je odločila zahtevati kulturno avtonomijo v Jugoslaviji, če le-ta ostane federacija, in priključitev k Srbiji, če Jugoslavija postane konfederacija.¹⁴ Do konca avgusta 1990 je odpor zajel tudi področje Banije. Lokalni Srbi so napadali hrvaške policijske postaje v Dvoru na Uni, v Gračacu, v Glini in v Obrovcu. Odporniški Srbi so z dinamitom uničevali hrvaške hiše na področjih, kjer so bili v večini. V nasprotju s srbskimi in mnogimi zahodnimi izjavami je bila hrvaška vlada nenavadno pasivna in ni veliko storila za zaustavitev srbskega izzivanja v Kninski krajini. Morda je razlaga v tem, da je bila do konca leta 1990 srbska stran veliko bolje oborožena kot pa hrvaška.

V jeseni 1990 je bilo veliko incidentov, v katerih so srbske sile napadale hrvaško policijo.¹⁵ Po tistem, ko je bil 21. decembra 1990 sprejet Statut Srbskega avtonomnega območja Krajina v Kninu, 22. decembra 1990 pa nova hrvaška Ustava, so se začeli spopadi in priprave na bodoče spopade so se povečale. Posebna vzpodbuda je bila resolucija z dne 28. februarja 1991 (Knin), s katero se je SAO Krajina odcepila od Republike Hrvaške. Množičen zbor 70.000 Srbov (po nekaterih ocenah 200.000) iz Hrvaške in iz drugih delov SFRJ na Petrovi Gori pri Karlovcu 4. marca 1991, ki naj bi bil manifestacija jugoslovanstva, je imel močan srbski nacionalistični naboj.¹⁶ Ob zaključku zbora so se sprli nacionalistično nastrojeni Srbi in Srbi, ki so zagovarjali ohranitev Jugoslavije. Srbska stran je sprovcirala prvi večji spopad s hrvaškimi silami, ko je razglasila področje Plitvic za srbsko nacional-

¹³ Tedenji načelnik Generalštaba JLA, general Blagoje Adžić je zagrozil hrvaški vladi z vojno, če bo izgubljeno eno samo srbsko življenje (Vjesnik, 18.8.1990, 2).

¹⁴ Volilni spiski za ta referendum, ki ga je organizirala SDS, so kasneje prišli v roke hrvaških oblasti in bili na nekaterih področjih osnova za izvajanje represije proti srbskemu prebivalstvu.

¹⁵ Po poročilu Ministrstva za notranje zadeve Republike Hrvaške je bilo "v letu 1990 390 eksplozij, 297 oboroženih napadov, podanih je bilo 436 sodnih prijav proti znanim izvajalcem kazenskih del, 80 oseb je bilo priprtih. Gre za ljudi srbske narodnosti." (Vjesnik, 4.7.1991: 5)

¹⁶ Upokojeni general Dušan Pekić je govoril na tem zboru in javno grozil, da bodo ujeli dr. Franjo Tuđmana in njegovo vlado.

no lastnino. Ministrstvo za notranje zadeve Republike Hrvaške je prvič krenilo v napad proti Srbom 30. marca 1991. V spopadu s srbskimi silami sta dva človeka umrla, več pa je bilo ranjenih. Hrvaška policija je vzpostavila svojo postajo na tem področju, vendar so jo obkolile sile JLA. Do največje napetosti v Kninski Krajini je prišlo, ko so srbske sile in enote JLA blokirale hrvaško vas Kijevo pri Kninu. Spopad med srbskimi silami in hrvaško policijo 6. aprila 1991 v Pakracu je privedel do vključevanja enot JLA v spopad.

Istočasno je prišlo do odprtja druge fronte, ko je 2. maja 1991 umrlo 12 hrvaških policistov v Borovem selu pri Vukovaru. V spopadu na tem območju je sodelovalo veliko srbskih prostovoljcev, ki so prišli v Slavonijo preko Donave iz Srema in Vojvodine. Po spopadu v Borovem selu se je položaj na Hrvaškem začel zapletati. Predsedstvo SFRJ je zaukazalo JLA, da se njene enote do 9. maja 1991 razporedijo na vseh območjih, kjer so bili Srbi v večini, da bi s tem preprečili "etnične spopade". Praktična posledica te politične odločitve je bila, da so se srbske sile še ohrabile v izzivanju in napadanju na hrvaške sile. Dva dni po referendumu 18. in 19. maja 1991, ko so Hrvati z veliko večino glasovali za neodvisnost, so se Srbi v Krajini odločili za odcepitev od Hrvaške. Ustvarjene so bile politične in organizacijske predpostavke za odprti oboroženi spopad.

Faza intenzivnih oboroženih spopadov od 27.6. 1991 do 2.1.1992

V tej fazi spopadov so srbske sile okrepile napade na hrvaške vasi in mesta na različnih področjih, postopoma se je oblikovalo več front. Frontne črte so se polagoma približevale večjim hrvaškim mestom. Tako je 16. septembra 1991 padel Drniš, 19. septembra 1991 je padla Hrvatska Kostajnica, 21. septembra 1991 pa Petrinja. Veliko drugih mest je bilo neposredno ogroženih, tako Gospić, Karlovac, Sisak, Šibenik, Zadar, Vukovar, Osijek. Hrvaške sile so napadale vojašnice JLA, da bi okrepile svojo obrambo in si oskrbele večje količine prepotrebne orožja, kar se je zgodilo v septembru 1991, ko so v hrvaške roke padle mnoge vojašnice JLA.

Preobrat v vojni na Hrvaškem je predstavljala ofenziva JLA, ki se je začela 5. oktobra 1991. Po ocenah zahodnih strokovnjakov naj bi Hrvaška padla v dveh tednih. Vendar je bil hrvaški odpor hujši, kot so pričakovali. Ključni dejavnik hrvaškega odpora in dodatnega razvoja Hrvaške vojske je bilo štirimesečno obleganje mesta Vukovar v vzhodni Slavoniji. Čeprav je mesto 18. novembra 1991 padlo, so hrvaški branilci prizadeli velike izgube elitnim korpusom JLA.¹⁷ Dolgotrajno obleganje Vukovara je nudilo Hrvaški vojski dragocen čas za krepitev in zaustavljanje srbskih sil in JLA. Konec leta 1991 se je razmerje moči začelo nagibati v korist Hrvaške. Hrvaška vojska je poskušala to izkoristiti z ofenzivo za osvobajanje zahodne Slavonije. Akcija je bila samo delno zaključena, ker je bil 2. januarja 1992 v Sarajevu podpisan sporazum o prekinutvi ognja. V istem času je Hrvaška vojska izvajala tudi operacijo za osvobajanje južne Hrvatske ter za obrambo Dubrovnika.¹⁸

¹⁷ Po tujih podatkih je Hrvaška vojska uničila okrog 600 tankov in oklepni vozil ter okrog 8000 srbskih vojakov. Hrvaške izgube so bile okrog 1800 ljudi, medtem ko je 2600 ljudi prijavljenih kot izginulih (Vego, *Jane's Intelligence Review* 5/1993, 203-210).

¹⁸ Napadi na Dubrovnik niso bili prekinjeni s Sarajevskim sporazumom, pač pa šele z dogovorom o premirju v Dubrovniškem primorju 20. julija 1992.

Faza mednarodnega mirovnega posredovanja in omejenih vojaških akcij (3.1.1992 do 30.4.1995)

Operacija UNPROFOR

Varnostni svet Organizacije Združenih narodov je pokazal pripravljenost poslati na Hrvaško vojaške formacije, ki naj bi se razmestile na kriznih področjih. Po mirovnem načrtu so za krizna področja označena tista "področja, na katerih predstavljajo Srbi večinsko prebivalstvo ali vsaj pomembno manjšino in kjer je napetost med skupnostmi v bližnji preteklosti pripeljala do oboroženih spopadov" (Tatalović 1993, 59-60). Te razmestitve naj bi bile začasne in ne bi smele prejudicirati rezultata političnih pogajanj za celokupno rešitev jugoslovanske krize. Po mirovnem načrtu so bila pod zaščito Združenih narodov postavljena vsa tista področja, ki so bila v času podpisovanja Sarajevskega premirja pod srbskim nadzorom.

Med glavne točke mirovnega načrta ZN za zaustavitev vojne na Hrvaškem, ki so bile posebej izpostavljene v poročilu glavnega tajnika OZN 5. februarja 1992, sodita dve: (1) umik Jugoslovanske armade iz celotne Hrvaške in demilitarizacija UNPA področij, ter (2) začasno nadaljevanje delovanja obstoječih lokalnih oblasti in policije, vendar pod nadzorom ZN (Vjesnik, 6.2.1992, 2).

Bistveni elementi mirovnega načrta za Hrvaško so:

(1) sile ZN se ne bodo umaknile, dokler ne pride do celovite rešitve jugoslovanske krize; (2) prihod mirovnih sil ne prejudicira izhoda političnih procesov, temveč nasprotno, njihov cilj je zaustaviti boje in pripraviti pogoje za začetek političnih pogajanj; (3) prihod mirovnih sil ne bo spreminjal statusa quo, temveč bo spoštoval obstoj lokalnih oblasti in vzdrževanje reda in zakonitosti na UNPA; (4) ozemlja UNPA v prehodnem obdobju do dokončne rešitve ne bodo podložna zakonom in institucijam Republike Hrvaške; (5) sile ZN bodo varovale lokalno prebivalstvo in jamčile njegovo varnost v času med in po demilitarizaciji. (Tatalović 1993, 61)

Po uradnih podatkih je bilo v UNPROFORju na začetku mirovne operacije angažiranih skupaj 13.240 vojaških oseb, 521 policistov in 542 civilnih uradnikov. Vojaki so imeli na razpolago 1100, policijske sile in civilni opazovalci pa 345 vozil. Imeli so 2 potniški in dve transportni letali ter štiri srednje in dva lahka helikopterja. Sile ZN so bile oborožene s pehotnim orožjem, oklepnimi vozili in lahkimi tanki (Tatalović 1992, 11). Osnovna naloga teh sil je bila zagotoviti izvajanje mirovnega načrta in politično rešitev krize na štirih področjih pod zaščito ZN (East, West, North, South). Kljub vsem prizadevanjem, da bi hrvaško-srbski spor rešili po mirni poti, razen na področju vzhodne Slanovine, Baranje in zahodnega Srema, niso imeli uspeha.

Operacija na Miljevškem platoju

V akciji, izvedeni 21. junija 1992 so hrvaške sile prisilile srbske sile na umik iz okolice Šibenika in Vodic; osvobojenih je bilo sedem vasi na Miljevškem platoju. Srbi so v tej operaciji predvsem zaradi presenečenja doživeli velike izgube. Varnostni svet OZN se je na hrvaško akcijo ostro odzval ter sprejel resolucijo 762 proti Hr-

vaški, v kateri je zahteval umik hrvaških sil. Resolucija na terenu ni bila izvedena. Akcija je imela za Hrvaško bolj političen kot pa vojaški pomen, saj je z njo preizkusila mednarodno skupnost.

Masleniška operacija in akcija Peruča

Hrvaške sile so izvedle omejeno akcijo pod šifro Operacija Maslenica, da bi potisnile srbske sile s ključnih točk okrog Maslenice, letališča Zemunik pri Zadru ter z jezu Peruča. Akcija se je začela 22. januarja 1993, vendar je bila zaustavljena štiri dni kasneje, pri čemer cilji niso bili doseženi. Hrvaške sile niso premaknile Srbov s položajev, s katerih so ogrožali Masleniško ždrilo (vitalna zveza med Dalmacijo in severnim delom Hrvaške), mesta na obali kot Biograd, Zadar in Šibenik. Neobičajno pri vsej operaciji je bilo to, da nobena stran ni imela prepričljive prednosti. Hrvatski tanki so se denimo zaustavili pred Benkovcem, čeprav bi ga lahko zasedli, in srbske sile so iz nerazložljivih vzrokov prekinile svojo uspešno ofenzivo na Novigrad, mestece, iz katerega je moč nadzirati Masleniško ždrilo. Obe strani sta v tej operaciji pretrpeli velike izgube.¹⁹ Varnostni svet ZN in UNPROFOR sta se hitro odzvala in obsodila akcijo kot enostransko dejanje Hrvaške vojske, ki škoduje mirovni misiji. Zahtevala sta prekinitev sovražnosti in umik Hrvaške vojske na položaje pred začetkom akcije. Vendar hrvaške sile ne le da se niso umaknile, temveč so takoj zatem, 27. in 28. januarja 1993 izvedle operacijo osvobajanja jezu Peruča ter okolice. Hrvaški napad na Maslenico in Peručo je odkril resne slabosti v pripravljenosti in bojni učinkovitosti srbskih sil v Kninski Krajini ter neučinkovitost UNPROFORja, da onemogoči hrvaške vojaško-policijske akcije.

Akcija Medački žep

Akcija se je začela 9. septembra 1993 z napadom hrvaških sil v sestavi: 9. gardijska brigada HV, 111. motorizirana brigada HV ter posebne enote Ministrstva za notranje zadeve. Sile so napadle Medački žep pri Gospiću, ki ga je branil Medački bataljon Liškega korpusa. Zaradi velike premoči hrvaških sil je bila akcija zaključena v petih urah, Srbi so doživeli velike izgube, posebej med civilnim prebivalstvom. Varnostni svet ZN in UNPROFOR sta se spet takoj odzvala, obtožila sta hrvaške sile za vojne zločine zaradi civilnih žrtev. Odgovor hrvaške strani na te obtožbe je mogoče videti iz poročila s terena, ki pravi: "Neka ženska (imenovana babica Danica), čeprav že starejša, je streljala iz brzostrelke; druga ženska se je sama ubila z aktivirano ročno bombo. Preostale tri ženske so bile ubite iz bližine, ker so ponoči delale kot vodiči za skupine teroristov, ki so poskušali pobegniti po neprehodnih področjih Medačkega žepa. (...) V času bliskovite akcije je potekal boj za vsako hišo, ki je služila kot utrdba za paravojaške sile, zato je možno, da so nekatere ženske, ki so služile v vojaški logistiki, zašle v cono bojnega dejstvovanja in nastradale v navzkrižnem ognju ali pa zaradi ročnih bomb." (Žunec 1994, 55)

¹⁹ Po poročilu UNPROFOR naj bi Hrvati imeli 60 mrtvih in mnogo ranjenih, medtem ko srbske izgube cenijo na 200 mrtvih in veliko več ranjenih.

Faza končne osvoboditve Hrvaške s pričetkom 1.5.1995

Operacija Blisk

Cilj operacije Blisk je bil, da bi hrvaške sile osvobodile okupirani del zahodne Slavonije med Okučani in Novsko (25 km) ter po globini do Pakraca (37 km). Na tem področju je živel okrog 15.000 prebivalcev, v glavnem Srbov, ki so v okviru 18. korpusa VRSK imeli okrog 3000 vojakov, organiziranih po teritorialnem načelu. Področje zahodne Slavonije je bilo pod nadzorom mirovnih sil ZN, ki so na tem območju imele razporejene tri bataljone, civilno policijo in opazovalce, skupaj 3100 pripadnikov.²⁰ Hrvaška stran se je za to operacijo dolgo in temeljito pripravljala. Pred operacijo je bil s srbsko stranjo sklenjen sporazum o odpiranju avtoceste Zagreb – Beograd. Izvajanje tega sporazuma in delovanje avtoceste sta omogočila hrvaški strani, da je prišla do važnih obveščevalnih podatkov o stanju nasprotnikovih enot ter da je izvedla psihološko-propagandno pripravo operacije. Po incidentu na avtocesti, ki ga je izzval nek Hrvat ter na katerega so lokalni Srbi odgovorili z napadom na neko mimovozeče civilno vozilo, je hrvaška stran dobila povod za napad. V noči med 30. aprilom in 1. majem 1995 so hrvaške sile izvedle koncentracijo vojaških in policijskih sil zahodno od Novske, vzhodno od Okučanov v bližini Nove Gradiške in severno od Pakraca v skupnem obsegu 30.000 ljudi.

Hrvaško obrambno ministrstvo je ob 3.30 1. maja 1995 obvestilo poveljstvo mirovnih sil ZN o napadu, ob 5.30 pa se je začel močan topniški napad na srbske položaje. Po tem so hrvaške oklepno-mehanizirane enote ob pomoči zračnih sil napadle na glavni smeri med Okučani in Novsko ter na pomožnih smereh proti Pakracu in Jasenovcu. Srbske sile so bile nepripravljene za napad, hitro so bile demoralizirane in so prenehale z odporom, tako da so hrvaške sile v vsega 24 urah dosegle glavne cilje operacije: osvoboditev avtoceste med Novsko in Novo Gradiško, osvoboditev Jasenovca in obkolitev srbskih sil v okolici Pakraca.²¹ V nadaljevanju operacije 2. maja 1995 so hrvaške sile osvobodile celoten prostor in začele s čiščenjem gozdnega področja okrog Pakraca, na katerem so se nahajale skupine srbskih borcev, ki se niso hoteli predati. Že 3. maja 1995 se je začelo vzpostavljanje hrvaške civilne oblasti na tem področju.

Podatki o žrtvah v tej operaciji kažejo, da so imele hrvaške sile nekaj deset mrtvih, medtem ko so bile srbske žrtve mnogo večje, še posebej med civilnim prebivalstvom, kjer naj bi bilo od 200 do 300 mrtvih. Največ ljudi je umrlo zaradi močnega topniškega ognja hrvaških sil in zaradi skupnega umika srbskih vojakov in civilistov v kolonah proti BIH.

Na napad hrvaških sil mirovne sile ZN niso odgovorile, temveč so se samo umaknile s položajev. Sledil je odziv Varnostnega sveta ZN, ki je obsodil hrvaško akcijo. Vendar pa je zaradi srbskega maščevanja, ko je bil 3. in 4. maja 1995 raketi-

²⁰ Argentinski bataljon je bil nameščen v Daruvaru, Jordanski bataljon v Novski in Nepalski bataljon v Novi Gradiški.

²¹ V okolici Pakraca je bilo obkoljenih 5000 civilistov in 1000 vojakov 18. korpusa, medtem ko je čez mostove na Savi pri Jasenovcu ter med Strao in Bosansko Gradiško v BIH prešlo okrog 7000 civilistov in 2000 vojakov razbitega 18. korpusa VRSK.

ran Zagreb, kar je povzročilo civilne žrtve, mednarodna skupnost hitro sprejela novo stanje in obsodila srbske napade na Zagreb.

Operacija Nevihtha

Hrvaška je izvajala intenzivne priprave za osvobajanje okupiranih ozemelj in pri tem izrabljala ugodno vojaško-politično situacijo v Bosni in Hercegovini, kjer so bile zahodne sile ogorčene zaradi srbskega zavzetja varovanih območij Žepe in Srebrenice, zaradi delovanja srbskih sil iz Krajine pa je bilo ogroženo tudi varovano območje Bihač. Dobro organizirana in oborožena Hrvaška vojska je predstavila svojo moč na paradi 30. maja 1995 v Zagrebu, misleč, da bo srbsko stran prisilila v politična pogajanja. Vendar srbska stran ni sprejela pogajanj o statusu Krajine znotraj Hrvaške, zavrnila pa tudi ponudbo mednarodne skupnosti, vsebovano v načrtu Z-4.²² Nad vsebino načrta Z-4 so se najbolj pritoževali posamezni funkcionarji Krajine; eden od njih je zapisal: "Niti ena določba tega načrta ni v škodo hrvaškim interesom, zamišljenim še v preteklem stoletju in drastično izvedenim v toku druge svetovne vojne. Gre za oblikovanje etnično čiste hrvaške države z vsemi sredstvi. Takšnemu hrvaškemu cilju ne more biti v napoto razglasitev srbske avtonomije na območjih Republike Srbske Krajine, kjer je prebivalstvo že razredčeno zaradi genocida v drugi svetovni vojni in zaradi načrtnih preseljevanj v času predhodne Jugoslavije. Nestrokovno je takšno avtonomijo predstavljati kot možnost za široka pooblastila in pravice srbskega naroda" (Jarčević 1995, 10). Takšno obnašanje Srbov je bilo za hrvaško stran jasen namig, da resnih političnih pogajanj z nasprotno stranjo ne bo in da mora okupirana območja poskušati vojaško osvoboditi.

Odločitev za napad je padla po tem, ko se je 3. avgusta 1995 hrvaški predsednik vrnil z Brionov ter po zadnjih neuspehih pri diplomatskih poskusih reševanja krize v Genevi. Cilj Hrvaške je bil koncentrirati močne sile okrog okupiranih območij, pripraviti pogoje za hitre prodore v globino nasprotnika, razbijanje nasprotnika in osvoboditev cele Krajine v čim krajšem času.²³ Za napad je bilo poleg stalne sestave Hrvaške vojske z 80.000 vojaki mobiliziranih še 70.000 vojakov (domobranske sile drugega ešalona) ter 50.000 vojakov v tretjem rezervnem ešalonu. Iz teh 200.000 pripadnikov hrvaške aktivne vojske in rezerve je bilo organiziranih 25 popolnoma opremljenih brigad.²⁴ K hrvaškim silam je bilo treba prišteti še posebne enote hrvaške policije. Na nasprotni strani so srbske sile štejele

²² Načrt so po dolgotrajnih dogovorih izdelali veleposlaniki ZDA, Ruske federacije, Velike Britanije in Francije, akreditirani v Zagrebu. Načrt je vseboval veliko stopenj avtonomije za Srbe v Krajini. Hrvaška stran je načrt sprejela kot izhodišče za pogajanja, vendar je menila, da z njegovo pomočjo Srbi dobivajo "državo v državi". Srbsko vodstvo v Kninu je odbilo vsako možnost razgovora o tem načrtu.

²³ Čeprav so prijateljske države opozorile Hrvaško, da bo odpor srbskih sil hud in da bo uspeh močen samo, če bo operacija trajala kratek čas, je bila odločitev za napad utemeljena na obveščevalnih ocenah, da se Beograd ne bo vključil v spopad. Ameriške obveščevalne ocene so predvidevale, da bo Hrvaška uspela, če operacijo zaključi v sedmih do desetih dneh ob lastnih izgubah do 1000 mrtvih in vrženih iz stroja (Višnar, 1995:20).

²⁴ Hrvaške sile so razpolagale s približno 350 oklepno-mehaniziranimi sredstvi, z 2000 topniškimi sredstvi in s 40-45 raketnimi sistemi.

37.000 vojakov na področju Krajine in okrog 12.000 vojakov na področju vzhodne Slavonije, Baranje in zahodnega Srema.²⁵

Napad na srbske položaje se je začel 4. avgusta 1995 ob 5.00 in sicer z močnimi topniškimi udari; uro pred tem je hrvaška stran o nameravanem napadu obvestila sile UNPROFOR. Napadeni so bili srbski vojaški cilji, sistem zvez in poveljniški centri na frontni črti, dolgi 600 km. Na začetku operacije, imenovane Nevihta, so vsi hrvaški mediji začeli oddajati sporočilo hrvaškega predsednika državljanom srbske narodnosti, v katerem je bilo med drugim rečeno: "Ker so propadli vsi dosedanja poskusi hrvaške vlade in mednarodne skupnosti in tudi včerajšnja pogajanja v Genevi za mirno reintegracijo hrvaških okupiranih krajev (...), je bila hrvaška država prisiljena podvzeti vojaško-policijske korake za ponovno vključitev navedenih okupiranih območij v svojo ustavno-pravno ureditev. (...) Pozivamo hrvaške državljane srbske nacionalnosti, ki niso aktivno sodelovali v odporu, da ostanejo v svojih hišah brez strahu za svoje življenje in svoje imetje ter dočakajo hrvaško oblast, z jamstvom, da bodo dobili državljanske pravice in da jim bodo omogočene volitve za lokalno samoupravo po hrvaški Ustavi in ustavnem zakonu ob prisotnosti mednarodnih opazovalcev..." (Vjesnik, 5.8.1995, 1) Pripadniki srbskih sil so bili pozvani k predaji in položitvi orožja z jamstvom, da bodo dobili amnestijo, srbsko vodstvo v Kninu pa je bilo pozvano h kapitulaciji.

Že 4. avgusta 1995 so v jutranjih urah hrvaške sile izvedle prodor v 30 smereh, obvladale so prostor in obkolile ali polobkolile srbska oporišča. Hrvaško vojno letalstvo je uničilo nasprotnikov relejni sistem Čelavac in poveljstvo enega korpusa in ene brigade. Prvi dan operacije je bila hitrost prodora enot Hrvaške vojske po globini 5 do 15 km. Ob koncu prvega dne je načelnik Politične uprave Obrambnega ministrstva na redni novinarski konferenci izjavil, da je bilo opravljenih že 80% načrtovanih bojnih nalog. Začela se je druga faza operacije, v kateri je bilo predvideno uvajanje svežih sil v boj, nadaljnji hiter prodor po globini bojišča, prebijanje srbske obrambe od operativne do taktične ravni. Napredovanje hrvaških sil sta drugega dne omogočila tudi panika in razsulo na srbski strani. Srbski poveljniki so, ko so videli, da se Beograd ne namerava vključiti v spopad, prav tako pa tudi ne sile bosanskih Srbov, začeli umikati svoje enote s položajev, skupaj z njimi pa so področja začeli množično zapuščati tudi civilisti. Velik vpliv na eksodus prebivalstva je imelo propagandno delovanje hrvaške strani, ki je oddajala preko svojih radio postaj "srbski program" na frekvencah srbskih radio postaj Petrova Gora, Korenica in Knin in širila dezinformacije. Drugega dne operacij je bil osvobojen tudi Knin²⁶, kar je pomenilo konec organiziranega srbskega odpora v sektorju Jug. Naslednja naloga hrvaške vojske po prihodu v Knin je bila spojitev s silami 5. korpusa Armade BIH, kar se je zgodilo tudi drugega dne operacij. V severnem delu Krajine so za razliko od južnega dela potekali ostri boji, v katerih so poskušale srbske sile preprečiti hrvaškim silam prehod na smereh

²⁵ Srbske sile so imele na razpolago 250 oklepno-mehaniziranih sredstev, 250.000 topniških sredstev in 20-25 raketnih sistemov.

²⁶ Možnost učinkovite obrambe mesta Knin se je zmanjšala po operaciji poletje 95 v BIH, ko so sile Hrvaškega obrambnega sveta in Hrvaške vojske prišle v kninsko zaledje z bosanske strani.

Karlovac-Vojnić in Sisak-Petrinja. Vendar je bila moč hrvaškega napada tolikšna, pa tudi strah pred popolno obkolitvijo tako velik, da so se srbske sile s področja Korduna in Banije začele umikati proti Bosni in Hercegovini. Delu srbskih enot in civilistov je to uspelo, del pa je ostal v obkolitvi. Vojakom in civilistom, ki so ostali v obroču, je bilo po predaji omogočeno, da so po avtocesti Zagreb-Beograd odšli v Srbijo.²⁷

Hrvaška je v štirih dnevih na presenečenje mnogih zaključila operacijo Nevihta ter z minimalnimi žrtvami dosegla vse zastavljene cilje. Srbska stran je doživela popoln poraz, katerega posledica je bil dotlej nezabeležen eksodus ljudstva. V štirih dnevih je prostor, ki so ga osvobodile hrvaške sile, zapustilo 120.000 Srbov. Pozivu predsednika Republike Hrvaške se je odzvalo vsega 5000 ostarelih Srbov. Osvoboditvi je sledilo neprikrito zadovoljstvo hrvaške stran, žal pa tudi uničenje osvobojenih področij, plenjenje zapuščenega imetja, zažiganje hiš, pa je tudi nekaj umorov srbskih civilistov. Zaradi takih pojavov je sledil odziv mednarodne skupnosti, ki je od hrvaške vlade zahtevala, da zaustavi takšne za civilizirano državo kompromitirajoče aktivnosti.

Mirna reintegracija vzhodne Slavonije, Baranje in zahodnega Srema

Ob operaciji Nevihta je prišlo tudi do spopadov med hrvaškimi in srbskimi silami na ločitveni črti v vzhodni Slavoniji, Baranji in v zahodnem Sremu. Vendar na tej fronti nobena od strani ni prešla v ofenzivo, prišlo je v glavnem do izmenjave topniškega in pehotnega ognja. Ta fronta je bila zelo občutljiva za možnost izbruha splošne hrvaško-srbske vojne, zato je mednarodna skupnost pod vodstvom ZDA odločno ukrepala proti zaostrovanju napetosti na tej fronti, najprej s podpisom premirja, kasneje pa z Erdutskim sporazumom²⁸, s katerim se je v političnem smislu začela mirna reintegracija vzhodne Slavonije, Baranje in zahodnega Srema v ustavno-pravno ureditev Hrvaške. Z Erdutskim sporazumom je bila predvidena demilitarizacija področja pod srbskim nadzorom, dveletno prehodno obdobje pod mednarodno upravo, v tem času bi se morali ustvariti pogoji za lokalne volitve kot predpogoj za vključitev v sestavo Hrvaške. Enoletne izkušnje v tem procesu kažejo, da je mirna reintegracija napredovala na vseh področjih, vključno z varnostjo.

Realno je pričakovati, da se bo proces mirne reintegracije tega področja v ustavno pravni sistem Hrvaške zaključil do konca leta 1997. To bi Hrvaški omogočilo, da vzpostavi nadzor nad celotnim državnim ozemljem in da doseže vse svoje mednarodno priznane meje. S tem dejanjem bo tudi vsebinsko zaključena šestletna hrvaško-srbska vojna na ozemlju Hrvaške.

²⁷ Kolono srbskih beguncev so pri prehodu skozi hrvaška naselja proti Srbiji spremljali napadi in kamenjanje hrvaških civilistov, zaradi česar se jim je v znak solidarnosti priključil ameriški veleposlanik na Hrvaškem.

²⁸ Erdutski sporazum je bil podpisan 16. novembra 1995, na hrvaški strani ga je podpisal Hrvoje Šarinić, na srbski strani pa Milan Milanović. Pod sporazum v 14 točkah sta se podpisala tudi mirovna posrednika Thorvald Stoltenberg in Peter Galbreight.

Posledice vojne na Hrvaškem

Posledice vojne na Hrvaškem so duhovne, materialne in politične. Vsaka vojna povzroča človeške žrtve in izgube; tako je bilo tudi v vojni na Hrvaškem. V prvi fazi te vojne so bili ljudje najpogostejše žrtve posamičnega ali skupinskega terorja, v drugi fazi pa gre za žrtve vojaških akcij ali neodkritih minsko eksplozivnih sredstev. Po podatkih Vladnega urada za žrtve vojne je bilo na hrvaški strani v času med 1991 in 1993 ubitih 6900 ljudi, od tega 34,1% civilistov. Glede na vojne dogodke je bilo število žrtev v letih 1994 in 1995 še večje, še posebej če upoštevamo tudi žrtve na srbski strani, za katere ni zanesljivih podatkov.

Pregnanci in begunci so spremljevalen pojav vseh vojn. Posebej značilen je bil ta pojav v vojni na Hrvaškem. Pregnanci in begunci so bili pregnani s svojih domov ter zaradi politike etničnega čiščenja in medijsko vzpodbujenega strahu usmerjeni proti svojima maticama, Hrvati proti Hrvaški in Srbi proti Srbiji. Del pregnancev in beguncev je odšel tudi v druge države. Na vrhuncu begunske krize je Hrvaška skrbela za 240.501 osebo iz Hrvaške ter 248.089 oseb iz Bosne in Hercegovine. Po operacijah Blisk in Nevihta je bila večina teh beguncev oskrbljena z dodelitvijo imetja pobeglih Srbov ali pa z vrnitvijo na domove. Po srbskih ocenah je v času vojne na Hrvaškem v Srbijo prišlo 400.000 oseb, ki imajo za razliko od hrvaških pregnancev in beguncev zelo malo možnosti za povratek na svoje domove na Hrvaškem.

Ena od značilnosti sodobnih vojn so velike materialne in gospodarske izgube, ki nastajajo neposredno v vojni ali pa posredno kot posledica vojnega delovanja v daljšem časovnem razdobju. Vojna na Hrvaškem je povzročila velike neposredne in posredne izgube, ki jih še ni možno oceniti v celoti. Do konca leta 1993 so denimo vojne izgube znašale že 22 milijard ameriških dolarjev.

Najdaljgoročnejše posledice vojne na Hrvaškem so politične posledice. Hrvaška je uresničila vse svoje politične cilje in to prej ter z manj žrtvami, kot so to pričakovali največji optimisti. Poleg mednarodnega priznanja in vzpostavljanja nadzora na skoraj celotnem državnem ozemlju je Hrvaška zgradila spoštovanja vredno vojaško silo ter znižala število Srbov na vsega 3% skupnega prebivalstva. Vojna na Hrvaškem pa je tudi upočasnila demokratične procese, kar se pozna pri težavah pri vstopu v evropske integracijske procese. Srbska stran je na Hrvaškem poraženka v vseh pogledih. Rezultat srbske odporniške politike na Hrvaškem ni le eksodus Srbov iz Hrvaške, temveč tudi postavljanje Srbov, ki so še ostali na Hrvaškem, v politično nezavidljiv položaj. Vodstvo odporniških Srbov na Hrvaškem je izvajalo naloge globalne srbske politike ter postalo njen instrument. Ko se je srbska nacionalna politika zalomila in odstopila od predhodno načrtanih ciljev oblikovanja velike nacionalne države, so Srbi na Hrvaškem postali žrtev takšne politike. Posledic takšne politike so se zavedli prepozno, ko ni bilo več časa za spremembe. Izjema so Srbi v vzhodni Slavoniji, Baranji in v zahodnem Sremu, ki imajo še možnost za spremembo svoje politike ob pomoči mednarodne skupnosti.

LITERATURA

- Jarčević, Slobodan. Plan Z-4 neprihvatljiv za RSK. Međunarodna politika, 1032/1995, str.10-11.
- Javorović, Božidar. 1995. Velikosrpska naježda i obrana Hrvatske. DEFIMI, Zagreb.
- Kadijević, Veljko. 1993. Moje viđenje raspada. Politika, Beograd.
- Letica, Slaven, Nobilo, Mario.1991. Rat protiv Hrvatske. Globus, Zagreb.
- Obradović, Konstantin. Plan Z-4: sadržina i domašaj. Međunarodna politika 1031/1995, str.3-6.
- Pravilo FM 100-20 - Low Intensity Conflict. Headquarters Department of the Army, Washington 1988.
- Norman, Roderick de. Operation Storm - attack on the Krajina. Jane's Intelligence Review 11/1995, str. 495-498.
- Tatalović, Siniša. Peaceful Solutions of Conflicts in Croatia: Case Study of Gorski Kotar. Peace and the Sciences, 6/1996, str.38-39.
- Tatalović, Siniša. Strategija obrane i rat u Hrvatskoj. Politička misao 1/1994, str.113-122.
- Tatalović, Siniša. Military Aspects of the Peacekeeping Operation in Croatia. Croatian Political Science Review 2/1993, str.55-63.
- Tatalović, Siniša. UNPROFOR od Sarajeva do mira. Vjesnik 29.3.1992, str.11.
- Vego, Milan. The Croatian Army. Jane's Intelligence Review, 10/1993, str.203-210.
- Vego, Milan. The Army of Serbian Krajina. Jane's Intelligence Review 10/1993, str.438-445.
- Žunec, Ozren. Hrvatska u sukobu niskog intenziteta. Erasmus 1994, str.46-63.

Klaus von BEYME*

NAVELIČANOST NAD POLITIKO IN POLITIČNA ZNANOST

Strokovna kultura in problemska orientacija politične znanosti

Vsaka veda razvije svojo lastno strokovno kulturo. Tudi politična znanost, ki je zrasla iz negotovih in heterogenih temeljev sorodnih ved, kot so državno pravo, zgodovina, politična filozofija in ekonomija, je po kratkih desetletjih razvila tako strokovno kulturo. Če primerjamo stroke, univerze in motivacije, na podlagi katerih se študenti odločajo za študij neke stroke, dobimo v Nemčiji v prvi vrsti štiri strokovne kulture. Če razporedimo tipe kognitivne racionalnosti po načinu uporabe in vrsti znanja, dobimo štiri tipe: – specializirane znanstvenike, – intelektualne generaliste, – specializirane praktike – in praktične generaliste.

Študenti politične znanosti večinoma sami sebe pojmujejo kot "praktične generaliste". Če raziskujemo izbiro študijskega predmeta v povezavi s strokovno kulturo, spet lahko razlikujemo štiri tipe: – usmeritev v kariero, – usmeritev v reforme, – usmeritev v življenjski stil – in usmeritev v znanost.

Anketirani politologi so bili predvsem *orientirani v reforme*. Pričakovali so uvid v družbene povezave in so želeli prispevati svoj del k pričakovanim družbenim spremembam. Nobenega od tipov ne moremo v študentski populaciji dokazati v čisti obliki. Tako kot v družbenih vedah, vendar dosti manj izraženo, najdemo tudi pri študentih politike *usmeritev v življenjski stil*. V študiju iščejo v prvi vrsti moratorij na življenjsko rutino poklica, najprej bi si radi prišli na čisto glede smiselnega življenjskega načrta. Pri vseh strokah prihaja do izraza ta latentni hedonizem, ki se ravna po življenjski kakovosti kraja in ne po njegovem znanstvenem ugledu. *Usmeritev v znanost* pri delu politologov ni izključena. Čista *usmeritev v kariero* je redka. Študenti začetniki se jasno zavedajo dejstva, da je njihova stroka samo pogojno primerna za "kariero". Kdor hoče narediti kariero, bo izbral ekonomijo obratov, pravo ali strojništvo.¹

Take empirične raziskave so pokazale, da je samoselekcija študentov po nadarjenosti in nagnjenju bolj učinkovita kot birokratska izbira na podlagi omejitev števila študentov s strani univerzitetnih vpisnih uradov. Nekateri stroke v hierarhiji ved še vedno veljajo kot elitne. Druge imajo še najprej vlogo "community collegea".²

Na podlagi te samoselekcije študijskih začetnikov prihaja do paradoksa: kljub vedno večjemu razočaranju nad politiko vedno večje število maturantov izbira stroko politična znanost in to ne glede na možnosti za kariero. Nanjo se namreč

* Prof. dr. Claus von Beyme, Institut für Politische Wissenschaft an der Universität Heidelberg.

¹ P. Windolf, 1992. *Fachkultur und Studienwahl. Ergebnisse einer Befragung von Studienanfängern*, v: *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 2, 76-98.

² Windolf, 1992. *Prav tam*, 90.

vedno bolj požvižgajo. Ker imajo na trgu delovne sile težave celo pravniki, ekonomisti in računalničarji, lahko človek pač mirno študira tudi egiptologijo ali umetnostno zgodovino. Postmaterialistično mišljenje se močneje ravna po nag-njenju in nadarjenosti kot po pričakovanih prisilah delovnega sistema ali po možnostih za kariero.

V politični znanosti, ki so ji dala pečat racionalna enotnostna pričakovanja klasične moderne, je prevladovalo iskanje legitimnega sistema.³ V razdrobljeni družbi, ki staro razredno shemo v vedno večji meri nadomešča s konkurenčnimi načini življenja, se prikazuje problem legitimacije v novi luči. Tudi starejše raziskave legitimnosti so že našle paradoks: kritično nezadovoljni državljani ni nujno nelojalni. Navidez lojalni državljani lahko za sistem postane celo bolj nevaren kot nelojalni, če se z apatijo in cinizmom odvrta od političnega sistema.⁴ Če to apliciramo na štiri tipe odnosa do študijske smeri, to lahko pomeni, da se karierist cinično loti svojega posla, da hedonist živi svoj življenjski stil, ne da bi se ukvarjal z občestvom. Četudi oba tipa zbujata malo pozornosti in – ne da bi to nameravala – ker "funkcionirata" oziroma v svojih nišah pač za sistem ne predstavljata nevarnosti, na svoj način prispevata k stabilizaciji sistema in lahko postaneta nevarna za družbeno prenovu. Kritični družboslovec pa s svojim latentnim "sindromom pomočnika" zaradi sistema sicer trpi, pa na svoj način pomaga pri prenovi.

Naveličanost množic nad politiko lahko predstavlja nevarnost za sistem in politični razred nad njo ne sme zmigovati z rameni. Naveličanost nad politiko v politični znanosti pa nima samo negativnih strani. Je sicer lahko destruktivna in predstavlja neke vrste beg. Toda usmerjenost stroke v prakso večino privrženecv prej ali slej pripelje do *konstruktivne kritike*, ta pa do ukvarjanja s sistemom. Kritična nejevolja nad politiko, ki se ne omejuje na gostilniška modrovanja, ima še druge pozitivne strani. Politolog je v manjši meri kot običajni državljani v nevarnosti, da bi od političnega sistema pričakoval preveč na področju integritete in učinkovitosti. S tem pa prispeva k zniževanju normativno pretiranih predstav o legitimnosti. Nauči se, kako sistem deluje in katere inovacije po kodi političnega podsistema sploh imajo možnost, da jih bo politična elita upoštevala. Tudi državljani je pri tem sodeleženi – dostikrat ne da bi to sam opazil. Odkar vemo veliko več o prepletenosti, korupciji in samopostrežbi političnega razreda, se državljani sicer v besedah odziva z nejevoljo nad politiko. Razen tega je postalo njegovo *dejansko politično vedenje* po eni strani pasivno. Stopnje volilne udeležbe in angažiranja v strankah padajo: ne glede na vse poskuse empirične sociologije, da bi nas poto-lažila, da gre pri tem zgolj za nihanja in ne za dokončen upad. Vendar so državljani po drugi strani reagirali tudi z novimi oblikami angažiranja, n.pr. v novih družbenih gibanjih.

Glede na to, kako časovno razporedimo fluktuacijo članstva v strankah, lahko "izračunamo" teze o upadu ali o stabilizaciji članstva. Vendar gledano v celoti ne more biti dvoma, da kaže predvsem mladina vedno manj pripravljenosti za anga-

³ K. von Beyme. 1992. *Theorie der Politik im 20. Jahrhundert. Von der Moderne zur Postmoderne*, Frankfurt/Main 2, 357.

⁴ P.M. Sniderman. 1981. *A Question of Loyalty*, University of California Press, Berkeley.

žiranje v strankarskem sistemu. Tam, kjer se zdi članstvo stabilno, je postarano, in tam, kjer je ostalo lojalno, je postalo tudi znotraj stranke vedno bolj apatično.

Tudi članstvu v stranki, ki traja vse življenje, ni prizanesel trend razpadanja stabilnih socialnih razmer, ki se ni ustavil niti pred "svetimi institucijami", kot sta cerkev in družina. Enačba: življenje = angažma za stranko, ki se je v starejših generacijah pogosto dedovala iz roda v rod, se ne izide več. Danes državljani vstopajo v sodobne "omnibus-stranke" in ostajajo v njih, dokler se lahko z njihovo politiko identificirajo ali pa si od članstva v stranki vsaj obetajo korist za svojo kariero. Ta precej *funkcionalni odnos* do strankarskopoličnega angažmaja – ki ne ostaja več nespremenjen od zibelke do groba – pa zmanjšuje pričakovanja in preprečuje razočaranja. Ankete kažejo, da se predvsem privrženci opozicijskih strank, tudi če je nenehno na oblasti druga stranka, nikakor ne odvrtaajo od sistema. Od vlade pač pričakujejo manj, zato so nad njo tudi manj razočarani.⁵

Operacionalizacija naveličanosti nad politiko

Kolikor bi naš ceh akceptiral moj poskus operacionalizacije govoričenja medijev o političnem razredu v primerjavi s tradicionalnim raziskovanjem elit⁶ je mogoče objektivirati ciljne smeri naveličanosti nad politiko v dve smeri. Po eni strani so naperjene proti *politični eliti* kot ozki zvezi za delovanje, ki mora v sistemu doseči obvezujoče odločitve in reševati socialne probleme; in po drugi strani proti *političnemu razredu*, ki se je zaradi popuščanja navezanosti lastnih volilcev skušal stabilizirati z najrazličnejšimi mehanizmi: z zagotovitvijo svojih dohodkov, s krepitvijo strankarske države na podlagi subvencij iz državnega proračuna in z izboljševanjem lastnih možnosti za preskrbljenost in za vplivanje, pri čemer pripadniki političnega razreda poskušajo prežeti in kontrolirati pomembne podsysteme zunaj politike: javna množična občila, javno gospodarstvo in vzgojni sistem.

Če je govor o političnem razredu, je večinoma mišljena določena *socialna vzvišenost* elit nad njihovimi volilci. Po eni strani kaj takega v življenjskem stilu nemških politikov komajda lahko ugotavljamo – njihov stil pač ne zbuja "razredne zavisti" – po drugi strani se pri volilcih celo zmanjšujejo zahteve glede socialne reprezentativnosti elit. Na čem torej temelji ta predstava o pridvignjenosti?

V prvi vrsti je za to kriva vzvišenost strankarske države nad volilci in člani strank. *Etatizacija, komercializacija in profesionalizacija* rahljajo povezanost političnega razreda z njegovimi volilci. To politično distanco pa politični razred kompenzira z izboljševanjem lastne *odzivnosti* za želje volilcev v glasovalni demokraciji.

Ali je politični razred dokazljiv tudi kot enotni akter? Teorije politične elite so nastale bodisi kot sistemske teorije – kot v Parsonsovi šoli – ali pa so nastopale s teoretsko zastavitvijo odločanja s stališča delovanja. Pri obeh zastavitvah je bil včasih predpostavljen enoten akter, vendar se danes zdi, da bržkone niti institucijam ni mogoče pripisovati enotnega ravnanja.

⁵ B. Westle. 1989. *Politische Legitimität. Theorien, Konzepte, empirische Befunde*, Baden-Baden, 301.

⁶ K. von Beyme. 1993. *Die politische Klasse im Parteienstaat*, Frankfurt/Main.

Politični razred ni – kot dostikrat lahko beremo v starejših političnoekonomskih tezah – marioneta kapitalističnih akterjev. Nasprotno, je politična vodilna skupina, ki si prizadeva, da bi svojo avtonomijo zavarovala tudi finančno in ekonomsko, da bi kot politična elita v zmanjšanem krogu lahko delovala bolj smiselno. Političnega razreda ne motivira kaka skrita volja do oblasti ali posesti. Če gledamo s stališča sistema, potem ga sili v avtonomno politiko demokratični proces, ki od njega zahteva vedno večjo odzivnost. Razen tega se mora kartel političnih strank spričo upadajoče mobilizacijske moči zavarovati institucionalno, da bi lahko še opravljal funkcije oblikovanja političnega mnenja.

Proces osamosvajanja ni enoznačen deprivacijski proces. Pritisk državljanov proti osamosvajanju se krepi v valovih: v sedemdesetih letih ga je krepilo gibanje za demokratizacijo, v osemdesetih letih so ga krepila nova socialna gibanja, v devetdesetih letih pa neopopulistični napadi na politični razred.

Odgovor na vprašanje: "Ali potrebujemo politični razred?", ki ga je zastavil Herzog in nanj po premisleku odgovoril pritrdilno⁷, je treba diferencirati. Politični razred v prvi vrsti potrebuje samega sebe. Toda po tehtanju funkcionalnih vidikov bo tudi državljani po ponovnem premisleku prišel do sklepa, da "mi" potrebujemo politični razred, kolikor se ta ne utrdi kot elita moči. Spričo procesov socialne diferenciacije v razdrobljenem postmodernem svetu ni na vidiku nobenega drugega organizacijskega modela političnega vodenja. Alternativa, stroga mandatna koncepcija v radikalnem modelu demokracije, pa ne ustreza več sodobni diferencirani družbi.

"Osamosvojitveni procesi v političnem razredu pa imajo na dolgi rok tudi posledice za odnos do državljanov. Meje med funkcijsko pogojeno vzvišenostjo in neupravičenimi privilegiji ne zaznavajo ljudje vedno na isti način. V časih, ko politična elita apelira na pripravljenost prebivalstva za žrtve, to manjšo pripravljenost političnega razreda za žrtve zaznava veliko bolj kritično kot v politično ugodnih obdobjih, ki dopuščajo večje koristi tako za elite kot za neelite.

Kar precej točk neopopulistične kritike političnega razreda pa zanj velja samo zelo posredno. V prvi vrsti zadevajo sposobnost političnega sistema za odločitve. Pri tem prihaja do kratkih stikov med socialnimi lastnostmi političnega razreda in njegovo sposobnostjo delovanja kot politična elita. Kritika jemlje na muho profesionalizacijo politike. Krivdo za tendence po osamosvajanju in samopostrežbi taki kritiki pripisujejo generalistu brez specialnega vedenja in poklicnih izkušenj.

Raziskave o prestižu političnega razreda seveda kažejo, da večina državljanov ne sprejema te kritike generalista. Politični proces je postal tako kompleksen, da lahko državljani dojemajo edinole multifunkcionalnega generalista. Ankete dajejo mesečne trenutne posnetke javnega mnenja. Pri iskanju najbolj priljubljenih politikov so bili v letih 1991/1992 med prvimi desetimi večinoma Engholm, Schäuble, Süssmuth, Rau, Kohl in poprej tudi Waigel. Leta 1992 so prodrli naprej Biedenkopf, Diepgen, Stolpe, Seitzers in Kinkel⁸. Imena so izmenljiva, vendar postaja vedno bolj očitno pravilo, da so bolj priljubljeni generalisti kot pa zaslužni politiki s special-

⁷ D. Herzog. 1991. *Brauchen wir eine politische Klasse?*, v: *APuZG B 50*, 3-13.

⁸ *Der Spiegel*, 1992, št. 27, 40.

nim znanjem na področju enega odseka politike. Dve osebi med prvimi štirimi (Süssmuth, Biedenkopf) sta kot univerzitetna profesorja prinesli na svojo funkcijo visoko stopnjo poznavanja stvari. Toda prebivalstvo ju ne zaznava kot strokovnjaka za politiko. Večina državljanov je že zdavnaj pozabila, da gre za univerzitetna profesorja.

Zaradi komercializacije politike se poraja tendenca prikazovanja prestiža kot nečesa, kar je mogoče "narediti". Pogrošni prikazi trdijo, da ministre "dela" reklama. Vendar nam življenje kaže, da ima tudi največja publiciteta svoje meje. Zvezni kancler Kohl je kot noben drug kancler pred njim organiziral politično reklamo, pa vendar nikoli ni prišel na eno od prvih mest na lestvici priljubljenosti. Nesmiselne aktivnosti v "praznem teku prisotnosti" se izplačajo samo kot simbolična politika: Mitterandov polet v Sarajevo ni mogel končati državljanske vojne. Predsednik je celo samega sebe spravil v nevarnost. Toda njegova gesta je imela simbole pomen za opogumljanje bosanskega prebivalstva.

"Generalist s specialnim vedenjem, kako se je treba boriti proti političnim nasprotnikom", kot ga je kvalificiral zvezni predsednik von Weizsäcker⁹, je karikatura. Celotna sposobnost za konflikte spada med poklicne lastnosti politika, če je seveda ne uporablja v prvi vrsti za udarce pod pas. Razen tega nam kaže javna stran predvolilnih bojev, da celo tisti državljani, ki sami ne nagibajo h konfliktom, nagrajujejo zmožnost za uveljavljanje.

Videti je, da prestiž političnega razreda počasi pada. Šestdeset odstotkov anketirancev pritrjuje stavku: "Politiki se kaj malo menijo za to, kaj pravi in misli mali človek", šestdeset odstotkov ima občutek, da nimajo nobenega vpliva v politiki.¹⁰ Tam, kjer so bile ankete manj pavšalne, so bili tudi odgovori državljanov bolj diferencirani. Pri politikih štirih etabliranih strank so kot njihove najznačilnejše lastnosti zavzele prvo mesto izkušnost in govorna spretnost. Samo pri zelenih je bilo na prvem mestu "prazno govoričenje". Glede občutka odgovornosti so simpatizerji SPD rahlo prednjačili pred simpatizerji drugih strank. Na privrženca CDU je naredila večji vtis "izobraženost"¹¹. Negativne oznake kot "lažniv, neskrupulozen, egoističen in hlepeč po oblasti" so se kot zaznave pojavljale pri zelo majhnem številu državljanov.

Sklepanje od spremenljivega prestiža političnega razreda na legitimnost sistema pa je kar precej razširjena zmota. Prestižne elite veljajo - v skladu s Parsonsovo shemo podsistemov družbenega sistema - že dolgo za samostojen element. V fantaziji javnosti igrajo večjo vlogo kot predstavniki političnega razreda. Pri vprašanih po najbolj priljubljenih državljanih imajo filmske zvezde in športniki velik naskok pred politikami. To se je najbolj očitno pokazalo v Vzhodni Nemčiji. Med Vzhodnimi Nemci so Jens Weissflog, Kurt Masur, Katrin Krabbe, Stefan Heym in Christa Wolf daleč pred peščico političark, ki so jih omenjali (Regine Hildebrandt, Bärbel Bohley ali Angela Merkel).

⁹ Richard von Weizsäcker im Gespräch mit Gunther Hofmann und Werner Perger, Frankfurt/Main, 1992, 150.

¹⁰ Citirano v Wildenmann, Ratlose Riesen, Baden-Baden 1989, 48.

¹¹ Emnid-Informationen, 5-6, 1990, str. 16, tabela 51.

Celo tam, kjer vprašujejo samo po prestižu političnega razreda, se ne da kaj dosti sklepati. Podpora za določen sistem je v veliki meri "difuzna". Kritiki – in celo ciniki – so včasih zaradi svojega moralizma posebej močno interiorizirali vrednote političnega sistema. Od odtujenosti sistemu in njegovemu političnemu razredu pa je vsekakor še zelo daleč do opuščanja lojalnosti. Možno je, da ravna odtujeni državljani vsekakor lojalno – in neodtujeni nelojalno¹². Vendar je mogoče legitimnost, ki se zdi okrnjena zaradi nelojalnosti enega dela državljanov, "ponovno vzpostaviti" – predvsem z ekonomskimi uspehi sistema v korist določenih skupin. S paktiranjem z nezadovoljnimi skupinami je dolgo mogoče preprečevati, da bi se nezadovoljstvo sprevrglo v nelojalnost; to je izkušnja predvsem novih demokracij pred njihovo konsolidacijo¹³. Te bi sicer komajda lahko bile preživele začetne težave.

Kritičen in ciničen odnos do političnega razreda nikakor nista zgolj nefunkcionalna. Po eni strani tako prihaja do izraza dejstvo, da ljudje od političnega razreda vedno manj pričakujejo in mu ne pripisujejo več pretirano veliko substance in vrednosti, temveč ugotavljajo, da je funkcionalno nujen. Politika je "umazana", toda nekdo mora opravljati tudi umazano delo. Po drugi strani pa je ta glasno izražena odtujitev funkcionalna, ker sili politični razred k reagiranju: ponovno mora namreč zvišati svojo odzivnost.

Vodstvo kot politični razred v družbi pri obrambi svojih privilegijev nima zaveznikov. Občasno mu sicer uspe mobilizirati volilce za politične programe, ne pa za zvišanje njegovih lastnih dohodkov. Zato je sorazmerno hitro mogoče omejiti ta vidik osamosvojitve političnega razreda. Znotrajstrankarska občutljivost za mejo, do katere je pri volilcih mogoče iti, po škandalih raste enako hitro kot škandali sami. Walter Momper je to izkusil leta 1992 v Berlinu. Kot predsednik stranke je postal direktor podjetja z nepremičninami. SPD se je takrat znašla v težavah, ker je morala razložiti svojim volilcem, kako naj bi se voditelj stranke boril za nizke najemnine, če pa je bil njegov poklicni interes, da bi bile najemnine visoke. V tem položaju so se sprta krila stranke zelo hitro in lahko sporazumela: odpoved dobro plačanemu poslu ali odstop z mesta predsednika stranke.

V trenutku, ko so škandali političnega razreda navidez razčiščeni, se za notranji krog, politično elito, šele začenja pravi problem: odzivnost političnega razreda ljudje dolgoročno presojujejo po zmožnosti vodstva za reševanje perečih problemov stanovanjske gradnje. Statusne ogroženosti, ki jo mnogi volilci občutijo zaradi nekontroliranega priseljevanja, ni mogoče spraviti s sveta zgolj z odpovedjo privilegijem političnega razreda. Pri osamosvojitvenih tendencah privilegijev političnega razreda prihaja razen tega na dan zelo močna odvisnost od gospodarskega položaja: v časih razcveta so volilci pripravljeni živeti po geslu: "Živi in pusti druge živeti." V časih gospodarske stagnacije pa se od elit zahteva večja občutljivost.

¹² Snidermann, n.n.m., str. 170.

¹³ G. di Palma. 1990. *To Craft Democracies*, California University Press, Berkeley, 144 isl.

Kritika politične elite zaradi nezadostne pripravljenosti za ukrepanje

Danes zelo popularna naveličanost nad politiko prihaja do izraza v pavšalnem kritiziranju političnega razreda, ki v populističnem zamahu obrača pozornost na neko stransko bojišče, ki je fiskalno neobetavno. Predstava, da bi bilo mogoče z zamrznitvijo dohodkov političnega razreda prihraniti "veliko denarja", kar preveč spominja na dobro mišljene kampanje mladih socialistov v sedemdesetih letih. Takrat so bili prepričani, da je mogoče dobiti astronomsko visoke vsote za socialne namene, če bi dvignili davčno stopnjo za tiste, ki zaslužijo največ, na švedsko raven. Pri tem so spregledali, da bi to zvišanje za državni proračun prineslo kvečjemu dodatna 1 do 2 %, in da zaradi možnosti za beg kapitala niti ta porast ne bi bil zagotovljen.

Bolj substancialna oblika naveličanosti nad politiko ne jemlje na muho političnega razreda, temveč je naperjena proti njegovemu notranjemu jedru – politični eliti. Nevarnosti neopopulizma od zgoraj in spodaj so danes v tendencah osamosvojitve, ki niso nič manjše od osamosvojitvenih tendenc političnega razreda, ki se, vzvišen in socialno dobro zavarovan, v "vesoljski ladji" Bonn zapira pred družbo. Tendence k odpravi legitimacije, ki jih ni mogoče zanikati, so manj v privilegijih političnega razreda kot pa v vedno večji nesposobnosti politične elite, da bi obvladala socialne posledice združitve Nemčije. Kritika govori o oslu sistema odločanja, tolče pa po vreči z atributi političnega razreda, ker je to pač bolj enostavno in medijsko bolj učinkovito.

Treba se je boriti proti samopostrežni miselnosti vodstva. In sistem je tega vsekakor zmožen: zvezno ustavno sodišče je izreklo sodbo v zadevi financiranja strank in zvezni predsednik ter zvezni svet sta imenovala komisije, ki naj bi pregledale finance strank in dnevnice. Te so delale hitro in leta 1994 je bila zadeva urejena tudi zakonsko. Pravi problemi sistema pa so na neki drugi ravni.

Združitev Nemčije je potegnila državo v vedno širša področja. Vlada si je želela deregulacije in razdržavljenja – toda pod pezo nakopičenih problemov je prisiljena v ravno nasprotno politiko. Politika trga delovne sile za Vzhodno Nemčijo je postala bolj etatistična, kot je bila na Švedskem v socialdemokratskih časih. Hudiča državnega centralizma v NDR je bilo treba izganjati z Belcebubom superbirokracije "Treuhanda". Cerkve v NDR bi bile prav rade ostale neodvisne od države. Toda ker so bile finančno odvisne od zahodnih cerkva, so morale pristati tudi na državno pobiranje cerkvenega davka. Družbene organizacije, ki so delovale v Vzhodni Nemčiji, dobivajo sredstva skoraj izključno iz državne blagajne.

Etatistične tendence v sodobni demokraciji niso omejene zgolj na politični razred:

– ljudstvo v vedno večji meri uporablja *socialno mrežo* kot počivalnik, tendenca, ki jo še podpira samopostrežna miselnost političnega razreda. Ta pa reagira brez razumevanja, tako kot populizem od spodaj: boj proti zlorabam se omejuje na skupine, ki jih je mogoče izolirati (azilante, inozemce, prejemnike socialnih podpor). Poskus finansiranja novih projektov – n.pr. zavarovanje za nego – na račun socialno šibkejših (karenčni dnevi, nove dajatve) pa tudi ravno ne povečuje odpora množice proti ustvarjanju novih sovražnikov v populističnih kampanjah;

- v sedemdesetih letih je tekla diskusija o odpravi statusa uradnika na mnogih področjih, pa ni prinesla rezultatov zaradi nesvete alianse od zveze uradnikov vse do OTV;

- *deregulacija* javnih podjetij in medijev se ubada z zagriženim odporom raznih delnih interesov. Šele če grozi bankrot železnice ali pošte, je mogoče doseči konsenz za ukrepanje. Komisija za monopole je v svoji ekspertizi leta 1992 zahtevala nadaljevanje privatizacije javnih podjetij. Toda politični razred se ukvarja z drugimi nujnimi zadevami. Saj se da konec koncev pokazati, da privatizacija v Vzhodni Nemčiji teče.

Ker nas izkušnje učijo, da je spreminjanje lastninskih razmerij zelo nepregleden proces, je toliko bolj pomembno, da politični razred na področju svoje avtonomne sposobnosti za sprejemanje odločitev v strankarski državi naznači smer.

- Pred nami so *spremembe zakona o poslancih*. Podkupovanje poslancev naj bi končno tudi v Nemčiji postalo kaznivo.

- Nadaljevati je treba z *odpravljanjem prepletenosti elit na javnih področjih*. Bržkone pa ne bo mogoče nasploh uveljaviti določb o nezdržljivosti poslanskega mandata in funkcije v nadzornih odborih družb v privatnem gospodarstvu. Nobenega razloga ni, da bi političnemu razredu kot edinemu sektorju elit preprečili zbiranje izkušenj v gospodarstvu, ki bi lahko bile v prid tudi politični dejavnosti. Vendar je treba izboljšati transparentnost in javnost takih povezav in dohodkov, ki jih prinašajo. Nikakor ne zadošča, če prizadeti o tem obvestijo zveznega predsednika in če so te zadeve obravnavane v "kodeksu vedenja". Zakonske določbe bi tu lahko prinesle tisto odkritost, ki lahko v procesu izbire kandidatov znotraj stranke nudi za oblikovanje stališč potrebne informacije.

- Zmanjšati bi bilo treba *število mandatov* v deželnih zborih in v zveznem zboru. Mnogi so že kritizirali linearno povečanje števila mandatov zaradi združitve Nemčije. Vendar bo zelo težko razbiti simetrijo neposrednih mandatov in mandatov po listah. Števila neposrednih mandatov bržkone ni mogoče zmanjšati, saj so nemška volilna okrožja v primerjavi z državami z relativnim večinskim volilnim sistemom že itak nesorazmerno velika. Ravno redukcija mandatov po listah pa utegne zadeti interese političnega razreda na najbolj občutljivem mestu. Že pri načrtih za izgradnjo Reichstaga se je pokazalo, da bo vsaka sprememba sedanjega števila mandatov v Bundestagu izredno težka.

- Nekontrolirano je zrastle *število parlamentarnih državnih sekretarjev*. Danes ni več vprašanje - kot je bilo v času velike koalicije, ali se lahko obnese funkcija kot vezni člen med izvršilno in zakonodajno oblastjo. Vprašanje se danes glasi, ali je za vsak resor potreben več kot en državni parlamentarni sekretar. Množitev teh funkcij v Nemčiji je sledila večanju števila državnih podsekretarjev v Italiji, kjer vlada na ta način že dolgo dela patronažno politiko. Toda tisto, kar je v Italiji zaradi zadovoljevanja kril strank funkcionalno še mogoče zagovarjati, v Nemčiji za povečevanje notranje kohezije vladnih frakcij ni funkcionalno.

- Najlažje je realizirati tiste predloge, ki jih je mogoče izbrati *znotraj strank*. Nezadostna je kontrola nad člani političnega razreda od zunaj s političnimi sredstvi, kot je javnost delovanja. Zaenkrat nič ne kaže na to, da bi volilci z glasovanjem

za druge stranke kaznovali tiste, pri katerih se pri javnem polaganju, računov (dis-closure) izkažejo nedopustna prepletanja interesov. V Ameriki je stopnja te kontrole zaradi predhodnih volitev (primaries) v primerjavi z Evropo večja. Tam bi lahko izvajali kontrolo člani strank, ki kot delegati sodelujejo pri imenovanju kandidatov, če imajo informacije o prepletanju interesov in o nezaželenih postranskih dejavnostih. V Evropi pa bi morala izboljšana demokracija znotraj strank odtehtati pomanjkljivosti pravne kontrole od zunaj.

V Nemčiji se nejevolja nad politiko še ni razširila kot gozdni požar. Poujadizem v Franciji in Glistrupizem na Danskem sta bila zgodnja populistična znanilca naveličanosti nad sistemom. V Italiji je z Lombardsko ligo nastala politična sila, ki je premešala celoten strankarski sistem in močno otežila oblikovanje vlade. Lige so leta 1992 v imenu trga napadle vsa področja s tendenco etatizacije. Kar je nekoč bilo videti kot elitarna neoklasicistična gospodarska politika, se je v političnih gibanjih pojavilo kot "kulturna oborina". Celo država blaginje je prišla na slab glas skupaj s političnim razredom. Tudi pri njej prihajajo na dan vedno novi vidiki, ki služijo manj preskrbi neelit in bolj patronatstvu za elite.

V mnogih polemikah so enačili italijanski politični razred z nomenklaturnim razredom v Sovjetski zvezi. Zaton nomenklature vedno služi kot svarilni zgled za politični razred; tudi njemu prerokujejo podobno usodo¹⁴. Če bi se take kampanje razširile po vsej Evropi, bi utegnil biti upravičen strah, da bo v imenu neke stare liberalne ideje v povezavi z neoliberalnimi idejami o minimalni državi na čisto neliberalen način prišlo do žrtvovanja cele vrste demokratičnih pridobitev in pridobitev socialne države.

Politični razred ni posebej primeren kot grešni kozel, ker je vse pretesno povezan z volilci in njihovim odnosom do življenja, da bi lahko njegova osamosvojitve prekoračila določene meje. Celo odzivnost, ki jo je postavila demokratična teorija kot tolažbo za odvrnitev od ideje imperativnega mandata, ima svoje negativne plati. Politike namreč sili, da sledijo muham hedonističnih volilcev in njihovim vedno večjim zahtevam. Odzivnost se sprevrča v nihajočo iglo na kompasu na valovih glasovalne demokracije.

Povzetek

Vedno večja naveličanost državljanov nad politiko ni "železni zakon demokracije". Kar marsikdo ocenjuje kot upadanje, se izkaže, če se ozremo nazaj brez emocij, kot neogibno družbeno spreminjanje. Politolog ni pred nič hujšo dilemo kot študenti drugih strok: germanist se mora sprijazniti s tem, da mora poučevati v "narodu brez knjige". Umetnostni zgodovinar je navajen na elitarne užitke, saj se samo peščica ljudi zanima za umetnost. Politika pa je za večino življenjskih načrtov povsem nepomembno stransko področje - sporočilo, ki so ga v divjih šestdesetih in sedemdesetih letih vse preradi preslišali. Pravzaprav ni treba razlagati,

¹⁴ G. Savelli. 1992. *Che cosa vuole la lega?*, Milano, 180 isl.

zakaj se večina državljanov zelo malo zanima za politiko, razlage potreben je angažma peščice.

Politologi so v svoji v prakso usmerjeni samoselekciji praviloma pripravljeni živeti s to nezainteresiranostjo; tudi če se pozneje v poklicu postavijo v službo zbujanja politične zavesti – bodisi v šoli, medijih, bodisi v političnem izobraževanju. Stroko so dostikrat izbrali kljub temu, ker hočejo *nekaj premakniti*; in ta motivacija za študij je med vsemi štirimi, ki smo jih našli na začetku, poleg usmeritve v znanost nedvomno najbolj vredna spoštovanja.

Časi generacije 68 so minili – takrat so študentje družboslovja poskušali dvigniti politično zavest z "ognjem in mečem" na svoj način – z nenehnimi sestanki in zasedanji – in se pri tem izgubili v blodnjaku nenehnih preprirov med posameznimi sektami. Minil je tudi čas, ki je sledil tej pretirani mobilizaciji – kot je študentska mladina ostala na levi, vendar z anarhoidnim in spontanističnim mišljenjem, ter v majcenih skupinicah poskušala vzpostaviti utopično povezavo s prakso. Doživela je razočarano spoznanje, da niti alternativna komunizem ni imuna za čare tržnega sistema in da naslednja generacija ne kaže nikakršnega razumevanja za njene lastne razsvetljene predstave o vzgoji. Generacija 68 se mora danes sprijazniti z dejstvom, da je reakcija na levohedonistični življenjski slog "*novi kolektivizem z desne*". Generacije *spontijev* je izbrala umik in razglasila geslo: "Veliko je treba narediti – pustimo to pri miru." Današnja generacija je – če videz ne vara – ostala večinoma kritična, vsaj v družbenih vedah. Kljub vsej naveličanosti nad politiko bi le rada nekaj premaknila. Naučila pa se je, da ne zaupa več velikim patentnim receptom klasične racionalistične moderne. Po ideologijah ni povpraševanja, razen po tistih v oslavljeni in pluralistični obliki civilne družbe.

Politična znanost je v veliki meri upoštevala kritično potrebo po reformah. Na razvalinah starih ideoloških bitk med neomarksizmom in pozitivizmom je našla skupen jezik v znanosti, ki je orientirana na politično področje in je praktično relevantna. Stara levica še vedno priporoča politični znanosti popolno distanco do centrov moči. Tako je uporabljala STASI delo nekega berlinskega profesorja kot primer za to, kam nujno mora pripeljati vsako svetovanje politiki (E. Krippendorff). Gledano v celoti pa je preobrazena politična znanost le ostala na srednji črti med kritično distanco do oblasti in prizadevanji za vplivanje na predmet "politika".

ALI JE DEMOKRACIJA MODERNA? H krizi racionalnosti politične družbe

Politološka teorija demokracije večinoma implicira normativno pozitivno ocenjeno teorijo modernizacije in redko reflektira njeno realno problematiko. Članek v prvem delu povzema spoznanja o "ambivaletnosti moderne" in v drugem pokaže, v kateri meri je tudi sodobna demokracija s tem okužena, na koncu pa ob primeru običajnih racionalnostnih domnev ponazarja, da tudi prakticirana demokracija nikakor ne more biti garant za pametno politiko. Utemeljitev demokracije je zato v željah državljanov in državljanek po samodoločbi in soudeleženi, medtem ko je njihova želja po večji racionalnosti neizpolnjava.

*Vsak napredek je porast moči,
ki prehaja v vedno večji porast nemoči.
Robert Musil*

129

Problemi

Vsaj od konca 19. stoletja naprej se v mišljenju večinoma pojavljata "moderna" in "demokracija" skupaj tako, da se nam mora zdeti vprašanje na prvi pogled nesmiselno. Teorija modernizacije¹, ki je že postala del lastne zavesti, če pa to ne, pa vsaj 'potopljeno kulturno blago', prišteva "demokracijo" k učinkom napredka, ki je baje del nje, kot elektriko, abstraktno slikarstvo in upadajočo smrtnost otrok. V naslednjem bomo prav s pozitivnim odgovorom na vprašanje poskušali vreči iz tira vsakdanjo samogotovost v teoriji in praksi moderne demokracije, da bi

* Dr. Michael Th. Greven, predsednik Nemškega združenja za politično znanost.

¹ To formulacijo uporabljam povsem zavestno, ker: "Pojmi moderne, vsebine moderne, parole moderne so torej... skrajno divergentni," kot pravilno ugotavlja Welsch (1987, 51), ki je podal še vedno dober pregled nad delno presenetljivo protislovnimi vsebinami koncepta moderne; toda v sociološkem kontekstu je "modernizacijo" treba tu razumeti relativno enoznačno kot tisti vzorec baje v nek cilj usmerjenega razvoja, ki sta ga preživel zahodna Evropa in Severna Amerika od konca poznega srednjega veka naprej in ki živi od dihotomičnega nasprotja s tradicionalno družbo. Procesi, ki so bili pomembni za politični razvoj (in za politično teorijo), so bili predvsem sekularizacija, izgradnja institucionalne nacionalne države, uveljavitev kapitalističnega načina gospodarjenja, ekspanzija izobraževanja – in pač demokracija. V nasprotju z diskusijo v nemškem jeziku, ki poteka predvsem v znamenju Luhmanna in Habermasa, pri tem nikakor ni nesporno, ali je "(iz)diferenciacija" odločilni "evolucijski mehanizem", v kar je že zgodaj dvomil n.pr. Eisenstadt (1964); glej k pregledu tudi: Alexander/Colomy (1990).

dokončno ustvarili varen temelj za prihodnost z institucionalno reprezentativno demokracijo (2.), ki je etabliрана ravno na ta način in ne drugače. Pač pa je moderna, kot nam ni pokazalo šele 20. stoletje, polna strahotnih možnosti in reprezentativna demokracija zanje ni imuna (3.). Problematično je predvsem tiho ali teoretsko racionalizirano upanje, da že postopki demokracije zagotavljajo racionalnost, ki jo je treba oceniti kot pozitivno (4.).

Ambivalentnost moderne

Od francoskih razsvetljencev in zgodnjih materialistov naprej, toda najpozneje od kulminacije nemške filozofije v Heglovi razvojni zgodovini duha in od velikih zakonsko določenih zasnov modelov stadijev pozitivistov 19. stoletja, velja za eno od gotovosti, ki jih nihče ne postavlja pod vprašaj, prepričanje, da je "demokracija" – ne glede na svoj antični izvor – kot "moderna demokracija" eden od rezultatov modernizacije, ki jih je brez pridržka treba oceniti pozitivno, in tam, kjer ta še ni izvedena, eden od predpogojev, ki jo pospešuje. Samo ta priznani dvojni položaj ugodnega predpogoja in gotove posledice utemeljuje zahtevo po uvedbi "demokracije" tudi tam, kjer so ostali učinki moderne komaj občutni.

Napredek človeškega rodu, razvoj vrste, ki se v tem samopojmovanju pojavlja včasih z zamudo – toda ne zaustavljeno, z različno regionalno razširjenostjo, pa normativno ne partikularno – temveč univerzalistično, prihaja politično do izraza v razširjenosti te "demokracije".

Pri Karlu Marxu – ki ga tu poleg Darwina in Comta citiramo kot bistvenega predstavnika že omenjenega patosa napredka in modernizacije 19. stoletja – bremo o "demokraciji": "Demokracija je rešena uganka vseh ustav. Tu je ustava zmeraj popeljana nazaj v svojo dejansko osnovo, v dejanskega človeka, v dejansko ljudstvo, ne samo po sebi, glede bistva, ampak glede eksistence, dejanskosti, ter postavljena kot njegovo lastno delo... Demokracija je do vseh drugih državnih oblik v odnosu kot do Stare zaveze. Človek ni zavoljo zakona, marveč zakon zavoljo človeka, to je človeško bivanje, medtem ko je v drugih državnih oblikah človek zakonsko bivanje. To je temeljni razloček demokracije." (Marx, MED 1977, 71/72).²

S Schopenhauerjevo kritiko Hegla, ki je bila med njegovimi sodobniki še povsem obrobna in se je kot fanfara zajedla v družbeno zavest šele s F. Nietzschejem in je prišla v sodobno socialno znanost predvsem s posredovanjem Maxa Weberja, začne normativni dvom glede izključno pozitivne vsebine modernizacije kot kislinska kopel racionalizacij in racionalizacijskih refleksij razjedati patos napredka deviškega razsvetljenstva in 19. stoletja. Kar je Marx z razcepitvijo v manihejsko shemo predzgodovine razrednih bojov in svetovne revolucije, ki uvaja in utemeljuje emancipacijo človeškega rodu, kot "moro" še lahko pripisoval instrumentalni realnosti razuma, ki ga omejuje razredna oblast, torej anahronistični restavraciji času neprimernih produkcijskih razmerij, ki se pri njem zaradi razredno interesne in oblastne modernizacije uspešno uveljavljajo za njenim

² Vsekakor pa je treba upoštevati razliko do običajnega pojma demokracije.

hrbtom, to najpozneje od Nietzscheja in Webra naprej ne stoji več pred modernizacijskim gibanjem, ki še ni moglo prodreti na to področje, ali zunaj njega, temveč spada v osrednji proces "zahodnjaškega racionalizma". Ne več razsvetljenstvo, ki še ni zmoglo premagati predmodernega ancien regimea, temveč njegova lastna "dialektika" jemlje "temps modernes" njihove z jutranjo zarjo ozarjene pretenzije zmage in ustvarja vtis, da je "kult razuma" meščanske in poznejših revolucij tendencialno nevarna folklor. Če je na Goyevi razsvetlensko optimistični grafiki še "spanje uma" tisto, kar poraja "pošasti", nas je najpozneje grozotna izkušnja 20. stoletja naučila, da je bila ravno dosledna uporaba razuma brez vseh spon morale in npravnosti tista, zaradi katere so postali čisto normalni moderni filistri in dobro kvalificirani funkcionarji "pošasti" iz Auschwitzta in Mylajia, iz Katyna, Pnom Penha in Sarajeva.³

Heide Gerstenberger je prišla v kontekstu nove diskusije o totalitarizmu, ki spada k moderni, do prave konsekvence: "Taka radikalizacija kritike nima nič skupnega s strategijo relativizacije. Kajti tu ne gre za oceno enega barbarstva v po sebi barbarski primerjavi z drugimi oblikami nasilja, temveč za grenko spoznanje, da lahko ugotovimo, da je zaradi izkušenj 20. stoletja ovrženo ne le enačenje znanstveno tehničnega napredka z emancipacijo in humanostjo, pa tudi domneva, da civilizirana kontrola afektov na svetu preprečuje grozodejstva, temveč da se tudi parlamentarna konstitucija politike in njena legalna implementacija niso izkazale kot tako neomajna preprečevalna ukrepa proti barbarstvu, da bi stari spor o morali lahko dejansko veljal kot zastarel" (1993, 67 isl.).

Demokracija nosi vse ambivaletnosti moderne

Medtem ko je vsaj od srede stoletja naprej postala "dialektika razsvetljenstva" (Horkheimer/Adorno 1969) ali "ambivalentnost moderne" (Bauman 1992) splošno znana stvar vsaj v kritični socialni znanosti in teoriji, pa refleksija o "demokraciji", predvsem politološka refleksija o "demokraciji" ostaja slej ko prej v stanju intelektualne nedolžnosti – vsaj pri svojih "prijateljih". Po tem mnenju zagovarjanja demokracije sploh ni treba utemeljevati; predvsem pa tako gledanje shaja povsem brez vsake skepse glede možnih posledic demokracije.

Naj je dvojna pojava modernizacije⁴ še tako problematična v svojih posledicah za zgodovino in družbo, je videti, kot da v "politiki" z "enkrat najdeno obliko"

³ Glej k "Modernity and Totalitarianism" tudi Anthonyja Giddensa v njegovi veliki knjigi "The Nation-State and Violence" (1985, 294-310); poleg enkratnega nasilnega potenciala sodobne nacionalne države spada tudi (skoraj) vse prepredajoča "surveillance" k štirim indikatorjem modernizacije; glede konteksta z demokracijo glej: Melossi (1970).

⁴ Svojo refleksijo o dvovalentnosti procesov modernizacije, ki navezuje na tradicijo Maxa Webra in na Frankfurtško šolo, ne pojmuje kot antimoderno in še celo ne kot postmoderno, temveč kot refleksivni aspekti modernizacije same; glede strukturalistične variante "post-moderne" in njenega pomena za politično teorijo glej predvsem White (1991), ki contre coer predoča apolitični značaj post-modernih teorij – kar je lahko ugovor proti njim samo v tem kontekstu.

demokratske skupnosti⁵ sploh ni problemov in ambivaletnosti. Na prvi pogled tako gledanje podpira tudi izkušnja, da v 20. stoletju v genocid, iztrebljenje in vojno, ki so vodili v zatiranje individualne samodoločbe v vseh njenih oblikah, niso vodile etabrirane demokracije, temveč je v vse to vodila nezadostna demokracija ali njena popolna odsotnost. In potem se zdi zahteva po "demokratizaciji" drugega, tretjega in v smislu nekega stopnjevanja tudi prvega sveta ne samo brez pridržkov priporočljiv cilj, temveč tudi primerno in uspešno sredstvo za reševanje vseh tistih problemov, ki jih v zahodni moderni običajno imenujemo "razvojni problemi". Toda kaj kmalu bi se lahko izkazalo, da gre za nevaren in nikakor ne prepričljiv obratni sklep, če bi videli v praksi vladanja, ki jo po običajnih kriterijih pojmuje kot "moderno demokracijo", zadostno pregrado proti sodobnemu barbarstvu tako znotraj družb kot tudi v odnosih med njimi.

Kajti pri tem vsepovsod pričujočem načinu mišljenja se po zelo točni analizi J. Habermasa dogaja naslednje: "Teorija modernizacije izvaja zelo usodno abstrakcijo Webrovega pojma 'moderne'. To ločuje od njenih novoveško-evropskih izvirov in jo stilizira v prostorsko in časovno nevtraliziran vzorec za socialne razvojne procese sploh" (Habermas 1985, 10). Nekaj podobnega velja za pojem demokracije v prevladujočih "teorijah demokracije"⁶: te nereflektirano univerzalizirajo in normativno interpretirajo politični režim, ki je nastal v povsem specifičnih zahodno-evropskih zgodovinskih konstelacijah in ima socio-ekonomsko in kulturno izredno veliko predpogojev, v abstrakten koncept demokracije sploh.

Vprašanje, ali je demokracija moderna, torej ni niti vprašanje po njeni zadostni sprejemljivosti v sodobnih družbenih razmerah, niti ne postavlja pod vprašaj njene pripadnosti moderni – vsaj ne v institucionalni obliki, ki je cum grano salis prakticirana na zahodu; pač pa gre prav spričo ozaveščanja in predočanja modernosti demokracije za to, da si v nasprotju z naivnim zaupanjem v ta domnevno zadnji normativno varni temelj tudi tu predočimo, kako moderna postaja reflektivna.

Ali je demokracija moderna? Nujno pritrdilni odgovor se lahko in mora glasiti, da tudi njo zadeva ona grozljiva, strah zbujajoča ambivalentnost in dialektika napredka, da bi nam bilo spričo bodočih problemov odvzeto vsako slepo zaupanje v njeno zdravilno moč, da moramo z morda zadnjim korakom sekularizacije zapustiti tudi to "trdno trdnjavo".

Epistemološko ima ta pozitivni odgovor konsekvenco, da je razširjeni normativni univerzalizem ponudbe demokratizacije nevzdržen, da tudi tu pluralizem, ki je značilen za moderno, t.j. vzajemni relativizem in partikularizem vseh pozicij, dohiteva "demokracije" in jih sili v samozavedanje in v priznavanje "demokratskega decizionizma" (Grevén 1992).

To bi v notranjosti že kolikor toliko demokratskih družb pomenilo, da ne obstaja nobena enkrat za vselej ustvarjena zaloga zadostnih razlogov in prepričanj za demokracijo, na katere "veljavo" bi se bilo mogoče sklicevati, kar naj bi zadoščalo za ustvarjanje, ohranjanje ali celo razširitev njenega realnega temelja v

⁵ Nekaj podobnega velja za državo in za "nacionalno suverenost", ki ji baje gre; glej k temu zanimivi poskus Rolfa Knieperja (1991); glede povezave med modernostjo in suvereno državo glej predumem 27-47

⁶ Navednice, ker izraz zajema široko in povsem nekoherentno polje "teorij", ki se na kakršen koli način ukvarjajo z "demokracijo".

prepričanjih in zadržanju članov družbe, ki vedno na novo prihajajo zraven. Tudi osamosvojitve takih prepričanj, ki so vedno in v vsakem primeru nujno izražena individualno, v civilno verovanje, na primer v obliki predlaganega "ustavnega patriotizma" (Dolf Sternberger/Jürgen Habermas), pravzaprav v večji meri povzema zaželeni in funkcionalno potrebni kodeks vedenja v maksimo političnega izobraževalnega dela, kot pa da bi lahko zagotavljala, da bo konec koncev premagala načelno kritiko in praktično zgolj nedemokratsko vedenje.

V razmerju zelo redkih "demokracij" te državne dejanskosti, na katero imajo demokratične vrednote v resnici zelo majhen vpliv, navzven, nasproti drugim družbam s političnimi sistemi, ki, ne glede na to, kako sami sebe označujejo, ne zadovoljujejo niti minimalnih normativnih standardov svobodnejšega samovladanja in spoštovanja človekovega dostojanstva, s katerimi se zadovoljujemo v vsakdanjem življenju, pomeni to spoznanje, da bi se lahko zadaj za mnogimi visokotečimi frazami izkazale "realnopolitične" opcije kot mnogo močnejše glede obetov za prihodnost. V svetu, ki se vedno bolj globalizira⁷ in za katerega so značilni gospodarski prepleti, komunikacijska omrežja in predvsem dejanska mobilnost ne le v eni smeri, ni mogoče, da prej ali slej ne bi prišlo do vzratnega učinkovanja teh "realnopolitičnih" opcij na takoimenovane "zahodne demokracije". Kajti enostranska sekularna kolonialistična in imperialistična penetracija skoraj celotnega ostalega sveta je v pravem pomenu besede temeljila na "splendid isolation" pred vsemi nezaželenimi vzratnimi povezavami – in katera bi sploh bila zaželena razen izkoriščevalskega prenašanja bogastva in fikcionalnih potencialnih vzpodbud za umetnike in etnologe. Danes takih "povratnih udarcev" ni več mogoče za trajno preprečiti z metodo "gradnje trdnjave", ki kljub uporabi najmodernejših elektronskih sredstev politično vendarle ostaja srednjeveška.

Iz spoznanja modernosti demokracije sociološko gledano sledi, da zavzemanje ali celo boj zanjo nikakor ne more in ne sme biti koncipirano kot sekularizirano odrešensko dogajanje ali pozno hiliastično gibanje za odrešenje, tudi ne v najbolj prikriti obliki, temveč da bi ga moralo biti možno zasidrati v interesih in potrebah relevantnih večin prebivalstva povsem imanentno in kljub temu, da si je še treba pridobiti vedenje o konkretnih učinkih ambivalentnosti demokracije. V nasprotju s tem pa bi univerzalistična koncepcija demokracije, ki bi jo vztrajno proklamirali naprej, deteriorirala v neko inačico neofundamentalizma in s tem postala protirazsvetljenska v nasprotju s svojo intencijo, ki je usmerjena v emancipacijo. Prednost demokracije pred filozofijo, ki jo je formuliral Richard Rorty (*Vorrang der Demokratie vor der Philosophie*, 1988), je v resnici prednost praktične politike pred filozofijo kot pogoj za omogočanje demokracije. Tako kot je bilo uveljavljanje demokracije proti oblikam tuje nadvlade v zgodovini od Kleistenesa naprej vedno znova odvisno od interesa, volje, političnih resursov in uspeha zadostnega števila aktivnih ljudi, je tudi danes še, bolj kot vse drugo, odvisno od politične podpore. Tako pravijo, da lahko tu odpira demokraciji prihodnost samo tisto, kar v

⁷ *"If democracy is not to become a political ghetto confined to the territorial state, the contemporary globalization of capital, labor, and contingency must be shadowed by a corollary globalization of politics... What does it mean to say, that late modernity is a time without a corresponding political place?"*; Connolly (1991, 215 isl.) je bil doslej eden redkih, ki je ta vprašanja postavil s stališča teorije demokracije.

zadostni meri navezuje na motive za ravnanje, in sledeče ravnanje polnoletnih posameznikov, kot rezultat kontingentnih odločitev za demokracijo v zavesti vseh njenih tveganj. Brez te zasidranosti v delovanju tudi "moralno-refleksivni konstitucionalizem" (U.K. Preuß) nič ne pomaga; najboljša ustava še vedno potrebuje podporo in odpove, če je soočena s premočnimi sovražniki. Sociološko pa ne gre špekulirati o verjetnosti pogojev, ki ljudi bolj kot druge motivirajo za demokracijo. Po drugi strani pa so "strukture" in "razmere", ki podpirajo demokracijo, kot zgodovinske delovalno teoretsko spet kontingentne.

Ne brezosebna logika zdiferenciranih sistemov, temveč kontingentna praksa delujočih individuov naj bi po tem mnenju vedno znova "konstituirala" demokracijo ali jo razvijala naprej. "Normativno jedro konstitucijskih teorij je ideja samodoločbe", pravi Hans Joas. "S prepletanjem razmišljanj na področju teorije diferenciacije se abstraktna ideja samodoločbe spreminja v teorijo demokracije" (Joas 1992, 347).

Toda tisto, kar v teoriji nujno sledi kot sklep, ostaja v praksi realnih družb težavno ali zelo redko: tudi če morda lahko filozofsko in v kodificiranih pravnih sistemih označimo svobodo, samodoločbo in polnoletnost tudi preskriptivno kot pravo bistvo človeka, le ostaja moč teh in podobnih vsega spoštovanja vrednih načel, ki oblikujejo motive in določajo ravnanje, v mešanici konkretnih interesov in družbenih konfliktov večinoma odvisna od vezanosti na veliko bolj profane cilje. Šele uresničitev le-teh daje v očeh mnogih ljudi tem načelom za nazaj moderni primerno "legitimnost", ki po Maxu Weberu, kot je znano, temelji na racionaliziranem prepričanju. Obdavčitev, ki jo ljudje občutijo kot neupravičeno, zatiranje verskih, etničnih in danes tudi nacionalno konstituiranih identitet, pretirano siljenje k vojaški službi, naraščajoče cene kruha in padajoče cene žita in podobne obremenitve od zgodnjega novega veka naprej sprožajo revolucionarne procese, v teku katerih so bile razvite in institucionalizirane človekove pravice in tista velika načela, na katera se politična moderna in demokracija normativno sklicujeta. Seveda pri tem porajajo tudi "normativni presežek" in vodijo dlje od povodov svojega neposrednega nastanka, toda zelo dvomljivo je, ali ideali demokracije pri vseh predpostavkah predstavljajo zadostno motivacijo za delovanje za družbene konstitucijske procese, katerih rezultat zasluži predikat "demokratičen".

Samo zaničevalci demokracije uporabljajo taka opozorila z denunciantskim namenom, predvsem če populistično bičajo proklamiranje demokratično-normativnih standardov kot "ideologijo intelektualcev", kot novo varianto "goljufije duhovnikov", za kar je zgleden primer veliki pamflet Helmuta Schelskega iz sedemdesetih let (Schlesky 1975). Toda antikritika demokratov sama postane ideološka, če izigrava apelativno propagando "demokracije" proti razumljivim materialnim življenjskim nujnostim in potrebam ljudi, ki jim je spričo lakote, nasilja in splošne stiske srajca, ki jo potrebujejo za preživetje, bližja kot toliko priporočani demokratični suknič.

Skrajno vprašljivo je tudi, ali bo mogoče kontingentni razvojni model takoimenovanih "zahodnih demokracij", v katerih so v 18. in 19. stoletju in delno še daleč v 20. stoletje manjšine na družbeno-funkcionalnih ključnih položajih in na podlagi za njih subjektivno realizirane blaginje in varnosti uveljavile "demokrati-

jo" kot svojo obliko vladanja in življenja, mogoče za trajno ponoviti na primer v Indiji, na Kitajskem, sedaj trenutno v Nigeriji ali tudi v zahodnih delih nekdanje Sovjetske zveze. In tisto, kar se dogaja v teh naštetih štirih deželah, zadeva v manj kot eni generaciji več kot dve tretjini vseh na svetu živečih ljudi in seveda tudi ne more ostati brez posledic za nas. Nobena "trdnjava Evropa" temu ne more trajno kljubovati in zadržati povratnih učinkov globalizacije.

Stabilizacija demokratičnih režimov zahoda v celem stoletju je uspela – kjer je sploh za trajno uspela! – proti pritisku za prerazdelitev, ki temelji na materialni deprivaciji, in socialnemu protestu "od spodaj" pretežno zaradi vključitve vedno širših krogov prebivalstva v socialno državo "od zgoraj". Ali drugače povedano: spričo industrijske rasti, ki se je navidez zdela neskončna, je v nebrzdanem kapitalističnem gospodarskem sistemu v povezavi z omenjenimi globanimi izkoriščevalskimi razmerji še vedno ostajalo dovolj za prerazdeljevanje od "zgoraj" "navzdol", tako da je bilo v kolikor toliko zadostni meri zagotovljeno pristajanje na dane razmere. Seveda je bilo pri tem komaj kaj dano prostovoljno – toda tisti kos kolača blaginje, ki so ga zahtevala delavska gibanja in drugi, je bil večinoma kljub vsemu dovolj velik in je ustvaril tudi politične predpogoje za "demokratično" integracija protesta, ki je latentno vedno v nasprotju s sistemom. Tam, kjer to ni več šlo, se je izkazalo, da so široke množice "spodaj" v ravno tako majhni meri prijatelji demokracije kot tisti, ki so bili bolj "zgoraj" in so se zbal za svoje že pridobljeno premoženje in svoj status.

Danes se komaj še postavlja vprašanje, ali je za demokracijo tako pomembni "blaginjski presežek" še podan v zadostni meri, da bi na vsem svetu zagotovil vsaj približno take socio-ekonomske pogoje za nastanek in stabilizacijo demokratičnih režimov, ki bi bili primerljivi s tistimi, ki so bili podani takrat. Še več: ne le v Združenih državah, ki so nekoč veljale kot "dežela neomejenih možnosti", z njihovi sedaj že več kot 30 milijoni absolutnih revežev in z bogataši, ki se vse bolj zapirajo v trdnjave pred grozečim nasiljem, temveč tudi v paradigmatičnih demokracijah zahodne Evrope je za vsakega, ki si pred njimi ne zatiska oči, vedno več znamenj, da gre h koncu čas stabilizacije in integracije demokracije preko prerazdeljevanja realne rasti blaginje. Saj nasilje, ki se na videz brezciljno usmerja proti "tujcem", tam, kjer se je samo sposobno artikulirati, komajda skriva svoj instrumentalni smisel, namreč obrambo kolača, ki ga je vedno manj, proti "tujcem", ki baje zgolj participirajo na njem, proti "parazitom"⁸. Ta "instrumentalni" smisel, ki se površinsko na ulici dostikrat kaže v topoumnosti ksenofobičnih resentimentov, kaže sorodnost tega nasilja s povsod po svetu naraščajočo "navadno" kriminaliteto, ki si jemlje ali priskrbi tisto, za kar vsakemu od nas propaganda potrošniške družbe dopoveduje, da mu po pravici gre, kar pa vedno večjemu številu ljudi ni dostopno – in danes pravzaprav že vsak ve, da naš "zahodni" način

⁸ Da so "storilci za pisalno mizo" pri propagiranju pojmov in motivov tudi tu pred nasilneži, nam na prav zastrašujoč način dokazuje zvezek 43 "Herderbücherei INITIATIVE", ki ga je izdal Gerd-Klaus Kaltenbrunner že leta 1981 s programatskim naslovom: "Schmarotzer breiten sich aus. Parasitismus als Lebensform" (Zajedalci se širijo. Parazitizem kot oblika življenja). (Za opozorilo se moram zahvaliti, ne slučajno, svojemu prijatelju in kolegu Kurtu Lenku, ki se je neutrudno razgledoval po desnici, ko se je večina levičarjev še ukvarjala sama s seboj!)

življenja zaradi nezadostnosti virov in iz ekoloških razlogov ne more postati vesplošen. In zato tudi dobronamerna teorija demokracije pred tem dejstvom ne more večno zatiskati oči.

Skratka: nikakor ni dokazano, da bi zahodne demokracije s svojo potrošniško vsakdanjo kulturo tudi v časih, ko začnejo odpovedovati blaginjske varovalke in postaja materialna zadovoljitev, ki je dostopna posamezniku, vedno manj dostopna, porajale civilnost in zadostno mero demokratično učinkujočih motivacij za stališča in ravnanja. Prej bi lahko rekli, da je kaj majhna verjetnost, da se bodo socio-kulturni predpogoji demokracije zanesljivo razširili po svetu v neprimerno manj ugodnih pogojih. Pojem "demokracije lepega vremena", ki je bil doslej tudi ena od ideološkopolitičnih bojnih parol antidemokratov, ima, razvojnozagodovinsko gledano, realno družbeno jedro, ki ga v svojem demokratičnem idealizmu ne bi smeli zanikati vsi, ki jim dejansko gre za bodočnost demokracije.

Seveda tudi ne velja obratni sklep, ki bi ga nam radi danes spet vsilili ideologi kapitalizma in takoimenovanega prostega trga: kapitalizem in demokracija skupaj ne tvorita "naravne ureditve"; izredno aktualno je tisto, kar je zapisal Max Weber leta 1906 o možnostih demokracije v takrat še caristični Rusiji: "Naj boj za take 'individualistične' življenjske vrednote še tako nenehno računa z 'materialnimi' pogoji okolja - njihovega 'uresničenja' nikakor ni moč prepustiti 'ekonomskemu razvoju'. Izredno slabo bi danes kazalo za možnosti 'demokracije' in 'individualizma', če bi se za njun 'razvoj' zanašali na 'zakonito' učinkovanje materialnih interesov... Skrajno smešno je, če današnjemu visokemu kapitalizmu, kakršnega prav sedaj uvažajo v Rusijo in kakršen obstoji v Ameriki - tej 'neogibnosti' našega gospodarskega razvoja - pripisujemo neko sorodstvo z 'demokracijo' ali celo 'svobodo' (v kakršnem koli pomenu besede), saj se vprašanje lahko glasi samo: kako so, v njegovi vladavini, vse te reči sploh lahko trajno 'možne'?"

In kljub dolžini citata, zasluži tudi Webrov odgovor, da ga citiramo: "Dejansko so možne samo tam, kjer za njimi trajno stoji odločna volja nacije, da se ne bo pustila od vladajočih obravnavati kot trop ovac. 'Proti toku' materialnih konstelacij smo 'individualisti', privrženci 'demokratičnih' institucij (Weber 1958,60 in 61, v originalu delno kurzivno).

Demokracija in racionalnost

Če so bila dosedanja razmišljanja formulirana s prespektive skeptično zaskrbljenega demokrata, ki se spričo naraščajočih problemov boji, da bi v bodočnosti lahko prišel demokratični način življenja in vladanja, ki ne more obstajati brez aktivnega pristanka in lojalnosti, v težave glede zagotavljanja zadostne podpore, nam daje konkretna analiza teh problemov povod, da tudi sami za sebe začnemo s samorefleksijo povezave med demokracijo in racionalnostjo.

Četudi je zelo razširjena fraza o lastni vrednosti demokracije, o tem, da demokracija ni le sredstvo, temveč tudi vrednota in cilj, se ob natančnem pogledu ali premisleku le hitro pokaže, da obstoji instrumentalno razmerje do drugih vrednot in ciljev, ki je dostopno za preverjanje racionalnosti.

Najmočneje prihaja trditev o vzajemnem konstituiranju demokracije in racionalnosti, ki je emfatično določena kot "razum", do izraza v – lahko bi rekel – optimistični tradiciji, ki zaenkrat dosega vrhunec pri Habermasu in ki je prepričana, da je z zagotovitvijo demokratičnih postopkov več ali manj dana garancija za razumnost rezultatov politike; saj to je normativna vsebina stalne formule o "procesuralnih vidikih demokratičnih postopkov, ki zagotavljajo racionalnost". V analogiji k Habermasovi jezikovno filozofski aprioristični postavki o imanenci "sporazumevanja iz telosa jezika" in k enačenju sporazumevanja in razuma ali resnice, prihaja demokracijsko teoretsko do teleološke vgraditve zaželenje razumnosti rezultatov politike v demokratične postopke.

Pred ozadjem svoje prejšnje kritike (glej moje prispevke v Greven 1991 in v Parekh/Pantham 1987) bi tu ugovore povzel čisto na kratko: prvič je tu, povsem nerazumljivo, obravnavan pojem razuma oziroma racionalnosti tako, kot da ni nič znanega o njegovi "ambivalentnosti" ali "dialektiki", pri tem ostane povsem ob strani dejstvo, da, četudi bi demokratični postopki lahko determinirali racionalne rezultate politike, s tem še nikakor ne bi mogli izhajati od njihove normativne sprejemljivosti brez pridržkov. O tem takoj še več. Drugič demokracijsko in politično teoretsko pelje Habermasova analogizacija v problematično prestavitev pojma konsenza in racionalnosti – kot da nas ni mogla zgodovinska izkušnja že zdavnaj naučiti, da je konsenz doprinesel ali doprinaša svoj del k praktičnemu omogočanju barbarske politike⁹, včasih v obliki vriskajočega pritrjevanja (Carl Schmitt), včasih zgolj v umiku v privatnost in s tem faktičnim dopuščanjem (Max Weber), včasih pa tudi kot posledica procesuralnih demokratičnih postopkov. Pravkar so bile v "ostanku Jugoslavije" opravljene volitve, ki so kljub vsem nepravilnostim v posameznostih vendarle ustrezale običajnim standardom tekmovalnih svobodnih volitev – in njihov politični rezultat je jasna legitimacija in podpora okrutne osvajaalne vojne z jasno izraženimi rasističnimi in atavističnimi potezami. Konec koncev lahko prav ob običajni praksi volitev – in te so kot institucija skupaj z javnostjo¹⁰ osrednji del abstraktna formule o "procesih, ki zagotavljajo racionalnost" – pre-

⁹ Tudi v svojem najnovejšem delu "Faktizität und Geltung" – ki ga seveda samo s to opombo ni mogoče primerno ovrednotiti – ostaja Jürgen Habermas, sedaj z novim pojmom "deliberativne politike" – pri svojih kontrafaktičnih premisah, da naj bi v demokraciji pri upoštevanju proceduralnega minimizma "utemeljili za vse v skladu s postopkom dobljene rezultate domnevo razumnosti" (368). Pri tem ima za izhodišče spet kontrafaktično premiso: "Javnosti parlamentarnih teles so pretežno strukturirane kot kontekst upravičevanja," (373); tudi splošni javnosti kot "najpomembnejši spremenljivki" pa spričo poznavanja njene faktične kvalitete pripisuje kvaliteto, ki poraja razum. Celotni politični proces se v "deliberativni politiki" pojavlja kot komunikacija, v kateri se uveljavljajo najboljši argumenti in razlogi, ki jih je mogoče posploševati, v kateri pa je mogoče interese, moč in politično voljo "od-racionalizirati" – privlačna utopija!

¹⁰ Proti optimističnemu pritegovanju javnosti za demokracijo glej tudi Melossi (1990, 175): "The public is the macroscopic field of action of social control. A form of control based on consent – 'social control proper' – is connected to the emergence of democracy." Tu nikakor ne gre za kontrolno funkcijo javnosti nad politiko, ki je običajna v normativni teoriji demokracije, temveč za to, da ima prebivalstvo kontrolo preko javnosti; ali glej H. Gerstenberger (1993, 70): "V nasprotju s tem, kar predpostavlja Habermas, ta (javnost, M.G.) nikoli ni obstajala v stanju politične nedolžnosti, temveč je od vsega začetka naprej obstajala samo kot politična institucija, v kateri se ni odvijala le kritika vladavine, temveč tudi izločitev dela tistih, ki se jim vlada, ali vsaj legitimacija te izločitve." Glej k diskusiji sedaj tudi: Calhoun (1992).

poznamo s politološkega stališča nerealistično konsenzualistično in identitarno koncepcijo demokracije, ki stoji za vsemi temi domnevami in ocenami: prevladujoča praksa demokracije, od katere bi morala izhajati izkustveno-znanstvena ocena potenciala racionalnosti zahodnih sistemov, temelji na neidentitarnem zastopanju partikularnih interesov in večinskih odločitev, ki se imajo za svoj obstoj v manjši meri zahvaliti ujemanju argumentov in v večji meri nakopičenju strateško instrumentalnih opcij. Če bi hoteli vztrajati pri načelnem pripisovanju racionalnosti rezultatu politike na osnovi empirično informiranega pojma demokracije, bi morali pač poskusiti oživiti sistemski optimizem Mandevillove formule transformacije privatnih pregreh v javno krepost. Toda kolikor mi je znano, tega na področju politične teorije demokracije ne počnejo danes niti prepričani neoliberalci.

138 Predvsem prva med omenjenimi problemskimi točkami je danes – korak dlje od kritičnega ugovora proti Habermasovim optimističnim premisam – postala osrednji problem kritične teorije demokracije. Če gremo naprej od demokratičnih postopkov in pravic, ki so normativno izpeljani iz postulatov samodoločbe in polnoletnosti, kako lahko najdemo argumente za demokracijo tudi z ozirom na racionalnost rezultatov politike? Ta problem se je duhovno in realno zgodovinsko stopnjeval do današnje neogibne ostrine šele z uveljavitvijo moderne 20. stoletja, toda politološka teorija demokracije tradicionalistično pretežno vztraja pri stanju, ki vidi bodisi pri tehtanju prednosti in slabih strani demokracije v upoštevanju posledic uresničene demokracije že napad na normativne premise demokracije same, bodisi – in to je delno tudi samokritična pripomba – vidi v stopnjevanju soudeležnosti tudi primerno sredstvo za boljšo politiko¹. Zgodovinska sproščenost teh domnev in prepričanj je preostanek iz preteklega obdobja, v katerem je veljalo, da je sicer mogoče na podružbljenje in razvoj več ali manj naturalistično vplivati s političnimi odločitvami in to v smislu zgodovine dogodkov, da pa ju v njihovih dolgoročnih trendih in v njunem nadaljevanju nasploh lahko kvazi transcendentno predpostavimo. Prekinitev tega nadaljevanja si je bilo moč predstavljati samo v eshatološki preobleki, kot vdor transcendentnega v tek reči, kot konec sveta ali poslednjo sodbo. Res je, da so v vseh časih videli tudi v politiki vzrok za katastrofe, da so vojno in lakote subjektivno pripisovali slabemu ravnanju in odločitvam določenih vladarjev – in to večinoma po pravici – toda politika je bila tradicionalno le odgovorna samo za epizode, ki niso mogle vplivati na usodni širši kontekst; ta je razen tega veljal od razsvetljenstva naprej optimistično in kot sekularizacija linearne predstave o času iz krščanskega upanja v odrešenje kot "napredek". Da bo pravzaprav šlo vedno naprej in končno tudi vedno bolje, ta prvotni odrešenijsko zgodovinski optimizem je razsvetljenstvo samo prevzelo od svoje versko kritične različice pri zgodnjih francoskih materialistih in na osnovi te sodobne časovne zavesti je bilo mogoče zlahka odpraviti načelno skeptični odnos – na primer v "dialektiki razsvetljenstva" – kot golo "kulturno kritiko" in torej kot v osnovi nekaj konservativnega.

¹ Tega kljub nekaterim kontekstom ne gre zamenjevati z argumenti z začetka sedemdesetih let, da je demokracija n. pr. tudi glede notranje organizacije tudi bolj eficientna in učinkovita od drugih načinov organiziranja. Glej tudi: Naschold (1971).

Neznanska mobilizacija možnosti na podlagi tehnično-znanstvenega "napredka", ki je predvsem v 20. stoletju politiki v razvoju orožja, v prometu in v komunikacijski tehnologiji dala na razpolago sredstva povsem nove vrste, igra skupaj z demografsko revolucijo, ki se malo manj kot eno stoletje eksplozivno razvija kot posledica modernizacije, določeno vlogo pri neznanski razširitvi kvalitativne in kvantitativne prodornosti in pri časovni razmejitvi posledic političnih odločitev. Politična volja centralnega komiteja komunistične partije Kitajske zadeva način življenja in razvoj skoraj dveh milijard ljudi – več, kot jih je pred približno 80 leti sploh kdaj živelo na svetu in skoraj polovico današnjih prebivalcev sveta. Odpadki znanstveno-tehnološke proizvodnje energije in oboroževalne tehnike v 30 000 letih le delno zredcirajo svoje nevarno sevanje na polovico. Ekološke posledice političnih odločitev so sedaj že globoko prodrle v javno zavest, toda doslej še vedno ne v zadostni meri, tako da bodo v teku samo enega stoletja kumulativni in sinergijski učinki z veliko verjetnostjo bistveno vplivali na ekološki sistem sveta kot celoto in ga spremenili. Postalo je vprašljivo, ali bodo novorojenčki potem še "uzrli luč sveta" – ali pa bodo potrebne povsem nove metafore za primeren opis njihovega vstopa v svet. Z eno besedo: "politika" danes proizvaja "posledice" (Carl Böhrer) drugačne kakovosti kot kdaj koli prej v dosedanji zgodovini; to velja za mikropodročje socialnih in individualnih načinov življenja, ki se ga tu nismo dotaknili, v isti meri kot v nakazanem makrokontekstu.

Vsiljuje se vprašanje, ali v teh pogojih ne mutira politika sama v nekaj načelno novega, nekaj, kar doslej komaj lahko dojamemo. Toda že sedaj lahko trdimo, da ima politika danes na določenih področjih in v določenih razsežnostih kvaliteto, ki razbija in grozi razbiti tisto, kar bi lahko označili kot svetovnozgodovinsko toleranco glede napak tako naravnega okolja kot tudi človeških družb. To je tisto, kar je načelno novo – in to, da nam to vedno bolj prihaja do zavesti. Günther Anders je v zvezi z razmerjem človeka do tehnike, ki jo je ustvaril, govoril o "zastarelosti" (Anders 1980) – ali to mar sedaj ne velja tudi že za politiko? Ali so ljudje kot posamezniki in kolektivno dorasli možnostim, ki so jim danes politično dane?

Participacijska teorija demokracije danes temelji na preskriptivni predpostavki, da lahko polnoletnost predstavlja edino instanco racionalnega določanja lastnega interesa in da je legitimno, če si preko aktov soudeleženosti prizadevamo za uresničenje te osebne funkcije koristi. Razen tega območja nekontingentnosti, ki so zavarovana s stališča človekovih pravic in ustavnih pravic – vsaj v obliki normativno zagotovljenega standarda pritožb – ščitijo člane družbe pred določenimi vrstami neposrednega političnega poseganja. To je jedro liberalne konstrukcije demokracije, kot določa dejanskost zahodnih družb. Prvi vidik kar nekako realistično cilja na procese oblikovanja volje in na pravice do soudeleženosti, drugi pa le v nezadostni meri zadeva zgoraj omenjeni problem nezaželenih posledic politike. Saj so bile ustavne in človekove pravice spočetka varovalne klavzule, "liberties"¹² proti samovoljnim posegom, ki so si jih ljudje s težavo priborili v boju z pred-demokratično oblastjo, in tega značaja tudi niso izgubile po meščanski revoluciji v

¹² Te "svobosčine" ne izvirajo iz nekega naravnega prava, temveč so sredstva boja, najprej kraljev proti "fevdalni anarhiji", potem pa proti njim samim v rokah mest in končno meščanstva; Glej Günther (1979" 64 isl.).

fazi etabliranja pravne države.¹³ Varujejo sicer proti protizakonitim posegom države ali njenih predstavnikov, vendar pa ravno ne pred posledicami škodljive politike. Poskusi, da bi instrumentarij človekovih pravic aplicirali tudi na novovrstne probleme, recimo v smislu neke ustavne pravice do narave ipd., pa ostajajo v primerjavi s tem zgolj apelativni.

Toda spričo nove kvalitete problemov te pomanjkljivosti tudi ne odpravlja več gledanje, da je treba v demokraciji vse posledice škodljive politike vsaj idealiter imeti za posledice, ki so jih ljudje povzročili in zakrivili sami. Podlaga te predstave je namreč ravnalno-etnično zastarela slika odgovornosti in možnosti zagovarjanja, po kateri naj bi posledice etično ali politično pripisali participatorni praksi, ker veljajo v okviru možnega za predvidljive in izračunljive.¹⁴ Kdor je pri glasovanju za neko stranko v zmoti glede te stranke ali glede svojih dejanskih interesov, ta se potem ne sme pritoževati – in sploh lahko pri naslednjih volitvah voli drugo stranko. Tu ostaja funkcija koristi omejena zgolj na izolirani participirajoči subjekt in še pri tem ostaja dvomljivo, ali premisa, da je določene rezultate politike mogoče popraviti ali kompenzirati, vse to pokriva v smislu teorije alternirajoče strankarske vladavine. Toda vsa konstrukcija ostaja brez učinka nasproti navezni točki strukturalnih, dolgoročnejših posledic politike, ki najprej niso spoznavne in vidne; temelji namreč na strukturalno pogojeni neodgovornosti, saj pripisovanje določenih učinkov poprejšnjemu političnemu ravnanju pri volitvah ostaja med drugim tudi zaradi zapletenosti in delne popolne nespoznavnosti povezav zgolj simbolična razlaga, ki je sicer relevantna s stališča legitimacije, ne pa s stališča usmerjanja. Sistemska teorija afirmira te tako pravilno analizirane razmere z redukcijo demokracijskih pretenzij na vzpostavljanje difuzne legitimacije, katere ločitev od produkcije politike ocenjuje kot prednost¹⁵. S trditvijo, da rezultat politike ni posledica ravnanja – četudi pretežno ne-nameravana – temveč rezultat objektivnih sistemskih logik, je naredila korak od izkustvene znanosti do aksiomatskega konstruktivizma.

Za bolj zahtevno perspektivo demokracije, ki ne bi zajemala samo dobivanja legitimacije, temveč tudi tako produkcijo politike, ki bi razreševala probleme, pa sta ta dva koraka ravno dva preveč. Izdelavo takega programa bi lahko primerjali z jadranjem med Scilo konsenzualističnih racionalnostnih apriornih predpogojev in Karibdo brezvsebinskega avtoreferencializma, v zelo negotovih vodah in proti tistemu svobodnjaškemu vetru, ki prihaja z zahoda, "z druge strani morja" (Weber 1958, 61), kot je spoznal že Max Weber ob začetku stoletja.

Toda tudi če ne podoživljamo teh dveh korakov, moramo sedaj neogibno že izhajati od tega, da demokracija ne more zagotoviti pametnih rešitev problemov ali

¹³ Walzer (1992) efektno predstavlja nastanek teh "liberties" kot "umetnost ločevanja" (42) in obenem pokaže nepopolnost konstrukcije v do danes nezadostni "ločitvi" med trgom in državo ali gospodarstvom in politiko, kar je po njegovem mnenju mogoče izboljšati samo z "gospodarsko demokracijo" in z "liberalizmom, ki prehaja v demokratični socializem" (52).

¹⁴ Glej v zvezi s kritiko tega "myth of political representation" spet Zolo (1992, 54 isl.)

¹⁵ Argument je od Luhmanna (1965) naprej nespremenjen: v zadnjem času spet pri Wilkeju (1992), ki pa gre morda celo še korak dlje, ko trdi, da je treba videti "eno, splošno 'zadnjo' legitimacijsko podlago" politike kot "operacionalizacije samovolje" ne v demokraciji, temveč v "državni ideji" (istotam, 30 isl.).

racionalnih rezultatov politike; še več: v sodobni družbi z nevarnostmi, ki jih je mogoče povzročati znanstveno-tehnološko, v "rizični družbi", je demokracija sama eden od rizičnih dejavnikov (Beck 1991). Toda kdor bi se zato hotel odločiti proti njej, na primer zato, da bi odvrnil ekološko katastrofo, bi moral pomisliti, da imajo isto usodo tudi vsi drugi sodobni politični režimi – vendar ne da bi imeli prednosti demokracije. Danes je torej treba voditi vsako politiko v zavesti tveganj, ki jih lahko ta politika sama poraja¹⁶, torej previdno, ali še bolje: skeptično.

Za neogibno ambivalentnost, ki se je demokracija nikakor ne more otresti prav v pogojih moderne, so potrebni "liberalni ironiki", kot je Rochard Rorty zelo dobro zadel tisti tip državljanov, za katerega je ugotovil Joseph A. Schumpeter: "Da človek spozna, da je veljava lastnih prepričanj zgolj relativna in da se kljub temu neustrašno zavzema zanje, loči civiliziranega človeka od barbara." (Rorty 1989, 87 in 111)¹⁷

LITERATURA

- Alexander, Jeffrey C./Colomy, Paul (izd.). 1990. *Differentiation Theory and Social Change*, New York
- Anders, Günther. 1980. *Die Antiquiertheit des Menschen*, 2 zv., München, 5. razš.izd.
- Bauman, Zygmunt. 1992. *Moderne und Ambivalenz. Das Ende der Eindeutigkeit*, Hamburg.
- Beck, Ulrich. 1991. *Politik in der Risikogesellschaft*, Frankfurt a.M.
- Calhoun, Craig (izd.). 1992. *Habermas and Public Sphere*, Cambridge (Mass).
- Conolly, William E. 1991. *Identity/Difference. Democratic negotiations of political paradox*, Ithaca/London.
- Eisenstadt, Shmuel. 1964. *Social Change, Differentiation and Evolution*, v: *American Sociological Review*, Vol. 29, 375-386.
- Gerstenberger, Heide. 1993. *Verantwortung und Moral*, v: *Mittelweg* 36, 2. let., 65-71.
- Giddens, Anthony. 1985. *The Nation-State and Violence*, Oxford.
- Greven, Michael Th. 1987. *Power and Communication in Habermas and Luhmann – A Critique of Communicative Reductionism*, v: B.Parekh/T. Pantham (izd.), *Political Discourse*, New Delhi itd., 179-193
- Greven, Michael Th. 1991. *Macht und Politik in der "Theorie des kommunikativen Handelns" von Jürgen Habermas*, v: B. Parekh/T. Pantham (izd.), *Macht in der Demokratie*, Baden-Baden, 213-238.
- Greven, Michael Th. 1992. *Über demokratischen Dezisionismus*, v: D. Emig/C. Hüttig/L. Raphael (izd.), *Sprache und Politische Kultur in der Demokratie*, Frankfurt a.M. itd.
- Günther, Horst. 1979. *Freiheit, Herrschaft und Geschichte. Semantik der historisch-politischen Welt*, Frankfurt a.M.
- Habermas, Jürgen. 1985. *Der philosophische Diskurs der Moderne*, Frankfurt a.M.
- Habermas, Jürgen. 1992. *Faktizität und Geltung*, Frankfurt a.M.

¹⁶ Naj Zolo (1992) še tako fascinantno dekonstruira tradicionalizme politične teorije, je vendarle v zmoti glede nevarnosti svoje lastne "realistične" določitve politike: "Within this fresh perspective the political system is seen as a social structure which fulfils the essential function of reducing fear through the selective regulation of social risks" (180 isl.). Ali mar vojne, oboroževalna norost, državni terorizem, izkoriščanje itd. nimajo tudi svojega vzroka v "političnem sistemu"?

¹⁷ Tam tudi kot citat iz Schumpetra.

- Horkheimer, Max/Adorno, Theodor W. 1969. Dialektik der Aufklärung. Philosophische Fragmente, Frankfurt a.M.
- Joas, Hans. 1992. Die Kreativität des Handelns, Frankfurt a.M.
- Kaltenbrunner, Gerd-Klaus (izd.). 1981. Schmarotzer breiten sich aus. Parasitismus als Lebensform, Freiburg.
- Knieper, Rolf. 1991. Nationale Souveränität, Frankfurt a.M.
- Luhmann, Niklas. 1965. Legitimation durch Verfahren, Darmstadt und Neuwied.
- Marx, Karl. 1964. Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie (1843).
- Melossi, Dario. 1990. The State of Social Control. A Sociological Study of Concepts of State and Social Control in the Making of Democracy, Cambridge.
- Naschold, Frieder. 1971. Organisation und Demokratie, Stuttgart itd., 2.izd.
- Rorty, Richard. 1988. Der Vorrang der Demokratie vor der Philosophie, v: Solidarität oder Objektivität?, Stuttgart, 82-125.
- Rorty, Richard. 1989. Kontingenz, Ironie und Solidarität, Frankfurt a.M.
- Schelsky, Helmut. 1975: Die Arbeit tun die anderen. Klassenkampf und Priesterherrschaft der Intellektuellen, Opladen.
- Walzer, Michael. 1992. Zivile Gesellschaft und amerikanische Demokratie, Berlin.
- Weber, Max. 1958. Zur Lage der bürgerlichen Demokratie in Rußland (1906), Gesammelte Politische Schriften, Tübingen, 2.razš. izd.
- Welsch, Wolfgang. 1987. Unsere postmoderne Moderne, Weinheim.
- White, Stephen K. 1991. Political Theory and Postmodernism, Cambridge.
- Willke, Helmut. 1992. Ironie des Staates, Frankfurt a.M.
- Zolo, Danilo. 1992. Democracy and Complexity, Oxford.

Marjan BREZOVŠEK

Klaus von BEYME

Transition to Democracy in Eastern Europe
St. Martin's Press, New York; MacMillan Press
Ltd., London, International Political Science
Association, 1996

To je prva vseobsežna študija prehoda k demokraciji (tranzicije) v Vzhodni Evropi, ki vključuje procese oblikovanja strank, izgradnje politične kulture, vzpostavljanja institucij, gospodarske preobrazbe in razlik med posameznimi področji in državami. Vzhodna in jugovzhodna Evropa sta osrednji predmet proučevanja, prav tako pa tudi republike bivše Sovjetske zveze. Teorije preobrazbe in prehoda v demokracijo, tako tiste, ki izhajajo iz let 1919 in 1945, kot tudi iz 70. let, so preverjene v luči Vzhodne Evrope po letu 1989. Na mnogih področjih slika, kot jo je narisal avtor, ni preveč optimistična; predvideva namreč, da se najverjetneje razvija v mnogih državah "anokracija", mešanica med demokracijo in avtoritarnim režimom.

Anokracijo označujejo protislovni elementi v nekem režimu, to je *mešanica med anarhijo in avtokracijo*. Samo nekaj (malo) držav je zares demokratičnih, kot sta npr. Madžarska in Češka Republika, medtem ko so številne druge še naprej pod diktatorsko vladavino, npr. v Srednji Aziji. Večina držav je, kot je rečeno, anokracij, z različnimi možnostmi razvoja. Poljska, baltiške države in Slovenija so npr. uvrščene med države z najboljšimi možnostmi za premik k demokraciji v bližnji prihodnosti. Daleč slabše možnosti imajo npr. Rusija, Hrvaška, Ukrajina in Belorusija, medtem ko so nekatere druge države (Albanija, Kazahstan, Srbija) povsem avtoritarne države. Vendar pa takšna ocena za Slovenijo, ki je v knjigi omenjena devetkrat (vključno z nekaterimi tabelarnimi prikazi), ni posebej obrazložena, avtor pa je tudi mnenja, da se zadeve v mnogih državah hitro spreminjajo, tako da ocene niso povsem zanesljive.

Ob tem splošnem zaključku o sistemskih spremembah z negotovimi rezultati, pa avtor navaja tudi določene pozitivne elemente razvoja oz. prehoda k demokraciji, kot npr. oblikovanje ustav in izgradnja insti-

tucij, čeprav je zaupanje v večino institucij zelo majhno. Prehod k tržnemu gospodarstvu pa je (bil) daleč počasnejši kot prehod k demokraciji in sanje o dohitevanju Zahoda so nerealistične celo za več prihodnjih desetletij. Sicer pa je odnos med prehodom k demokraciji in tržni družbi obrnjen na glavo. Mednarodna solidarnost je povezana predvsem s predpostavkami za demokracijo. Tržno gospodarstvo ni več pogoj za demokracijo, kot so domnevali pristaši stare funkcionalistične šole, pač pa je demokracija predpogoj za mobilizacijo pomoči iz demokratičnega tabora na severnoatlantskem področju. Proces izgradnje institucij je bil v večini držav, z izjemo Rusije in Poljske, miren. Rešitev vprašanja oblasti v volilni zakonodaji in ravnotežju med parlamentom in predsednikom je sprejemljiva v večini držav. Strankarski sistemi so konsolidirani in politika profesionalizirana.

Nevarnosti, ki jih ne bi smeli spregledati, pa so po avtorjevem mnenju predvsem naslednje: v kratkem obdobju ni mogoče izgraditi demokratične politične kulture; strah pred zatonom demokracije je prisoten v mnogih mnenjskih raziskavah med državljani vzhodnoevropskih držav; nacionalizem in etnični spopadi predstavljajo najnevarnejšo težnjo, ki ogroža demokracijo na tem področju. Končni cilj je demokracija, toda za dolgo časa bo sama pot predstavljala cilj. Severna zveza novih demokracij ima dobre možnosti za uspešno tranzicijo, medtem ko ostajajo možnosti skupnosti neodvisnih držav odvisne od "neodvisne spremljivke" v igri; vse je odvisno od tega, ali bo ruski velikan ostal na poti k demokraciji. Pereč problem je v tem, da je v teh sistemskih spremembah daleč več tistih, ki izgubljajo v transformacijskih procesih, kot je bil to primer v predhodnih spremembah. Kontinuiteta (starih) elit pa je (bila) daleč večja kot po propadu desnih avtoritarnih diktatur. Politična kultura novih demokracij pa je pokazala ostanke starega etatističnega in egalitarnega razmišljanja bivših komunističnih režimov.

Klaus von Beyme, profesor in direktor Inštituta za politične študije na Univerzi v Heidelbergu, je v knjigi ovrednotil tudi različne teoretične pristope k spremembam

sistema v obdobju prehoda, pri tem pa striktno vztraja na razlikovanju sistemskih sprememb in sprememb režima, ki daleč zaostajajo za prvimi. Stari režim je (bil) v svojih modernizacijskih dosežkih daleč vplivnejši kot v prejšnjih prehodnih obdobjih, izvor pa ima v izobrazbenem ozadju, toleranci do drugačnih mnenj in internalizaciji zamisli civilne družbe. Civilna družba, ki ji je posvečeno posebno poglavje, je označena kot zadnja ideologija stare inteligence. Zanimivi sta tudi poglavji o nacionalizmu v Vzhodni Evropi ter o sodelovanju starih in novih elit v postkomunističnih sistemih z naslovom *Sistemske spremembe brez spremembe elit*? V prejšnjih prehodih so bile nove elite pripravljene za prevzem oblasti. Sedaj pa ni bilo prave priprave za nove naloge v Vzhodni Evropi. Ni (bilo) tudi kontinuitete obdobja s fazami liberalizacije, demokratizacije in konsolidacije kot v Južni Evropi v 1970. letih. Primerjave s predhodnimi obdobji demokratizacije so posebna odlika te knjige, ki bo nedvomno eden temeljnih učbenikov za obravnavo in razumevanje sedanjih tranzicijskih problemov.

Marjan BREZOVŠEK

Donald A. WITTMAN

The Myth of Democratic Failure

(Why Political Institutions Are Efficient)

The University of Chicago Press, Chicago & London, 1995

Večina protislovij v družbenih vedah se nanaša na argumente o naravi trga. Marksistični sociologi so prepričani, da sta tako gospodarsko kot politično tržišče zasnovana na slabo informiranih, verjetno iracionalnih potrošnikih in volilcih, ki jih izkoriščajo monopolistični ponudniki dobrin in politik. Sodobni ekonomisti nasploh in konzervativni ekonomisti še posebej trdijo, da je gospodarsko tržišče sicer učinkovito, toda politično tržišče je popačeno in izkrivljeno zaradi indiferentnih volilcev, močnih lobistov in vkoreninjenih birokratov. Donald Wittman pa v tej knjigi o mitu o demokratičnem neuspehu zagovarja tretjo alterna-

tivo, *tako politično kot gospodarsko tržišče dobro delujeta*.

Ta možnost je bila, kot se zdi, dolgo časa spregledana. Adam Smith je vlado (politično oblast) vrednotil negativno, vendar pa je trdil, da bi vlada lahko uresničevala svoje cilje in delovala učinkovito. McKean (1965) je zagovarjal trditev, da nevidna roka deluje na političnem področju, vendar pa politični zunanji učinki lahko povzročijo neuspešnost političnega tržišča. Tiebout (1956) je ugotovil, da tekmovanje med lokalnimi oblastmi razvija učinkovito lokalno upravo, vendar pa ni verjel, da bi bilo možno ta model uporabiti tudi na nacionalni (državni) ravni. Becker (1983) je pokazal, da obstaja težnja po učinkih maksimiranja bogastva, ki izhaja iz delovanja skupin pritiska, vendar pa na vseh mestih trdi, da je politično tržišče zelo nepopolno. Nekateri ekonomisti so sicer dali pozitivne pripombe k učinkovitosti političnega tržišča, vendar pa so večinoma skrite v knjigah in člankih, ki so sicer pretežno kritične. Kot je običajno, pa je težje označiti poglede politologov. Zdi se, da so zgodnji pluralisti poskušali gledati na delovanje demokratičnega sistema odobravajoče. Avtorji kot Dahl (1966), so gledali na učinke vladne politike oz. politik kot na rezultat pogajanj med številnimi skupinami (upravo, kongresom, podjetniki, organiziranim delom itd.). Vsaka skupina ima nekakšno moč veta na področju, ki je zanjo pomembna. Takšno gledanje je povsem v nasprotju z avtorjevimi razmišljanji v tej knjigi (zlasti v birokraciji, upravi ne vidi avtonomne moči). Pozni pluralisti pa trdijo, da je moč (oblast) skoncentrirana v nekaj rokah (korporacije in država) z nesrečnimi rezultati (npr. Dahl 1985, Lindblom 1988, itd.). Donald Wittman poskuša zato ovreči konceptualne temelje teorije v vladnem neuspehu in razvija *tezo, da je demokracija učinkovita*.

Zgodnja šola teoretikov javnih financ je videla vlogo vlade v odpravi napak in pomanjkljivosti trga, položaja, kjer individualno racionalno vedenje ne prispeva k maksimiranju bogastva. Glavno prizadevanje gibanja javne izbire je bilo usmerjeno k raziskovanju poti in načinov, kako vlada neučinkovito popravlja ali celo povzroča,

tržne nepravilnosti in neuspehe. Teorija "vladnega neuspeha" je nastala kot opozorilo pred pojmovanjem, da vlada lahko (in bi morala) popravi vse tržne neuspehe. Donald Wittman pa je v tej knjigi opozoril, da je demokratično tržišče organizirano zato, da pospešuje učinke maksimiranja bogastva, da je takšno tržišče visoko kompetitivno ter da so politični in upravni (birokratski) podjetniki nagrajeni za svoje učinkovito vedenje. Pri tem poskuša avtor pokazati, da je mogoče skoraj vse argumente o učinkovitosti gospodarskega tržišča enako dobro uporabiti tudi za demokratično politično tržišče, oziroma obratno, da ekonomski modeli o neuspehu političnega trga niso nič bolj veljavni kot analogni argumenti za neuspeh gospodarskega trga.

Knjiga poskuša tako odpraviti shizofrenični razkorak med prepričanjem večine ekonomistov, da gospodarski trg dobro deluje, medtem ko politično tržišče deluje slabo; nadalje, preseči zaslepljenost mnogih sociologov za celoto posledic racionalnega vedenja in tekmovanja in končno, pomagati politični znanosti (t.j. področju, ki nima koherentnega razumevanja demokratičnih pojavov), da razvije konsistenten teoretični pristop. Po avtorjevem mnenju je breme dokazovanja odslej na tistih, ki trdijo, da je demokratično politično tržišče neučinkovito. Če sprejmemo avtorjevo tezo, potem je narava ekonomske analize političnega vedenja bistveno spremenjena. Namesto iskanja primerov neuspeha političnega tržišča, bi morali sedaj intelektualno energijo usmeriti k optimalnemu organizacijskemu načrtovanju. Knjiga tako razvija teorijo institucionalnega odziva, pri tem pa pokaže, kako nastajajo politične institucije (politične stranke, ugled kandidatov in vladna struktura) zaradi ublažitve možnih problemov v odnosih pooblastitelj-pooblaščenec (principal-agent) v demokratičnem sistemu.

Učinkovito tržišče teži k informiranim in racionalnim udeležencem v matriki tekmovanja z natančno opredeljenimi in lahko prenosljivimi lastninskimi pravicami. Dejansko vsi modeli neuspešnosti (neučinkovitosti) političnega tržišča implicitno ali eksplicitno predpostavljajo, da ena ali več teh značilnosti manjka. V prvem delu knjige

avtor nasprotno trdi, da ima politično tržišče vse značilnosti, ki so povezane z učinkovitim tržiščem. Tu se ukvarja z reševanjem problema nevednosti racionalnega volilca, prikazuje, kako tekmovanje za politične položaje zožuje možnosti za oportunistem politikov, kako politične institucije zmanjšujejo transakcijske stroške, ter dokazuje, da udeleženci v političnih procesih delujejo racionalno. V drugem delu knjige avtor obravnava organizacijo posebnih političnih tržišč (kongres, skupine pritiska itd.), ustavo, kot optimalno družbeno pogodbo in zavrača večino prejšnjih ugotovitev o "distributivni politiki". Tretji del knjige je posvečen metodološkim vprašanjem in problemom.

Čeprav so avtorjeve trditve nenavadne in celo drzne, jih po našem mnenju ne bi smeli zagovarjati tako premočrtno. Že v začetku se knjiga sooča s problemom izbire in uporabe ustrezne opredelitve učinkovitosti. Wittman želi uporabiti strog standard učinkovitosti; namreč maksimiranje bogastva. Njegova uvodna razprava predoča, vendar pa ne ugotavlja eksplicitno, da naj bi sprejel možni Paretoev kriterij benefit-cost analize kot operacionalizirano merilo. Hkrati priznava, da moramo meriti vladno učinkovitost v odnosu z najboljšo možno alternativo – do tu je vse v redu. Pri uporabi pa je jasnost strogega standarda pogosto zamegljena v primeru nenatančno opredeljenih transakcijskih stroškov, kar dovoljuje avtorju, da ugotavlja učinkovitost za skoraj vse, kar obravnava v knjigi. Malo teoretikov družbene izbire bi bilo zadovoljnih tudi z njegovim zatekanjem k ad hoc predpostavkam o verjetnostnem glasovanju, da bi se izognil problemu ureditve intranzitivnih družbenih preferenc. In končno manjkajo primerjave med državami, čeprav prav tu liberalni demokraciji (gospodarska rast, nenasilno reševanje sporov med njimi) dobro kaže. Šele v tem kontekstu bi lahko govorili o relativni uspešnosti (učinkovitosti) demokracije. Sicer pa je knjiga zanimiva za politologe, pravnike in ekonomiste.

Bruce RUSSETT & Harvey STARR

Svetovna politika

Izbira možnosti

(uvod Iztok Simoniti)

Založba Fakulteta za družbene vede, Zbirka
Mednarodni odnosi Ljubljana, 1996

Prevod knjige ameriških avtorjev, ki na 414 straneh in v enajstih poglavjih razčlenjuje svetovno politiko, ali bolje, politike iz ameriških akademskih krogov, k nam prinaša svež veter, vrsto alternativnih pristopov pri opazovanju in razumevanju vedenja in interakcije držav, dopolnjen in sistematiziran pogled na probleme, ki jih obravnavajo discipline političnih znanosti, mednarodnih odnosov in primerjalnih politik.

Dobrodošla je zlasti njena večnamenskost, ki jo narekuje že sama logika ameriškega založništva. S svojim sistematičnim pregledom temeljnih pristopov in orodij pri preučevanju problemov svetovne politike predstavlja dragoceno zbirko za profesionalne analitike, ki lahko iz nje črpajo ideje na podlagi preteklih raziskav in preizkušajo različne metode glede na svoje vsakokratne znanstvene projekte in probleme. Kot ne pretirano zahteven in pregleden učbenik za študente mednarodnih odnosov, jo nadalje označuje lahkoten, razumljiv stil pisanja, ilustriran s številnimi primeri iz naše daljne in bližnje zgodovine. Nenazadnje, lahko služi kot koristen pripomoček za odločevalce, saj branje med vrsticami spodbuja samorefleksije, povezave in možne aplikacije, ki so v vsakodnevni politični aktivnosti pogosto spregledane.

Prevajalka dr. Barbara Simoniti, in tudi urednik dr. Iztok Simoniti, zelo učinkovito prenašata v naš prostor ne le "učenje" ameriških šol, temveč tudi terminologijo mednarodnih odnosov in političnih znanosti. V razmerah, ko so slovenski strokovnjaki vezani predvsem na tujo literaturo, uporabnost našega jezika pa se zdi omejena, smo zato lahko prijetno presenečeni, da premoremo primerne slovenske izraze, ki končno utrjujejo ugled znanosti mednarodnih odnosov in političnih ved na domačih tleh.

Avtorja Russett in Starr seznanjata bralce z načini preučevanja in razumevanja zunanjih politik v klasičnem stilu učenja ameriških univerz. Uvodno poglavje je zato namenjeno temu, da se študij zunanjih politik opredeli kot samostojna, legitimna disciplina z vsemi pritikinami "znanstvenosti" – z lastnim predmetom preučevanja, lastnimi metodami in teorijami. Že na samem začetku avtorja skozi konkretne primere ključnih zunanjepolitičnih odločitev izkristalizirata vodilna vprašanja: zakaj lahko države in drugi dejavniki znotraj istega okolja ravna tako različno; ali lahko določeni pogoji pripeljejo do podobnega vedenja držav navzven in končno, kateri procesi vodijo h katerim vzorcem rezultatov. Ključ do rešitve vsakokratnega problema, ki ga predstavlja ozadje ali razlaga določene zunanje politike, leži v kontekstu, ki ga raziskovalec izbere za opisovanje, napovedovanje in razlaganje ravnanja države, ker meni, da tovrstni dejavniki najpomembneje vplivajo na ravnanje države oz. posameznih zunanjepolitičnih akterjev v konkretnem primeru. Po vzoru mnogih predhodnikov avtorja ugotavljata, da sta možna dva osnovna pogleda na svetovne politike: makro-perspektiva, z ravni svetovnega sistema, in mikro-perspektiva, z ravni nacionalne države, pri čemer se ločujejo zunanji in notranji (domači) vplivi. Svojo shemo razvijeta v šest ravni analize oz. enot – 1. posamezni odločevalci, 2. vloge odločevalcev, 3. vladna struktura, 4. značilnosti družbe, 5. mednarodni odnosi in 6. svetovni sistem. Vse te nudijo različna orodja za preučevanje zunanjih politik in od njih je odvisno, kako razumemo splošno funkcioniranje svetovnih politik.

Seveda, ta klasifikacija ne pove ničesar o dinamiki zunanje politike oz. o mehanizmihi, ki sprožajo posamezne zunanjepolitične odločitve. V tem delu je premalo poudarjeno, da ne gre sklepati o določeni zunanjepolitični potezi zgolj na podlagi prevladujočega spleta prisotnih dejavnikov, temveč je treba dokazati, da se je takšen vpliv res aktiviral tudi prek izbire in delovanja določenih akterjev. Kot implicitno, opozarjata avtorja, se neka politika prične udejanjati šele takrat, ko posamezni odločevalec zazna priložnost znotraj objektivnih možnosti in

zamejitev na vseh ravneh, in pokaže svojo pripravljenost, da se odloči za določene izbire v trenutno razpoložljivem meniju notranjih in zunanjih dejavnikov. Zato je lahko v vsakem analitičnem primeru prisotnih več različnih vrst vplivov, razlage z različnih ravni analize pa so lahko celo komplementarne.

Drugo in tretje poglavje, ki obravnava zgodovino mednarodnih odnosov, različne šole (idealistične, realistične in radikalistične ali univerzalistične) ter osnovne koncepte, vključno s sodobno kategorizacijo "igralcev" na svetovni sceni, slovenski strokovni javnosti gotovo ne prinašata nič novega, saj smo ta del že sami obdelali v primerni znanstveni formi. Ni pa nam domač izjemno problemsko naravnani pristop k analizi zunanjih politik, tako značilen za ameriške avtorje, ki sledi v nadaljevanju. Russet in Starr namreč na raznolikih primerih "simuliranih" rešitve, ki se raztezajo od konceptov mednarodnega sistema in odnosov med državami prek notranjih zamejitev v obliki vladne strukture in javnega mnenja, do dejavnikov, kot so vloga posameznika, medsebojna komunikacija, odločanje in posameznikovo zaznavanje sveta. V bogastvu evidentiranih vplivov in ponujenih aplikacij bi vsak zunanje politični analitik moral najti vsaj delni odgovor na svoje vprašanje.

Četrto in peto poglavje najprej ponujata pogled iz najvišje perspektive, tj. iz ravni globalnega, mednarodnega sistema, pri čemer operirata z znanimi koncepti medsebojne odvisnosti, hierarhije, polarnosti, ravnovesja moči in zavezništev. Ta kontekst naj bi pojasnjeval univerzalne probleme človeštva, vendar se avtorja zadržujeta predvsem pri vprašanih svetovne varnosti, le na kratko pa se posvečata danes bolj aktualnim vprašanjem gospodarskega povezovanja. Predstavljena logika funkcioniranja sistema držav gotovo zveni nekoliko zastarelo v luči sprememb, ki so se zgodile z nenadnim padcem komunističnih režimov v Vzhodni Evropi in razpadom Sovjetske zveze, s tem pa tudi koncem povojnega bipolarnega sistema. V tem kontekstu ima poskus, da bi na globalni ravni razložili, napovedali ali celo obvladovali vzorce ravnanja, kot so konflikti

in stabilnost, v sodobnem svetu le omejene možnosti.

V šestem in sedmem poglavju se analiza spusti na raven držav; tu avtorja govorita o analizah (državne) moči in sredstvih vplivanja. S tem predstavljata tradicionalen realistični pogled na odnose med državami, pri čemer svet predstavlja bilijardno mizo, na kateri se države med seboj zbijajo kot bilijardne kroglice, nekatere bolj, druge manj uspešno, odvisno od njihove teze in tehnike udarcev. Glede na takšno interpretacijo je mogoče "preračunati" vzorce ravnanja na podlagi objektivnih zmogljivosti držav ter odprtih oblik njihove implementacije.

Na tem mestu se avtorja gotovo soočata z kritikami sodobnejših teorij, tako institucionalističnih (liberalistične) kot tudi konstruktivističnih (kritične teorije). Prve, v nasprotju z realističnimi teorijami, prisegajo na transnacionalne mehanizme, ki uravnavajo vedenje držav in katerim se posamezne države prilagajajo bodisi zaradi koristi bodisi zaradi škode, ki bi nastala, če skupnih pravil igre ne bi spoštovale. Druga skupina teorij pa opozarja, da strukturo mednarodnih odnosov, poleg materialnih resursov, tvorijo družbeni odnosi, tj. tudi medsebojne zaznave, skupne izkušnje in ustaljene prakse med državami, in da ta socialna dimenzija bistveno vpliva na dogajanje v svetovni politiki.

Avtorja najbolj približata bralcu ameriško obarvan problemski pristop k analizi zunanjih politik v poglavjih o notranjih zamejitev vedenja držav (osmo in deveto), ki po našem mnenju nakazuje glavne trende v tej znanstveni disciplini. Upamo si namreč trditi, da se danes z makro-teorijami mednarodnih odnosov ukvarja le ozek krog akademikov, ki s tem vzdržujejo tradicijo te discipline, vedno večjo eksplikativno vrednost pa pridobivajo prav nižje ravni opazovanja, ki razbijajo probleme na posamezne delce in poskušajo na podlagi miniaturnih analiz ('case study') zgraditi moderni teoretični mozaik. Tako tudi avtorja opozarjata na pomen primerjalnega pristopa v preučevanju zunanjih politik, pri čemer se najnovejša prizadevanja osredotočajo na opisovanje in izdelovanje modelov zunanje političnih procesov: ugotavljanje pomembnih odločeval-

nih enot, spremljanje načina, kako posamezniki in skupine dojemajo zunanje politične probleme in rešitve, opisovanje dinamike medsebojnega učinkovanja med skupinami odločevalcev (ali znotraj vlade ali preko državnih meja), s tem pa tudi preučevanje pomembnih učinkov naraščajoče medsebojne odvisnosti.

Vendar pa predstavitev, tega tako pomembnega in perspektivnega sklopa razlagalnih orodij, ostaja le na načelni ravni: avtorja ne simulirata niti enega primera, razčlenjujeta le ameriški tip vladne strukture, interesnih skupin, elit in javnosti ter s tem kažeta popolno nerazumevanje za delovanje političnih mehanizmov v Evropi. Na tem mestu najbolj pogrešamo perspektivo skozi tako imenovane politične mreže ('policy networks') in analizo za nekatere evropske države značilnih korporativističnih struktur, ki so jim na priznanih ameriških univerzah največ pozornosti v preteklem desetletju posvečali prav akademiki iz Evrope (npr. Katzenstein 1984). Vsakokratni splet medsebojnih odnosov, v katerem součinkujejo vladajoče politične elite, politične stranke in interesne skupine prek obstoječih institucij in neformalno, namreč bistveno določa, kakšno zunanjo politiko bo opazovana država oblikovala in vodila v določenem trenutku. Vse preveč se v disciplini mednarodnih odnosov, tudi v slovenskem videnju, hkrati pozablja, da država kot delovalec ni monolitna enota in da tako, kot ugotavljata tudi avtorja, le redko nastopi nacionalno soglasje ali konsenz o zunanje-političnih interesih in ciljih.

V tem kontekstu se zdi izredno zanimiva tudi razprava o vplivu javnega mnenja na formuliranje in izvajanje vladne politike, ki jo avtorja razvijeta v začetku devetega poglavja. Preučevanje javnega mnenja namreč politični analitiki, zaradi empirične neoprijemljivosti, pogosto potiskajo iz svojih analiz v naročje posplošujočih sociološko-komunikološko obarvanih študij, s čimer pa se delno izgubi vsebinska komponenta in razlagalna sposobnost za specifične primere zunanjih politik.

Popolnoma pa je odveč del ob koncu osmega poglavja, ki govori o gospodarskih in političnih razlikah, o imperializmu in ka-

pitalizmu ter o ideologijah nasploh. Tako so danes naravnost smešne nekatere predpostavke, ki jih avtorja, v tipično ameriškem paternalističnem stilu, postavljata v tem sklopu. Tako na primer trdita, da se demokracije ne zapletajo v medsebojne vojne ali da oblika gospodarske organizacije (kapitalistična ali socialistična) vpliva na naravnost h konfliktom med državami.

Zadnji dve poglavji (deseto in enajsto) uvajata novo dimenzijo v preučevanju zunanjih politik, t.j. z ravni posameznega odločevalca in psiholoških procesov, ki uokvirjajo njegovo odločanje. Ta del dovolj natančno in sistematično razčlenjuje vplive na tej ravni ter navaja številne primere iz pretekle zgodovine (npr. Kubanska kriza) in vzporednice z zgodovinskimi osebnostmi, zato je najbolj uporaben prav za politike, ki se v svojem vsakdanjem delovniku srečujejo s konkretnimi situacijami in ljudmi.

Diskusijo o svetovni politiki avtorja Russett in Starr na hitro skleneta s tabelo Jamesa N. Rosenaua, ki zelo shematično povzema vire vplivov in zamejitev za zunanjo politiko s prikazom, do kakšne stopnje se spreminjajo posamezne skupine teh virov – sistemskih, družbenih, vladnih in osebnih. Vendar pa knjiga, s 414 stranmi in navedbami preštevilnih priznanih avtorjev, nima nikakršnega obširnejšega zaključka (kot v uvodu pojasnjuje urednik I. Simoniti, je bila prevedena le polovica knjige) tako da je najbrž izpuščeno zadnje poglavje s povzetkom bistvenih ugotovitev. Na koncu pa ne navaja celotnega spiska uporabljene literature, ki bi bil mnogo bolj priročen kot vsakokratno iskanje bibliografskih podatkov v opombah.

Po končanem pregledu knjige ameriških avtorjev se nujno postavlja tudi vprašanje, kakšno uporabno vrednost ima ta knjiga o svetovni politiki za Slovenijo v sodobnem času, ob peti obletnici naše osamosvojitve. Ob morebitnem poskusu, da bi dognanja ameriških avtorjev aplicirali na naš prostor, kar je delno želja urednika dr. Iztoka Simonitija, je treba ohraniti zdravo mero skepse in zadržanosti, kajti mala Slovenija ni velesila kot Združene države Amerike in nas pogled na svetovno politiko se razlikuje od ameriškega. Vodilo pri izboru iz te mešanice pristopov naj zato predstavlja dejstvo, da se

domači akademski disciplini mednarodnih odnosov ne spleta razvijati posplošujočih globalnih teorij, temveč da ima vedno večjo uporabno vrednost, tudi za odločevalce, multidisciplinaren pristop k vsakokratnim vprašanjem zunanje politike in primerjalna metoda, pri čemer zahteva vsak problem svojo specifično razlago, ki pa lahko uspešno črpa iz že znanih primerov.

Andrej PINTER

William E. HERFEL, Wadysaw KRAJEWSKI, Ilkka NIINILUOTO in Ryszard WJCICKI, ur. **Theories and Models in Scientific Processes**. Amsterdam, Atlanta, Rodopi 1995, 436 strani.

Andrej ULE

Znanje, znanost in stvarnost.

Ljubljana, ZPS 1996, 224 strani.

James H. WATT in C. Arthur VANLEAR, ur. **Dynamic Patterns in Communication Processes**.

New Delhi, Thousand Oaks, London, Sage Publications 1996, 446 strani.

V sodobnih razpravah o znanstvenem realizmu ali antirealizmu, ki se odvijajo znotraj filozofije znanosti, zgodovine znanosti in epistemologije, je eno ključnih vprašanj: status znanstvene teorije same, s čimer se na ključnem mestu odpira tudi problem znanstvenega procesa kot takega. Dileme, ki se s tem v zvezi postavljajo v literaturi, vključujejo pojme, kot so realnost, resničnost teorij, modeli, referencialnost, izomorfizem... Izbrane knjige, ki jih tu predstavljam, se v sodobne razprave o omenjenih dilemah izvrstno vključujejo, morda so celo zelo reprezentativne za smeri in razsežnosti, ki jih te dileme sprožajo tudi sicer v literaturi.

Najprej je tu zbornik iz dobro uveljavljene serije *Pozán studies in the philosophy of the sciences and the humanities*, *Theories and Models in Scientific Processes (TM)*, ki je nastal na podlagi dveh zaporednih konferenc s področja filozofije znanosti in epistemologije v Varšavi ter Madralinu. Ker so bili tako referati kot tudi referenti obeh srečanj, kot zatrjujejo uredniki, tematsko usklajeni,

če ne celo identični, je povsem upravičeno, da se je izbrano gradivo znašlo v skupni izdaji. Knjiga je razdeljena na tri obsežne dele, ki nosijo naslove: *Models in Scientific Processes*, *Tools of Science in Unsharp Approaches in Science*. Prvi del vsebuje vsebinsko koherentno tematizacijo vloge modelov v znanstvenem raziskovanju. Drugi del je namenjen posameznim temam in problemom iz filozofije znanosti, pri čemer je predstavljeni spekter precej širok in predvsem vsebinsko neenoten. Tretji del sestavljajo članki, ki so nastali iz strukturalističnega pristopa k znanosti in obravnavajo probleme formalne in simbolne logike.

Znanje, znanost in stvarnost (ZZS) je knjiga, ki po avtorjevih uvodnih besedah prinaša del njegovih razmišljanj, ki jih je razvijal skozi vrsto let. Zaradi pomembnosti njene vsebine, ji je avtor priskrbel tudi sestrsko izdajo, ki je nekoliko prej, a tudi nekoliko drugačna, izšla v hrvaščini kot "Znanost i realizam". ZZS je delo, ki ga naslovni pojmi v celoti določajo. Ule z njo prinaša štiri poglavja, ki obravnavajo: Znanost kot racionalno spoznavno dejavnost, Strukturo znanstvenega spoznanja, Znanstvene razlage in znanstveno znanje ter Znanost in stvarnost. Prvo poglavje v knjigi se začne pri začetkih evropske znanosti in zaključí z nekaterimi temeljnimi konceptualnimi razjasnitvami, ki so povezane z znanstveno dejavnostjo. V drugem poglavju se knjiga ukvarja z nekaterimi elementi znanstvenega spoznanja samega, ki so vezani predvsem na Uletovo avtorsko usmeritev, ki je s knjigo predstavljena. V tretjem delu knjiga prinaša nekatere dileme glede razlage in pojasnjevanja znanstvenega znanja, s čimer avtor nekako nadaljuje raziskovalni interes, ki je pomembno mesto zasedal tudi v njegovi predhodni knjigi, *Sodobne teorije znanosti*. Zadnje poglavje pa je Uletova razprava o odnosu med znanostjo in stvarnostjo, ki povzema argumentacijo iz prejšnjih delov knjige in se namesto konca, in kot napoved nadaljnega raziskovanja, zlije v površen ekskurz o strukturalističnem pristopu v znanosti.

Dynamic Patterns in Communication Processes (DP) je še drugi zbornik tekstov med tremi izbranimi knjigami. Očitno je, da

gre za plod dolgoletnega dela, pa tudi to, da je projekt zastavljen zelo ambiciozno. Urednika sta zbornik razdelila na tri sklope oziroma na tri dele, pri čemer sta izbrala enostavno razčlenitev na "koncepte, orodja in uporabe" (DP, 5). Prvi del uvaša pojmovne in konceptualne osnove ne le za preostali del knjige, ampak tudi za celotno polje teorij o dinamičnih vzorcih v komunikacijskih procesih, ki ga DP odpira. Obravnava v tem delu je predvsem metateoretska in epistemološka. V drugem delu se pet besedil posveča tehnikam, metodam in konkretnim modeliranjem komunikacijskega procesa. Tretji, najdaljši del, pa prinaša sedem aplikacij splošnih metod na konkretne probleme komunikacijskih procesov, pri čemer so posamezne obravnave izrazito različne tako z vidika vsebine kot tudi v smislu disciplinarnih izhodiščih.

Čeprav se morda zdi, da so si vse tri knjige po zasnovi in vsebini preveč različne, da bi jih bilo mogoče smiselno predstaviti v eni sami recenziji, menim, da v določeni točki vendarle govorijo o istem in je tako mogoče oblikovati ustrezen način predstavitve. Smer predstavitve bom zato oblikoval na naslednji način: pričel bom z zbornikom *Theories and Models in Scientific Processes* (TM), ki (predvsem v prvem delu) prinaša večje število pomembnih konceptualizacij naslovne problematike, zaradi česar bo že v začetku mogoče sestaviti nek širši vpogled v tisto problemsko polje, ki združuje vse tri knjige skupaj. Nadaljeval bom s knjigo *Znanje, znanost in stvarnost* (ZZS), od katere lahko pričakujemo predvsem en sam zorni kot, poglobljen avtorski pogled na obravnavano problematiko, ki na svojstven način združuje aktualne probleme v neko celoto. Zaključil pa bom še s tretjo knjigo, z zbornikom *Dynamic Patterns in Communication Processes* (DP), ki v bistvu na konkretnem fenomenu komunikacije in njenega kvantitativnega proučevanja predstavlja realizacijo ene od možnih alternativ, relevantne za področje, ki je načrtano s konceptualizacijami iz prvih dveh knjig.

I. Modeli, teorije, znanost, realnost... in nazaj
Iz vseh treh knjig je razvidno, da praktično

vsi avtorji (posameznih tekstov) v izhodišču privzemajo tezo, da igra znanost osrednjo vlogo v človekovem življenju, da je nezamenljiva tudi v obstoju in razvoju človeške vrste kot celote. Toda, zdi se, da zgolj to ni zadosten pogoj za potrditev teze, da je prav znanost tista, ki nam izključno daje odgovore. Skupno vsem trem knjigam (in, seveda, tudi mnogim drugim), je to, da v znanosti iščejo posebno človekovo dejavnost, ki je na povsem določen način povezana s svetom, v katerem obstaja. Prav ta določen odnos do realnosti, ki ga iz izbranih knjig lahko izluščimo kot, grobo rečeno, racionalno pojasnjevalen odnos, je argument, s katerim je zadoščen pogoj zadostnosti, ki legitimira znanstveno dejavnost. Ker gre za odnos, ki proizvede neko vednost oziroma znanje, kot pravi Ule, je potrebno določiti tudi status ti-stega, na kar se dejavnost nanaša. In na tem mestu tudi nastane prvi pomemben razkol zaradi vprašanja, kako se znanost in vednost, ki jo proizvede, nanaša na predmet znanstvenega raziskovanja.

Ko se je znanost (oziroma njeni nosilci) soočala s problemi, ki izhajajo od tod, je ponudila vrsto rešitev. Glede na pogostost pojavljanja v literaturi jih je mogoče razvrstiti v tri skupine: realistične rešitve, antirealistične rešitve in rešitve, ki niso ne eno ne drugo. Na osi med realizmom in antirealizmom znanstvenih teorij, se nahajajo vprašanja (in bolj ali manj uspešni odgovori nanje) o tem, ali se lahko zanesemo na znanstvene teorije, ali nam govorijo objektivno resnico, ali uspejo izomorfno odslikati fenomene, ki se jih lotevajo itd. Rešitve, ki niso ne eno ne drugo, pa so še posebej pogoste prav v zadnjem času, kar morda po svoje kaže na sorazmerno majhno uspešnost poskusov, ki so se oblikovali znotraj bolj vplivnih pozicij realizma in antirealizma. Med takšne rešitve tretje vrste sodijo, recimo, Rortyjeve premike od de(per)skriptivne k terapevtski znanosti, integrativni prostopi, s katerimi se skuša združiti pod isto streho elemente realizma in elemente antirealizma, predlogi k povratku na praxis á la Bernstein; povsem v zadnjem času – od poznih osemdesetih dalje – pa se je pojavil tudi modelni pristop k znanosti. Čeprav ta pristop izvira tudi iz drugih idejnih tradicij, je nanj izrazito

močno vplivala strukturalistična usmeritev v filozofiji znanosti, ki prav v tem času doživlja svoj razmah.

Prav v ta kontekst se neposredno vmešča zbornik TM, s katerim je aktivno poseženo v poskuse izkristaliziranja modelnega pristopa v teoriji znanosti. Predvsem s prvim delom o modelih v znanstvenih procesih, je napravljen jasen korak v željeni smeri, medtem ko, razen nekaterih izjem med besedili, druga dva dela (ki pa (če) jih je najbrž treba brati kot zbirki primerov nekakšnih case študij za predstavljeno usmeritev) nista povsem prepričljiva.

Kot je razvidno iz različnih besedil v TM, obstaja več različnih načinov razumevanja pojma model. Zaradi tega tudi ne obstaja kakšna (enotna) teorija znanstvenih modelov, kot pravi Agassi (TM, 17). Vsi različni pomeni so, kot se je izkazalo v zborniku TM, predvsem odvisni od strokovnih žargonov, značilnih za posamezne znanstvene discipline. Tako v TM srečujemo modele (in njihove različne pomeni) v kontekstu trdih znanosti, na primer kemije, fizike in tudi matematike; stalni gostje pa so seveda tudi v družboslovju, (v TM najdemo primere iz sociologije in ekonomije) ter humanistiki (filozofija, etika).

Zato se v definiciji modela posamezni avtorji besedil iz zbornika TM značilno razlikujejo. Skupni imenovalac, nekakšno teoretsko izhodišče, ki je identično za večino avtorjev v TM, pa je zato treba poiskati v pripisani ali predpostavljani vlogi, ki jo imajo zanje modeli v razmerjih s tremi temeljnimi koncepti: s teorijo, z znanostjo in z realnostjo. Izhodišče, ki bi zadovoljilo praktično vse avtorske pristope v TM, bi bilo zato naslednje: modeli so orodja, ki jih uporabimo pri znanstveni aplikaciji teorije na realnost; so idealizacije realnosti (v smislu dejanskosti - Wirklichkeit) in konkretizacije teorije.

Vendar pa s to izhodiščno zamejitvijo ni prikazano nič drugega kot klasično, tradicionalno razumevanje modela, znano že od kartezijanske logike znanstvenega ustvarjanja, pa vse do pozitivističnega normativnega programa. Značilno za avtorje iz zbornika TM je preseganje klasičnega pojmovanja modela in njegove razsežnosti razširjajo v

različne smeri. Če je torej za večino teoretsko izhodišče klasična predstava o modelu v znanosti (z vsemi svojimi pomanjkljivostmi in slabostmi), je njihov skupen intelektualni cilj ta, da na nek način revidirajo omejenost klasičnega pogleda na model.

Tako najdemo prispevke, ki utemeljujejo emergentistično stališče do modelov (Agasi, Czarnocka, Hartmann itd.); realistične (Grobler, Herfel) kognitivistične (Kaluszynska, Psillios) konceptualizacije modelov; zatem kritike instrumentalizma z vidika znanstvenih modelov (Cartwright et al.) in drugo. Ugotovitev, ki jo je treba izluščiti iz zbornika TM, pa ni samo to, da so modeli nov poskus (v vrsti tudi mnogih manj ali bolj uspešnih), da se znanost pogovarja o eni svojih ključnih sestavin v navezavi z (objektivno) realnostjo, čeprav je v tem smislu očitno, da je pojem modela nadomestil pojem stavka, ki sicer prevladuje v sodobnih razpravah te vrste. Pomembno (novo) je predvsem to, da je uspešno argumentirana ali vsaj nakazana možnost argumentacije za relativno avtonomnost modela v razmerju z realnostjo, pa tudi v razmerju s teorijo. Model, za večino avtorjev prispevkov v TM, ni le konkretizacija teorije, temveč jim predstavlja neko abstraktno entiteto, ki (v nekem smislu) poseduje kvalitete, ki jih nima nobeden od konceptov, na katerega se nanaša - pa naj gre za emergentne sposobnosti, sposobnosti ustvarjanja novih razsežnosti, novih spoznanj, samopopravkov itd., naj gre za semantične idealizacije in aproksimacije ali pač za kognitivne funkcije modelov...

Modelom v znanstvenih raziskovalnih dejavnostih je tako (ponekod implicitno, ponekod eksplicitno) priznan poseben ontološki status, ki se razlikuje od statusa teorije, spoznavane relanosti ali spoznavajočega subjekta. Stathis Psillios to povzame v ugotovitvi, da je za modele značilno, da imajo "drugačno epistemsko funkcijo kot znanstvene teorije. Slednje namreč izražajo znanstvenikova prepričanja o fizični realnosti, v katero želijo prodreti; modeli pa, vsaj v začetku, ne." (TM, 129) Ali, kot pravi Czarnocka: "Resničnost, ki jo vsebujejo modeli, se nanaša zgolj na izbrane vidike objektov znanja. Še več, so deformirani, ker se nanašajo na vse kognitivne sisteme in ne le na

intendirane objekte. Intendirani objekti niso ostro ločeni od drugih elementov, ki sodelujejo v procesu kognicije. (...) Resnice simbolizirajo svet s pomočjo specifičnih simboličnih elementov." (TM, 32-33).

II. Realnost kot kriterij

Ce je iz zbornika TM jasno, kakšno vlogo imajo modeli v procesih znanstvenega raziskovanja, pa vendarle ni podanega jasnega (beri: enotnega) odgovora na vprašanje, o načinu povezosti modelov (in teorij) z realnostjo. Nekatere konceptualizacije se spogledujejo z antirealističnimi stališči, precej jih je takih, na katere je vplivala Popperjeva ideja nenehnega (in nenehno neuspelega) približevanja realnosti, spet tretje pa so povsem (neo)pozitivistične v tem smislu, da v znanstvenem vdenju pripoznavajo osnovno zahtevo po nenegativni referencialnosti.

Uletova knjiga se spoprijema natančno s tem vprašanjem in ponuja relativno samostojen in izviren avtorski pogled na problematiko. Izhodišče, ki ga avtor pri tem ubira, je povsem natančno definirano že v uvodu, in sicer s četrto tezo oziroma s četrtem "temeljnem prepričanjem", kakor to imenuje Ule. V njej stoji, da je stvarnost primarni korelat uspešnosti znanstvenih hipotez in teorij in da je svet v tem smislu šele sekundarni korelat znanstvenim teorijam. Stvarnost je po njegovem mnenju "neke vrste formalni transcendentelni pogoj možnosti za obstoj sveta." (ZZS, 10) In "razmerje med stvarnostjo in svetom razume(m) zato tako, da je svet 'celota dejstev v logičnem prostoru', stvarnost pa je sam logičen prostor v odnosu do celote dejstev (sveta)." (ZZS, 10 op. 2)

Problemi realizma znanstvenih teorij se po Uletu razvijajo na dveh ločenih stvareh. Ločevati je namreč treba med vprašanji o obstoju neopazljivih bitnosti in med vprašanji o teoretsko postuliranih bitnostih. Sodbata, da se večina sodobnih "razprav o znanstvenem realizmu (po Uletovem mnenju) giblje na 'naivni ravni,' (ZZS, 180) se zaradi tega nanaša po tudi na ugotovitev, da je pri večini "v ospredju vprašanje, ali in kako lahko sklepamo na obstoj neopazljivih bitnosti," (ZZS, 181) ne pa na spraševanje o teo-

retskih predpostavkah. Po drugi strani pa se ta ugotovitev povratno vpisuje tudi v njegovo stališče, da so pragmatško/epistemski okvir znanstvene dejavnosti, razlaga in stvarnost v komplementarnem odnosu, čeprav delno predstavljajo središčne preokupacije realistov in delno antirealistov. In zaradi tega je, po Uletovem mnenju, spor med obema usmeritvama "nedoločljiv" (ZZS, 182).

Posledica tega je, po njegovem mnenju, ta, da je "v diskusiji realizem-antirealizem sistematično izpuščen predvsem en vidik problematike, namreč to, da poleg teorij znanost potrebuje še modele teorij. Znanstvene teorije se nikoli ne nanašajo neposredno na stvarnost, temveč na ustrezne modele teorije." (ZZS, 188) Vsak model torej "posreduje med konceptualno-jezikovno strukturo znanstvene teorije in stvarnostjo. Zato noben model ne more biti zgolj 'odsliskava' stvarnosti v teoriji ali odsliskava teorije v stvarnosti, temveč je oboje. Torej je nujno, da vsebuje tako 'stvarne' kot 'čisto empirijske elemente'." (ZZS, 189)

Ce je bilo začetno vprašanje vprašanje o statusu znanstvenih teorij oziroma, v Uletovem jeziku, koliko lahko zaupamo znanstvenim teorijam in njihovim modelom, potem je z njegovo knjigo, navkljub realistični poziciji, ki jo oblikuje znotraj pogojev, kakor si jih določa, implicitno rečeno, da vendarle ne povsem. Še več, ker se teorije v osnovi nanašajo na logično oziroma matematično jedro, ki po njegovem mnenju človeku spoznavno ni povsem nedostopno, predstavljajo znanstvene teorije mesto, kjer stvarnost uhaja svetu, ki ga živimo. Možnosti pogojev konkretnega logičnega prostora odvzamejo jezik logičnemu prostoru samemu in "tako na nek način ostajamo 'nemi'." (ZZS, 192)

III. Konkretizacija zasnove o mestu modelov

V zadnjih letih verjetno ne boste našli avtorja na področju komunikologije, ki bi zanikal tezo, da je komunikacija proces. Še celo več. Proces, kot nepogrešljiv element v konceptu komunikacije, je predpostavka, ki je eksplicitno prisotna v različnih komunikoloških obravnavah, pa naj si metodološko, epistemološko, nazorsko itd. stojijo še tako vsakse-

bi. Zdi se, da je stanje precej podobno tudi na drugih raziskovalnih področjih, kjer se koncept komunikacije pojavlja, naprimer v sociologiji, antropologiji, psihologiji in drugje, le da je to razmeroma veliko bolj samoumeven. Komunikologija pa je komunikologija pač zato, da navidezno samoumevnost koncepta komunikacije temeljito razižče.

Besedila v DP izhajajo iz paradoksalne ugotovitve, da obstaja v literaturi hudo pomanjkanje obravnav, ki bi se osredotočile prav na predpostavko, ki je nihče zares ne zanika. Po njihovem mnenju namreč "obstaja le malo sistematičnih raziskav dinamičnih procesov v specifičnem kontekstu komunikacije." (DP, 1) Obtožba, naslovljena na komunikologijo, je izjemno resna. Pomeni namreč, da ji gre bolj za nize pojavov, ki jih komunikacija pogojuje izven same sebe, kot pa komunikacija sama. In še naprej: "Čeprav je polje skoraj enoglasno v sprejemanju komunikacije kot procesa, ne obstaja nikakršno strinjanje ali soglasje o tem, kaj to pomeni ob pragmatičnem soočenju s komunikacijskimi raziskavami." (DP, 37)

Način, kako se avtorji prispevkov soočajo z izpostavljenimi problemi, je nedvomno epistemološko izjemno inovativen. Knjiga si zato upravičeno lahko lasti naziv 'ground-breaking'. Ključen epistemološki obrat, ki ga predstavlja zbornik DP kot celota, je po mojem mnenju v tem, da abstraktna razmerja, ki jih reprezentirajo matematični in statistični modeli, uporabljeni v klasičnih kvantitativnih analizah, avtorji prispevkov drug za drugim postulirajo kot naravo njihovega predmeta proučevanja. Obrat, ki ga ponujajo, je torej v tem, da je, preprosto rečeno, določen matematičen model ali statistična tehnika postavljena za ekvivalent narave komunikacije kot procesa ali pa vsaj določenega dela komunikacijskega procesa. Kvantitativni oziroma statistični modeli tako niso več epistemični substitut kot spoznavno sredstvo, temveč ekvivalent brez ostanka značaju predmeta sami na sebi. Kvantitativni modeli oziroma relacije, ki jih reprezentirajo, so postulirani za sestavine komunikacijskih procesov in niso več razumljeni kot avtorsko, namensko in arbitrarno aplicirani spoznavni konstrukti, od zunaj

pripeti na predmet proučevanja. Z epistemološkega vidika takšen obrat seveda ni nov (primere in preglede za takšne pristope v smeri izenačevanja med modeli in stvarnostjo prinaša recimo nekaj prispevkov v TM), je pa zato področje, ki se v komunikologiji še ni prav veliko razvijalo.

Neposrednih implikacij tega epistemološkega obrata, ki so trenutno teoretsko aktualne, je kar nekaj. Pomembno, (pomembno tudi v smislu področja, ki je zamejeno s konceptualizacijami v prvih dveh knjigah), pa se mi zdi predvsem troje. Na prvem mestu je implikacija študij v zborniku DP reševanje perečega razkola med kvalitativnimi in kvantitativnimi raziskovalnimi paradigmi. Dalje, zbornik DP želi poiskati skupno izhodišče različnim področjem komunikološkega raziskovanja. Ne nepomembna pa je tudi implikacija, ki nakazuje na možnost ali pa vsaj željo, po konstituiranju avtonomne raziskovalne usmeritve, osnovane na pristopu, ki ga predstavlja zbornik DP. Vse tri težave, katerih se implikacije zbornika dotikajo, imajo izrazito negativno oznako v sodobni literaturi in poskusi reševanja v tej smeri so vsekakor dobrodošli. Vendarle pa ne gre pozabiti tudi na probleme in težave, ki jih pristop, predstavljen v CP, oblikuje. Glavni očitke leti na dve točki: izolacionizem predstavljenega pristopa in trivialnost spoznavnega dosega. Povedano drugače, zamejenost spoznavnega dosega na prvi točki ne omogoča kongruentnosti ali celo komensurabilnosti z drugimi raziskovalnimi pristopi, pogojno dovoljuje zgolj komplementaren odnos med njimi, vendar pa je za doseg tega potrebno še veliko dela. Drug tip nevarnosti, ki jo vidim s tem v zvezi, pa je banalizacija znanstvenih spoznanj. Ko namreč takšne obravnave v konkretnih aplikativnih analizah opredelijo svojo pojavno realnost, je ta sestavljena iz sila enostavnih pojavov (spremenljivk), kakršni so biološki cikli človeka (DP, 255-276, 301-326, 327-352), naravni cikli (DP, 231-253), fizične predispozicije (DP, 277-300, 301-326, 353-386). Gre torej za elemente, ki jih ni težko operacionalizirati in vprašanje je, do kakšnega družboslovnega spoznanja lahko po tej poti sploh pridemo. Enak problem se je pojavil že v vrsti drugih sodobnih in teoret-

sko zelo zanimivih disciplin: kronično za njim bolchata teorija in praksa umetne inteligence pa nevrofiziološka kognitivistika nasploh, kajti nobena še ni uspela pokazati rešitve iz stare filozofske dileme med monizmom in dualizmom ali rešitve, kako iz fizioloških nevronskega procesov priti na njihove procesualne vsebine. Z enakim problemom se je soočala tudi, recimo, Chomskyjeva generativna gramatika, znan pa je tudi drugod.

Glede na prikazano, je nemogoče podati celovito vsebinsko oceno za vse tri knjige. Mogoče je zgolj oceniti njihovo aktualnost in relevantnost za sodobne razprave iz tem, ki jih odpirajo; predvsem z vidika, ki je bil predstavljen v pričujoči predstavitvi. Za to slednje se pri vseh treh knjigah ni treba prav nič bati, saj je očitno, da se vsaka po svoje in vsaka na svoj način umeščajo prav v središče ustreznih razprav. Predvsem je pomembno, da se na liniji konceptualizacija – konkretizacija tudi vzajemno dobro dopolnjujejo.

Jernej PIKALO

John GLEDHILL

Power and Its Disguises: Anthropological Perspectives on Politics

Pluto Press, London, 1994, str. vii+248

Še pred pol stoletja je bilo mogoče področje politične antropologije, te dokaj pozne antropološke specializacije, opredeliti brez posebnih problemov. Bila je pač ena od disciplin, ki so prinašale v kolonialne metropole največ znanja o pokorjenih ljudstvih. Danes politična antropologija ni več zgolj to, ampak je po mnenju utemeljitelja politične antropologije na Slovenskem, prof. dr. Staneta Južničja družboslovna disciplina, ki obravnava človeka v politiki oz. njegovo ukvarjanje s politiko. Res je, da so v začetni fazi razvoja discipline raziskovalce največ zanimali predvsem politični sistemi v družbah brez države, kjer družbeni odnosi temeljijo na sorodstvenih vezeh, toda področje preučevanja se je zelo hitro razširilo. Danes se politična antropologija ukvarja s fenomenom avtoritete oblasti, hierarhije, de-

litve oblasti, političnega konflikta, itd. Še več. Celo znotraj politične antropologije se porajajo glasovi po specializacijah, kot je npr. *civilna antropologija*, kar naj bi bila specializacija politične antropologije v preučevanju civilne družbe, vendar mimo in preko podmene liberalistično-individualističnega zahodnega modela (za več o tem vprašanju glej: *Civil Society: Challenging Western Models*, edited by Chris Hann and Elizabeth Dunn, London: Routledge 1996).

John Gledhill, profesor antropologije na University Collegeu v Londonu, je napisal knjigo, ki preučuje načine, s katerimi nam lahko antropologija pomaga razumeti svet, v katerem se dogajajo nenehne spremembe. Avtor te zelo pregledno napisane knjige je uvrstil vanjo skoraj vsa področja železnega repertoarja politične antropologije. Kot vsaka prava in resna študija se tudi ta začne z uvodnim opozorilom, da ni dobro misliti Zahoda kot osnove, kot miselne točke, kjer se vse začne. Knjiga se nadaljuje s posebnostmi nastanka in obstoja moderne države. Sledi ključni del knjige, kjer avtor do potankosti razloži, zakaj in kako deluje moč v "družbah brez države" in pri tem navede kopico primerov različnih ljudstev in plemen. Namen tega poglavja je več kot očitno. Razložiti bralcu tisto, zaradi česar je David Easton, oče sistemske teorije v politiki, politično antropologijo obsodil na neobstoj. V svojem eseju *Political Anthropology* (*Biennial Review of Anthropology* 1959, 210-262) je namreč zapisal, da politična antropologija ne obstaja, ker ne more ločiti političnega sistema od ostalih podsistemov v družbi. Trajalo je celih deset let, dokler antropologi niso zbrali dovolj protidokazov. In ravno o teh govori Gledhillovo poglavje. O tem, da v družbah, v katerih so politični antropologi tradicionalno raziskovali, političnega ni mogoče analitično ločiti od sorodstvenih vezi, religije itd., ker so ravno to tiste institucije, ki urejajo odnose moči, ne pa politika kot je to v zahodnem svetu.

Iz antropološke perspektive bi lahko trdili, da zahodna tradicija preučevanja političnih procesov preveč časa in energije posveča analizi države in formalnih političnih institucij, premalo pa da na dejanske odnose moči, ki se kažejo kot ena najpomembnejših se-

stavin vsake politične družbe. Tako razumevanje odnosov moči v državi mora iti preko preprostega razumevanja formalnih institucij države. Nujno je namreč spoznati, da tudi v zahodnih demokracijah moč ni popolnoma centralizirana, kljub tako naravnani družbeni organizaciji. Ostajajo ogromne množice ljudi, ki se ne počutijo vključene v politično življenje, kar prinaša takšnim demokracijam probleme z identiteto. Problem, iz katerega vsi ti spori izhajajo, lahko ga imenujemo celo centralni problem te knjige, je, kako sploh definirati državo oz. kako z antropološkega gledišča definirati univerzalno. Srečamo se namreč z nepremostljivim problemom evrocentrizma, ki daje ton veliki večini preučevanj, s tem pa tudi definicij. Očiten in zelo dober primer definicističnega evrocentrizma je definicija države oz. politične skupnosti. Moderne države se namreč kot trdovraten klop drži definicija, da je to tip politične skupnosti, ki ima monopol nad legitimno uporabo (pri)sile. Definicija je delo Maxa Weberja in se v celoti glasi takole: "Politična skupnost je skupnost, katere družbena dejavnost je usmerjena v podrejanje prebivalstva nekega teritorija redu, če ni drugače tudi z uporabe fizične sile, ki vključuje tudi orožje." Politično je, če rečemo torej nekoliko karikirano, osredinjeno okoli prisilne moči, čeprav na tem mestu Radeliffe-Brown dodaja, da ni nujno, da je prisila zgolj fizična, lahko je tudi moralna. Toda pravi problemi se s takšno definicijo šele začenejo. Vprašamo se namreč lahko, ali so problem družbe, v katerih politična moč sploh ne obstaja, s tem pa tudi politična organizacija ne (npr. Nuerji), ali pa je kaj narobe s predpostavko, da je vsaka moč prisilna in da oblike moči, ki jih najdemo na Zahodu, le niso univerzalne? Če drugega ne, je problem vsekakor v tem, da smo družbe, ki ne poznajo odnosov moči na zahodni način, poimenovali kot družbe brez države, kar pomeni odsotnost nečesa (v tem primeru odnosov moči). To na označevalski ravni pomeni, da so manj vredne.

Če na politično pogledamo še iz drugačnega zornega kota in zavzamemo nekoliko radikalno stališče, lahko rečemo, da ima način, ki ga uporablja Zahod za preučevanje odnosov moči, nalogo, da prekrije dejanske

odnose v družbenem življenju. Tako je avtonomija političnega pravzaprav ključna ideološka dimenzija zahodne modernosti. Če namreč vzamemo zahodne modele političnega življenja in organizacije kot osnovo, potem smo v resni dilemi, kako obravnavati "družbe brez države". Clastres pri tem opozarja, da se antropologija nikakor noče naučiti osnove lekcije pri preučevanju političnih odnosov primitivnih družb. Namreč tega, da se "družbe brez države" nočejo poddržati, da se borijo proti državi in politični moči, ki jo takšna organizacijska oblika generira. Pa to glede osnove za preučevanje političnega nikakor ni edini problem. Veliko bolj resen problem leži v naših lastnih predstavah, še posebej, ker je prevladujoča, common sense percepcija države liberalna percepcija, z njo vred pa prevladujoči odnosi moči odnosi mehanike. Po tej percepciji, kot je v svojem lucidnem eseju Onkraj politične mehanike opozoril Igor Lukšič (zbornik Kaj je politika, uredil Adolf Bibič, ZPS, Ljubljana 1997), so ljudje zgolj atomizirani, integralni, samozadostni ter med sabo ločeni posamezniki, katerih gibanje je natančno določeno z vektorsko vsoto (Barber). Ljudje so, po tej predstavi, vpeti v silnice, ki jih nenehno določajo od zunaj. Ljudje čutijo, mislijo in si predstavljajo samo kot odgovor na fizične vzroke od zunaj. Vendarle pa je to zelo slaba predstava realnosti. Ofte namreč opozarja, da je lahko v socialnem sistemu moč smiselna le kot relacijska kategorija in da lahko obstoji le kot komplementarno razmerje med dvema elementoma, Foucault pa pravi, da pomeni vladati zgolj strukturirati polje možnega delovanja drugih. Tisto, kar torej pri liberalno-mehaničnem pojmovanju države umanjka, je notranja refleksija, gre za to, da se na to predstavo gleda z gledišča nevtralne zunanje pozicije, ne pa tako, da razumemo preučevanje odnosov moči kot neposredno intervencijo v sistem.

Avtor v nadaljevanju tega odličnega dela razlaga dimenike razvoja sodobnih civilizacij ter nacionalnih držav. Naslednje poglavje, ki govori o kolonializmu in njegovih mnogih oblikah je sicer zelo zanimivo, a žal za poznavalce dela profesorja Staneta Južniča povsem neuporabno, saj je njegova knjiga Kolonializem in dekolonizacija (Ob-

zorja 1980) pri tem veliko bolj informativna in natančna. Vsekakor pa moramo pohvaliti odlično poglavje analize političnih dejanj in političnega polja, kjer avtor predstavi številne poglede ter teorije na teh dveh področjih. Osrednji del tega poglavja avtor posveča predstavitvi Foucaultove koncepcije moči in oblasti ter jo sooči z nekaterimi drugimi koncepcijami. Zadnje poglavje se po obdelavi problemov moči tako na lokalni ravni kot na ravni nacionalne države preseli na globalno raven, kjer avtor preseneti z zelo svežim pristopom k obravnavanju problemov.

Knjiga je eno od boljših del, ki obravnava celotnen spekter problemov politične antropologije. Ne moremo reči, da iz nje

veje učbeniški pristop, kot je to v primeru knjige Teda C. Lewellena *Political Anthropology: An Introduction* (Bergin & Garvey 1992). Je pa to knjiga, ki ponuja dodaten razmislek. Lahko celo rečemo, da je delo Lewellena nadvse priporočljivo kot predbranje tej knjigi, saj Lewellenovo delo ponuja zelo dobro organizirano znanje z nekaj manj primeri in manj poglobljenim ter analitičnim delom. Gledhillovo delo pa ima svoje dobre strani ravno v Lewellenovih pomankljivostih. Predvsem velja pohvaliti ogromno primerov, s katerimi nas seznanja avtor, pač glede na njegovo siceršnjo znanstveno orientacijo v latinoamerikanistiko. Gre za knjigo, katere vrednost velja spoznati!

UDC: 338.246.025.88:316.323.6 (4(015))

RUS Veljko: BACK TO CAPITALISM OR TOWARDS FREE MARKET ECONOMY ?
Teorija in praksa, Ljubljana 1997, Vol. XXXIV, No. 1, pg ...

Is the way back to capitalism possible at all for postsocialist countries? This is the question the author asks. It is a fact that these countries are experiencing a breakthrough of market regulation which is spreading over the economy field, at the same time reaching the field of social activities. In this way, market relations also have a moral, political and civilisational function. Privatisation occurred contrary to the rules of free market, as privatisation of capital without a market of capital. The political elite should have, at the time, established at least some criteria for justice (equality), which the author suggests and analyzes. An analysis on the effects of privatisation on the social structure follows, concluding with an analysis on workers' stockholding and participation (co-management). The author's thesis is that workers' stockholding does not influence participation.

Key words: privatisation, capitalism, market regulation, Eastern Europe, crypto-capitalism

UDC: 341.67

157

LUBI Darko: On the Concepts of Disarmament
Teorija in praksa, Ljubljana 1997, Vol. XXXIV, No. 1, pg. ...

Finding the issue of disarmament (as well as arms control) in Slovenian scientific research interest almost totally absent this paper deals with disarmament mostly from the theoretical approach. The main purpose is to clarify some of the basic conceptual dilemmas regarding disarmament and offer a preliminary definition of the notion. According to the author, it is a rather clear distinction between the understanding of disarmament in its broad and narrow (literal) sense that could be found in contemporary foreign scientific literature. Disarmament in the narrower sense prevails in the present use of this term, while its broader meaning has been replaced by the term arms control. The article is also involved in exploring one of the possible typologies of disarmament according to four criteria: a) extent of the arms reduction, b) the number of states implementing disarmament, c) the reciprocity vs. non-reciprocity in implementing disarmament and d) the level of constraint in decision making for disarmament. Finally, the author's intention is to pay attention to the distinction between the disarmament as a state of affairs on the one hand and disarmament as a process leading to such a condition on the other. Unlike e.g. in English, this distinction in Slovene can be expressed in two different terms - "razorožitev" and "razoroževanje".

Key words: disarmament, nuclear armament, arms control, terminology

UDC: 316.344.42

ATANASOVSKI Gligor: THEORIES ON THE ELITE**Teorija in praksa, Ljubljana 1997, Vol. XXXIV, No. 1, pg ...**

The classic elitist theory is renowned among Italian political schools and it is the continuity of Machiavelli's tradition. Two of the most famous thinkers are Gaetano Mosca and Vilfredo Pareto. This text answers three questions: Who governs or rules in the political society, what are the characteristics of the elites, and how does one become a member of the elites? Elitist theory is not a mythical category.

Key words: elites, Machiavelli, G. Mosca, V. Pareto

UDC: 330.822.1/4:321.7

PIKALO Jernej: IN THE BOWELS OF LIBERAL DEMOCRACY**Teorija in praksa, Ljubljana 1997, Vol. XXXIV, No. 1, pg. ...**

The author deals with the issues of liberal democracy as a form of rule and level of consciousness. He states that liberal democracy cannot be applied onto any cultural preconditions as is the general opinion in the western civilised sphere. The first part of the paper presents some basic accentuations and tensions deriving from the hybrid concept of liberal democracy itself. The second part is focused on cultural preconditions, which, according to the author, signify a major obstacle in the implementation of the global rule of liberal democracy.

Key words: liberal democracy, liberalism, cultural preconditions, religion, Confucianism

UDC: 001.811

JUŽNIČ PRIMOŽ: WHAT MAY BE MEASURED BY BIOMETRIC METHODS AND WHAT MAY NOT?**Teorija in praksa, Ljubljana 1997, Vol. XXXIV, No. 1, pg. ...**

The article deals with problems of scientometrics/bibliometrics/ informetrics, usage of their methods, especially the citation analysis. Successful application of bibliometric analyses is not accepted equally by all. Some presume it to be a dangerous method as it makes easily available the data that can be abused by the decision-makers of science policies mainly regarding funding. Critique of the citation analysis, as a method, is welcome when it points to the method's deficiency but this does not mean its rejection. The citation analysis measures only one element

of the quality of the presented (published) research results, the response impact, i.e. visibility. On the basis of bibliometric analyses it is impossible to compare science as the object and process of research varies too much. The author concludes by pointing to a very low level of citation of Slovene sociology, which he bases on the results of a simple bibliometric analysis of the *Teorija in praksa* journal.

Key words: scientometrics, bibliometrics, bibliometric analysis, citation, sociology, *Teorija in praksa*

UDC: 327(497.5)

VUKADINOVIĆ Radovan: The Foreign Policy of Croatia: From State Formation to a Regional Power

Teorija in praksa, Ljubljana 1997, Vol. XXXIV, No. 1, pg ...

The article deals with the foreign policy of Croatia in a combined process of the formation of an independent state, governmental institutions, the designing of foreign policy strategies and diplomatic apparatus, as well as keeping regular connections on an international level. Three large concentric spheres frame the activities of the Croatian foreign policy and which are also her foreign policy focus: relations with the neighbouring countries, striving for membership in the European Union and the fortification of national security with the aid of international activities. According to the author, it is evident that Croatia, as a small state, cannot, in some future conditions, ensure her security solely by leaning on her own resources. It is also inadequate to form some security union with parts of bordering states, but only a global system of security of continental European character could be of help.

Key words: national security, small states, foreign policy, relations with Europe, Croatia, European Union, international relations, regional power

UDC: 355.01(497.5)

TATALOVIĆ Siniša: AN ANALYSIS OF THE WAR IN CROATIA

Teorija in praksa, Ljubljana 1997, Vol. XXXIV, No. 1, pg ...

The analysis of the war in Croatia was carried out from a strategic, organisational, political and actional viewpoint of both combating sides. The reason for this analysis was to help the international community in limiting or preventing such possible future occurrences by having the knowledge about the factors which trigger wars. As the battling sides in Croatia, Croatia and Serbia had very different political goals. Croatia strived for sovereignty and political independence while Serbia

acted towards establishing a state of (for) all Serbs. In view of military strategy, the Serbian side, uniting the Croatian Serbs, Yugoslav People's Army and para-military voluntary formations from Serbia, used the strategy of combat of low and medium intensity, and in frame of that, the strategy of resistance which included three phases: latent and initial resistance, guerilla and manoeuvre combat. For quite a period of time, Croatia had no elaborated defence strategy, leaning towards a resolution of the crisis with as few victims as possible. The initial strategy of general defence later developed into a strategy of "stationed" defence with strict centralisation and professionalisation. The war ended with a total defeat of the Serb side after four years of more or less intensive armed conflict.

Key words: war, Croatia, Serbs, political, strategic, organisational and action analysis

KATALOG KNJIG

Založniška dejavnost FDV v letu 1995-97

Ena najpomembnejših nalog v okviru dejavnosti FDV je tudi razvoj založništva. Senat fakultete je zato oktobra 1995 ustanovil Založbo FDV kot svojo organizacijsko enoto, ki opravlja in usklajuje založniško dejavnost, povezano z izobraževalnimi in znanstvenoraziskovalnimi programi. Cilj: prispevati k samoopredeljevanju disciplinarnih področij ter oblikovati ustrezne družboslovne publicistične zbirke za strokovne in najširše potrebe. V okviru založbe izhajajo knjižne zbirke in revije. V nadaljevanju vam predstavljamo knjige letnika 1995-96, in okvirni program 1997 s kataloškiimi številkami za nakup knjig in cenami. V ta namen prilagamo tudi naročilnico. Fotokopirajte več izvodov naročilnice zaradi eventuelnega naknadnega naročanja.

Potrebne dodatne informacije dobite pri g. Irmu Vozelj, tel. št. 061 341 589.

Naslov ustanove:

Fakulteta za družbene vede, Založba FDV, 1001 Ljubljana, pp. 2547,

fax: 061 16 82 329

168

KNJIGE LETNIKA 1995-96

Knjižna zbirka Metodološki zvezki

Urednica: dr. Anuška Ferligoj

1. A. Ferligoj, A. Kramberger (ur.): Contributions to Methodology and Statistics	1.200,00
2. A. Ferligoj, K. Leskošek, T. Kogovšek: Zanesljivost in veljavnost merjenja	1.200,00
3. A. Ferligoj, A. Kramberger: Developments in Data Analysis
(Metodološki zvezki 12)	1.200,00

Znanstvena knjižnica

Urednik: dr. Niko Toš

4. P. Phillips, B. Ferfila: Political Economics System of Canada and Slovenia	1.400,00
5. A. Sušjan: Postkeynesijanska ekonomska teorija	2.000,00
6. M. Jogan: Sodobne smeri v sociološki teoriji	1.400,00
7. F. Mali: Znanstvena skupnost kot sistemski del družbe	1.400,00
8. D. Mesner: Vpliv kulture na organizacijsko strukturo	1.400,00

9. Z. Mlinar: Osamosvajanje in povezovanje v evropskem prostoru	4.000,00
10. D. Fink Hafner, T. Cox (ur): Into Europe? Perspectives from Britain and Slovenia	4.000,00
11. V. Mihelj: Camera obscura psihologije	4.000,00
12. Brina Malnar: Zaznava družbene neenakosti	2.000,00
13. Janez Štebe: Resnična in navidezna dejstva iz družboslovnih anket	2.000,00
14. Zlatko Jančič: Celostni marketing	3.000,00
15. Alojzija Židan: Meta/didaktično poučevanje ter učenje družboslovja	1.400,00

Zbirka Teorija in Praksa

Urednik: Ivan Hvala

16. V. Rus. (ur.): Slovenija po letu 1995	3.500,00
17. B. M. Zupančič: Prvine pravne kulture	4.500,00
18. I. Svetlik (ur.): Kakovost življenja v Sloveniji	4.600,00
19. Marko Kos: Inovacijski menedžment	4.000,00
20. V. Rus (ur.): Privatizacija šolstva, zdravstva in kulture	4.200,00
21. Mirjana Ule, Miro Kline: Psihologija tržnega komuniciranja	4.700,00
22. Ljubica Jelušič: Legitimnost sodobnega vojaštva	4.000,00
23. France Vreg: Sporazumevanje živih bitij	4.000,00

169

Knjižna zbirka Mednarodni odnosi

Urednik: dr. Iztok Simoniti

24. B. Russett in H. Starr: Svetovna politika – izbira možnosti	
---	--

Knjižna zbirka Diplomatski praktikum

Urednik: dr. Iztok Simoniti

25. I. Simoniti (ur.): Specialne misije	1.000,00
26. I. Simoniti (ur.): Multilateralna diplomacija	1.000,00

Knjižna zbirka Media

Urednik: Marjan Sedmak

27. Zbornik: Mediji in volitve	3.100,00
28. Smilja Amon: Tisk in politika v Jugoslaviji (1918–1941)	4.000,00
29. Zbornik: Mediji, etika in deontologija	3.000,00

Učbeniki

Urednik: dr. Ivan Bernik

30. Monika Kalin Golob: Učbenik za vaje pri predmetu Slovenski knjižni jezik I. 750,00

Jubilejna izdaja:

31. Zbornik (ur. A. Kramberger): Slovenska država, družba in javnost (ob 35. obletnici FDV) 2.000,00

Tema:

- Zunanja politika Slovenije
- Razumevanje preteklosti
- Slovenski nacionalni karakter - mit ali realnost
- Analiza družbenih omrežij
- Oglaševanje kot javno komuniciranje

170

OKVIRNI PROGRAM 1997

Knjižna zbirka metodološki zvezki

32. Vasja Vehovar: Vzorčenje (Metodološki zvezki 12)
33. Zbornik: Methodology and statistic

Knjižna zbirka Dokumenti SJM

34. Vrednote v prehodu 1988-1995

Knjižna zbirka Znanstvena knjižnica

35. Ivan Bernik: Dvojno odčaranje politike
36. Zdravko Mlinar (et al.): Bivalno in delovno oklje na pragu informacijske dobe
37. Andrej Škerlep: Komunikacija v družbi, družba v komunikaciji
38. Samo Koprivnik: Volilna geografija ter družbeni in ideološki profil volilcev sodobnih slovenskih političnih strank
39. Adolf Bibič: Civilna družba in politični pluralizem
40. Max Kaase, Kenneth Newton: Zaupanje v vlado
41. Ernst Gehmacher (et al.): Konec nacionalizmov, avstrijsko-slovenska raziskava

Knjižna zbirka Teorija in praksa

- 42. Miran Komac: Narodna manjšina v slovenskem razvoju
- 43. Stane Južnič: Človekovo telo /med naravo in kulturo/
- 44. Grizold Anton (ur.): Perspektive nacionalne varnosti
- 45. Stane Vlaj: Lokalna samouprava (občina, pokrajina)
- 46. Boštjan M. Zupančič: Razmere (brani eseji) pred izidom 4.200,00
- 47. Marko Kos: Pot v Evropo 4.200,00
- 48. Mojca Novak, Włodzimirz Wesolowski: Transition or Transformation in East and Central Europe, The Inside Perspective

Knjižna zbirka javnost

- 49. Slavko Splichal: Javno mnenje
- 50. Ferdinand J. Toennies: Kritika javnega mnenja

Knjižna zbirka Mednarodni odnosi

- 51. Vlado Benko: Znanost o mednarodnih odnosih pred izidom 4.200,00
- 52. Geoffrey Parker: Geopolitična misel v 20. stoletju pred izidom 4.300,00
- 53. J. B. Durosella: Propad imperijev

Diplomatski praktikum

- 54. Zbornik: Mednarodne konvencije
- 55. Milan Jazbec: Konzularno pravo

Media

- 56. Norbert Schmitz: Novinarstvo v tretjem rajhu
- 57. Arthur Schutz: Der Grubehund
- 58. ... Poizvedovalno časnikarstvo

Profesija (učbeniki in študijska gradiva)

- 59. Marjan Brezovšek: Politični sistem Republike Slovenije
- 60. Janez Jerovšek: Teorija organizacij
- 61. Nataša Vesel: Viri in novinarsko sporočanje v angleškem jeziku
- 62. Boyd Barret in Newbold: Approaches to Media

-
63. Ivan Bernik: Mladi in AIDS pred izidom (odgovori na vprašalnik na kaseti) 2.500,00
64. Stane Južnič: Diplomaska naloga
Napotki (priročnik) za izdelavo seminarskih, diplomskih in maturitetnih nalog

Revije

65. Teorija in praksa (odgovor. ured. Igor Lukšič) *letna naročnina 8.000,00*
66. Družboslovne razprave (odgovor. ured. Drago Kos) *enojna 1.000,00 dvojna 1.500,00*
67. Revija za mednarodne odnose (odgovor. ured. Bojko Bučar) *letna naročnina 4.000,00*
68. Development & International Cooperation *25 US \$ + poština*

Založba FDV

Naročilnica

Naslov institucije.....

Ulica, h. št.....

Pošta.....Kraj.....

nepreklicno naročam naslednje knjige (prepiši katališke številke):

kataloška številka:.....

kataloška številka:.....

kataloška številka:.....

kataloška številka:.....

kataloška številka:.....

Nepreklicno naročam zbirko

(napiši ime zbirke oz. revije)

Naročene knjige bom vplačal na žiro račun št. 50102-603-48090 po prejetju računa. Možna so tudi prednaročila na letnik 1997. S tem bi nam olajšali določati naklado in zniževati ceno knjig po izvodu.

V primeru, da naročite več kot pet knjig, ste upravičeni do 15% popusta.

Potrebne informacije dobite pri g. Irmi Vozelj, tel. št. 061 341 589.

V/na.....,dne.....

Podpis odgovorne osebe:

Fotokopijo naročilnice pošljite na naslov:

Fakulteta za družbene vede

Založba FDV

1001 LJUBLJANA, p.p. 2547

Fax: 061 16 82 329

RELIGIJA IN POLITIKA - Spremembe v deželah prehoda

Marjan Smrke, dr. socioloških znanosti

Najvidnejši religiolog mlajše generacije sistematično piše najprej o religijskih vzorcih v svetu krščanstva. Posebej se osredotoči na srednje in vzhodnoevropske države in podaja prerez religijskega dogajanja v teh državah v predkomunističnem, komunističnem in postkomunističnem obdobju. V središču zanimanja je odnos religije in politike, cerkva in državnih oblasti ter poseganja verskih organizacij v sfero civilne družbe (izobraževanje, kultura,...). V obravnavo vključuje podatke najnovejših raziskav v predstavljenih državah in lastno interpretacijo teh dogajanj.

216 str., 170x240 mm, broš.

Prodajna cena: 2.940,00

Cena za vas: 2.352,00 SIT

MASADE DUHA - Razpوتا sodobnih mitologij

Mitja Velikonja, dr. sociologije kulture

Avtor v uvodnem delu najprej pojasni, kaj sploh je mitologija, kako je nastajala v pradavnini in kako se izoblikujejo sodobne mitologije in mitski junaki. Prvi del knjige je posvečen mitologiji totalitarizma in kultu vodje, mitologiji nacionalizma, mitom prehoda, obredij in reda. Drugi del pa s številnimi primeri opisuje mitologijo Srednje Evrope, južnoslovanskih narodov in v posebnem poglavju slovenske mitske predstave in junake.

212 str., 140x205 mm, broš., črno-bele fotografije.

Prodajna cena: 2.520,00 SIT

Cena za vas: 2.016,00 SIT

KRISTJANSTVO IN MUSLIMANI

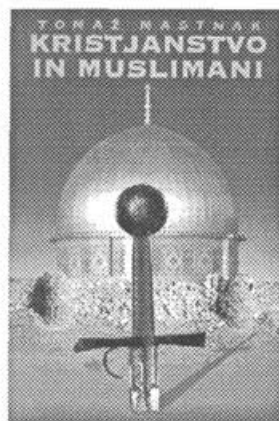
Tomaž Mastnak, dr. družbenih ved

Avtor obravnava evropsko politično, versko in kulturno dogajanje med 11. in 14. stoletjem. V središču je odnos med gibanjem za "sveti" mir v Evropi in pridiganjem "svete" vojne proti nevernikom, ki je rezultiralo v križarskih vojnah. Razkriva stališča in vlogo glavnih protagonistov in mislecev krščanskega zahoda, a tudi najnovejšo interpretacije tiste dobe in njenih osebnosti.

312 str., 160x240 mm, broš.

Prodajna cena: 3.360,00 SIT

Cena za vas: 2.688,00 SIT

MLADINA V DEVETDESETIH-

Analiza stanja v Sloveniji

Mirjana Nastran Ule (ur.) in drugi

Prvo slovensko nacionalno poročilo o mladini je nastalo po vzoru evropskih nacionalnih poročil o mladini na osnovi obsežne in zahtevne raziskave.

Glavna odlika knjige je, da detektira spremembe med mlado generacijo 80. in 90. let in opozarja na najbolj pereče probleme mladih.

312 str., 160x240 mm, broš., grafi in tabele

Prodajna cena: 2.940,00 SIT

Cena za vas: 2.352,00 SIT

ZAKAJ JE RAZPADLA JUGOSLAVIJA?

Viktor Meier, novinar, Švica

Avtor je več kot tri desetletja spremljal dogajanje na področju bivše Jugoslavije, zato je knjiga hkrati poznavalčeva analiza ozadij razpada Jugoslavije in očevidčevo poročilo o teh dogodkih, oprto na arhivsko gradivo in zgodovinske vire, pa tudi na osebne pogovore z najpomembnejšimi akterji dogajanja. Velik pomen knjige je v prikazu zgodovinskih usod narodov, ki so se po drugi svetovni vojni združili v avnojsko Jugoslavijo.

356 str., 145-205 mm, broš.

Prodajna cena: 3.990,00 SIT

Cena za vas: 3.192,00 SIT

USTVARJANJE ANTIPOLITIKE-

Genealogija elementov družboslovja

Tonči Kuzmanič, dr. socioloških znanosti

Knjiga sega na področje politične filozofije in politične sociologije. Gre za svojevrsten zgodovinski prikaz nastajanja antipolitike, torej zavrnitve politike kot nepreračunljive, kot odvečne ali kar kot Zla. Avtor predstavi in kritično interpretira stališča avtoritet na področju družbe in politike od 13. do 19. stoletja, začevši s Tomažem Akvinskim, nato pa s predstavitev idej Hobbesa, Locka, Comta, Paina, Rousseauja, Saint-Justa, Saint Simona, Smitha, Simmla, Parsonsa, Luhmanna, Schmitta in drugih.

292 str., 140x205 mm, broš. Prodajna cena: 3.150,00 SIT

Cena za vas: 2.520,00 SIT

Za bralce **TEORIJE IN PRAKSE** veljajo nižje cene, in sicer za naročila, z oznako "naročila prek TIP", prispela do 3. 3. 1997. Cene vključujejo 5% prometni davek in stroške naročnine.

Naročila sprejemamo na naslov:

ZNANSTVENO IN PUBLICISTIČNO SREDIŠČE, Beethovnova 2, P.P. 625, 1000 Ljubljana

ali po faxu št. 061/1261-105.

Rokopisi

Članki. Besedila pošiljajte na 3,5-palčni disketi v ASCII kodi ali v programu WW ter v treh iztiskanih izvodih. Zaradi anonimnega recenziranja naj bodo imena avtorjev le na posebni naslovni strani pod naslovom prispevka, skupaj s strokovnim nazivom in krajem zaposlitve, s polnimi naslovi avtorjev, s telefonsko številko ter z izjavo, da predloženo besedilo še ni bilo objavljeno oz. ni v pripravi za tisk.

Dolžina besedil. Znanstveni in strokovni prispevki naj bodo v obsegu 15-20 strani (1800 znakov na stran ali 30 vrst s 60 znaki); pogledi, glose, komentarji in publicistični zapisi naj obsegajo do 10 strani; recenzije do 5 strani.

Naslovi. Naslovi morajo biti jasni in povedni. Glavni naslovi naj nimajo več kot sto znakov. Besedila z več kot deset tisoč znaki morajo vključevati mednaslove. Mednaslovi prvega reda so pisani v posebno vrsto; od besedila pred mednaslovom in po njem jih loči prazna vrsta. Mednaslovi drugega reda so pisani kot prvi stavek v odstavku in pisani krepko; od besedila jih loči pika.

Povzetki. Izvirni članki morajo biti opremljeni s slovenskim in angleškim povzetkom v obsegu 500 znakov (10 vrstic) in ključnimi pojmi v slovenskem in angleškem jeziku.

Tabele in slike morajo biti izdelane kot priloge (ne vključene v besedilo) z izčrpnimi naslovi, v rokopisu pa naj bo okvirno označeno mesto, kamor sodijo.

Recenziranje

Uredništvo uporablja za vse članke obojestransko anonimni recenzentski postopek. Članke recenzirata dva recenzenta. Uredništvo lahko brez zunanjega recenziranja zavrne objavo neustreznega članka.

Reference, opombe in citati

Reference v besedilu. Osnovna oblika reference v besedilu je (Novak 1994). Za navajanje strani uporabite (Novak 1994, 7-8). Če je več avtorjev citiranega besedila, navedite vse (Novak, Kolenc in Anderson 1993, 67). Za citiranje več referenc hkrati uporabite podpičje (Novak 1994; Kosec 1932; Kosec 1934a; Kosec 1934b).

Opombe. Opombe so v besedilu označene z zaporednimi številkami od začetka do konca besedila, nadpisanimi na ustreznem mestu v rokopisu, in po enakem vrstnem redu razvrščene pod besedilom. Opombe uporabljajte tudi za neobičajne vire.

Opomba o avtorju in zahvale vključujejo informacije o organizacijski povezanosti avtorja (avtorjev), ki so relevantne za obravnavano problematiko, o finančnih in drugih pomočeh pri pripravi članka.

Seznam referenc iz besedila sledi opombam in je urejen po abecednem redu priimkov avtorjev.

Reference knjig in prispevkov v zbornikih:

Novak, Janez. 1982. Naslov knjige: Morebitni podnaslov. Kraj: Založba.

Novak, Janez in Peter Kodre. 1967. Naslov knjige. Kraj: Založba.

Novak, Janez. 1993. Naslov prispevka. V P. Koder (ur.), Naslov zbornika, 123-145. Kraj: Založba.

Reference člankov:

Novak, Janez. 1991. Naslov članka. Ime revije, 2, 265-287.

PREDSTAVLJAMO VAM NOVO PODOBO FRUCTALOVIH
SOKOV IN NEKTARJEV.
ODSLEJ SE VSI NAŠI SOKOVI IN NEKTARJI ODEVAJO V NOVO ENOTNO PODOBO
IN PONAŠAJO S SKUPNIM IMENOM FRUCTAL!
SOKOV JABL, FRUCTA ORANGE, SUNNY DAY NI VEČ.
PREPOZNALI JIH BOSTE PO MODREM TRAKU, KI JE SIMBOL
TRADICIJE IN KAKOVOSTI,
PO ZNAČILNEM IN RAZPOZNAVNEM BARVNEM
RAZLIKOVANJU NEKTARJEV IN SOKOV.
GLEDE NA VSEBNOST SLADKORJA LOČIMO ODSLEJ SOKOVE IN NEKTARJE.

SOK JE PROIZVOD IZ IZBRANEGA SADJA, BREZ DODANEGA SLADKORJA
S STOODSTOTNIM SADNIM DELEŽEM.
VSEBUJE LE SLADKORJE, KI SO NARAVNO PRISOTNI V SADJU.

NEKTAR JE PROIZVOD, KI VSEBUJE NIŽJI ODSOTEK IZBRANEGA SADJA.
POLNOST IN HARMONIJO OKUSA DOSEŽEMO Z DODATKOM SLADKORJA.

FRUCTAL

v sodelovanju z naravo

VELJKO RUS

VRAČANJE V KAPITALIZEM ALI V
TRŽNO EKONOMIJO?

DARKO LUBI

O POJMIH RAZOROŽITEV IN RAZOROŽEVANJE

GLIGOR ATANASOVSKI

TEORIJE O ELITAH

JERNEJ PIKALO

V DROBOVJU LIBERALNE DEMOKRACIJE

BIRGIT ROMMELSPACHER

TEORIJE O RASIZMIH

RADOVAN VUKADINOVIĆ

HRVAŠKA ZUNANJA POLITIKA

SINIŠA TATALOVIĆ

ANALIZA VOJNE NA HRVAŠKEM

KLAUS VON BEYME

NAVELIČANOST NAD POLITIKO IN

POLITIČNA ZNANOST

KLAUS VON BEYME

ALI JE DEMOKRACIJA MODERNA?

